
Časopis československé socialistické opozice

Stagnace končí

ZDENĚK MLYNÁŘ

Co nástupem Michaila Gorbačova v Kremlu začalo, o tom budeme ještě často psát. A nejenom my, bude se to analyzovat, zkoumat, ohledávat na celém světě. Ale co jeho nástupem končí, o tom není sporu. Končí stav nehybnosti a agónie, politika od pohřbu k pohřbu, plodící pocity nejistoty stejně jako pocity apatie. Už se zdálo, že to snad nikdy neskončí. Bylo to pohodlné pro ty, kdo si zbudovali kariéry jako hlídači neměnnosti, kdo se naučili žít z minulosti. Bylo to nesnesitelné pro každého, kdo od života čeká, že může žít.

Máme ovšem své zkušenosti. Ty nejhorší s vlastním optimismem. Je dobře, že se v každém z nás hlasitě ozývají a varují. Ale pocit, že něco se teď dít bude, je odůvodněný a netřeba ho násilím v sobě potlačovat. Máme si uložit spíše zdrženlivost a trpělivost než pesimismus. Ten by lehce mohl být prostě jen špatnou negací našeho zklamaného optimismu.

Některá fakta se zdají být zřejmá, neovlivnitelná našimi emocemi. Zhruba s dvacetiletým zpožděním se už nějakou dobu v samotném SSSR hlásí ke slovu společenské procesy, které v šedesátých letech působily ve středoevropských zemích sovětského bloku a tedy také u nás. Další rozvoj ekonomiky není už možno zajišťovat působením extenzivních faktorů, ale musí se dát prostor faktorům intenzivním (technika, věda, kvalifikace a iniciativa lidí atd.). Valná část obyvatelstva jsou lidé z měst a mají tomu odpovídající nároky na životní styl, od hmotné úrovně po kulturu. Většina společnosti jsou lidé mladší, kteří odmítají vidět vrchol pokroku v tom, že bylo odstraněno nevolnictví jejich prarodičů. Přestože se režim snaží oddělit své poddané od ostatního světa ohradou, kterou polepuje stále novými plakáty o předhánění, vidí lidé skulinami v ohradě stále jasněji, jak jejich život zaostává za životem těch venku. Vysoká kvalita tanků a raket ani sociální a penzijní pojištění to nemohou pro lidi vyvážit.

A působí-li v mateřské zemi «reálného socialismu» procesy podobné těm, které důvěrně známe z vlastní minulosti, není důvodu myslet si, že sovětské vedení se může natrvalo vyhýbat tomu, aby řešilo problémy, které s tím souvisejí a které také důvěrně známe. Tomu bylo možno se vyhýbat právě jen při politice od pohřbu k pohřbu. Ale vedoucí politikové, kteří musí myslet v perspektivě nejednoho desetiletí, se tomu vyhnout nemohou.

Není třeba mít obavy, že se to bude dít tak, jako u nás roku 1968. Na to jsou v SSSR docela jiné podmínky. Konečně vzhledem k tomu, jak «pražské jaro» ve skutečnosti dopadlo, nemůžeme si ani vážně myslet, že by na nás tam někdo vzhlížel jako na vzor. Jistě, sovětské tanky nemohou obsadit Sovětský svaz — jsou tam doma. Ale právě proto by vlastně jinak a jednodušeji také mohly. Je na to také model, tentokrát polský.

Můžeme si však právem myslet, že šance pro reformní vývoj se v Sovětském svazu otevírá. Zda a jak bude využita, je jiná otázka. Ale pesimistický závěr, který po leta tak mnoho lidí odvozuje z dosavadních zkušeností — že totiž reformami se v sovětských systémech nic už vyvíjet nemůže, nelze vzít bez dalšího za bernou minci. Dosavadní zkušenosti dokázaly, že pokud se o radikálnější změny a reformy pokouší jednotlivá malá zem na periferii sovětského impéria, nejde to. V Sovětském svazu samotném však takový důkaz ještě definitivně podán nebyl.

Chruščov sice znamenal radikální změnu proti Stalinovi, ale tehdy ještě v SSSR nešlo o tytéž problémy, o které tam jde dnes. Považovat pád Chruščova a po něm následující leta relativní stabilizace systému za dějinnou epochu, která dokázala, že sovětský reformní vývoj není možný — to je uvažování víc než sporné. Vedle středoevropských porážek existuje i dnešní Maďarsko a ve velkém měřítku existuje také dnešní Čína. Kdopak by asi byl v roce 1976 odhadoval, co se v Číně stane za necelých deset let?

Konkrétnější podobu toho, co se v SSSR po skončení stagnace bude dít, budeme moci posoudit dosti brzy. Změna přišla v době, kdy se začne připravovat stranický sjezd, který má být v příštím roce. A to je pro «reformy shora» příznivá okolnost: od obecnější politické linie (tentokrát navíc spojené s novou formulací stranického programu) až po zcela legální kádrové změny zdola nahoru se uvidí, kam a v jakých podobách i v jakém tempu se nové vedení chystá jít.

Nevystrašilo by mne osobně ani to, kdyby se v souvislosti s oslavami 40. výročí válečného vítězství zase objevil J. V. Stalin. Bude to nejspíš pokus zavřít ho do dějin a říci: to bylo tak dávno, že nás už se to netýká. Jistě, není to z historického hlediska uspokojující řešení a dlouhodobě viděno nemůže stačit. Je to účelově politikářské, krátkodobé řešení. Ale může pomoci novému vedení začít pragmaticky, jakoby z čistého stolu řešit aktuální hospodářské, sociální i politické problémy docela jinak než za Stalina. A o to jde jako o první krok, aby to skutečně začalo a dalo se do pohybu. Dějiny i lidé, kteří je tvoří, si pak už pomohou — ale musí jim jít na počátku z cesty překážky, po leta dlouho uměle a mocí udržované a stále znovu budované.

Také rok 1968 v Československu bude pro nové sovětské vedení nejspíš něčím, co bude chtít přenechat historikům. I to by mohlo znamenat pragmatické politické zlepšení. Ti, kdo ze své neslavné role v tomto roce a v letech «normalizace» zbudovali kariéry politických vůdců, by se dostali do role muzejních hlídačů.

Tak tedy politický pragmatismus. Ale protože to v sovětských systémech nikdy nejde bez ideologické legitimace, dojde asi i k pokusu o její renovaci. Samozřejmě v leninské tradici. Ale i v té je bod, z něhož by bylo možno vyjít: Leninova «nová ekonomická politika». Ta nemusí (a ani po pravdě nemá) být chápána jenom jako dočasná taktika ústupků soukromým podnikatelům. Může být chápána jako koncepce politiky, která uznává, že ovládaným nelze jen rozkazovat, že je nutno jejich zájmy aspoň v nějaké míře respektovat, vést s nimi nějak dialog a hledat kompromisy.

Jistě, mnohým se to může zdát málo — a také to není žádné nastolování ideálů. Ale je to prakticky možný vývoj, který by za několik let mohl vést k docela jiným východiskům, než z jakých se musí vycházet v SSSR dnes.

Jisté také je, že při tom všem zůstává SSSR jednou ze světových supervelmocí a že tuto pozici bude i nové vedení hájit, případně upevňovat. To jistě není okolnost, která by podporovala demokratizační perspektivy. Chování SSSR jako supervelmoci pak navíc závisí i na chování hlavního konkurenta. Je tu tedy tolik karer ve hře, že na předpovědi v tomto smyslu je opravdu dnes příliš brzo.

V každém případě bychom však právě my, kteří jsme spojeni s rokem 1968 — a velmi mnozí i se zkušeností těch, kteří byli tehdy «nahore» — neměli zapomínat, jak jsme sami vypadali a jak jsme se asi jevili před «pražským jarem» těm, kteří byli «dole» nebo v zahraničí, neřku-li v kriminále. A přece si myslíme, že jsme už tehdy byli reformátoři — a nelze nám to upřít. Dovedu si představit, že v SSSR je «ve strukturách» mnoho lidí, kteří se nám jako potenciální reformátoři nejeví, ale mohou jimi přesto být. Je přitom docela možné, že od nich zprvu i uslyšíme, jak zatracují všeliký revizionismus. Mnozí z nás to také v určitých fázích vývoje dělali, o takovém Kádárovi ani nemluvě.

Poznal jsem dost lidí v politice a za různých situací. A když bych je dnes chtěl roztrždit na dva nejdůležitější druhy, musil bych říci, že dělítko rozhodně není v jejich různých výročí a politických formulacích. Dělítko je nejspíše v tom, zda pro ně politika a moc byla samoučelem, nebo zda byla převážně prostředkem k dosahování jiných cílů než udržet sebe samy u moci.

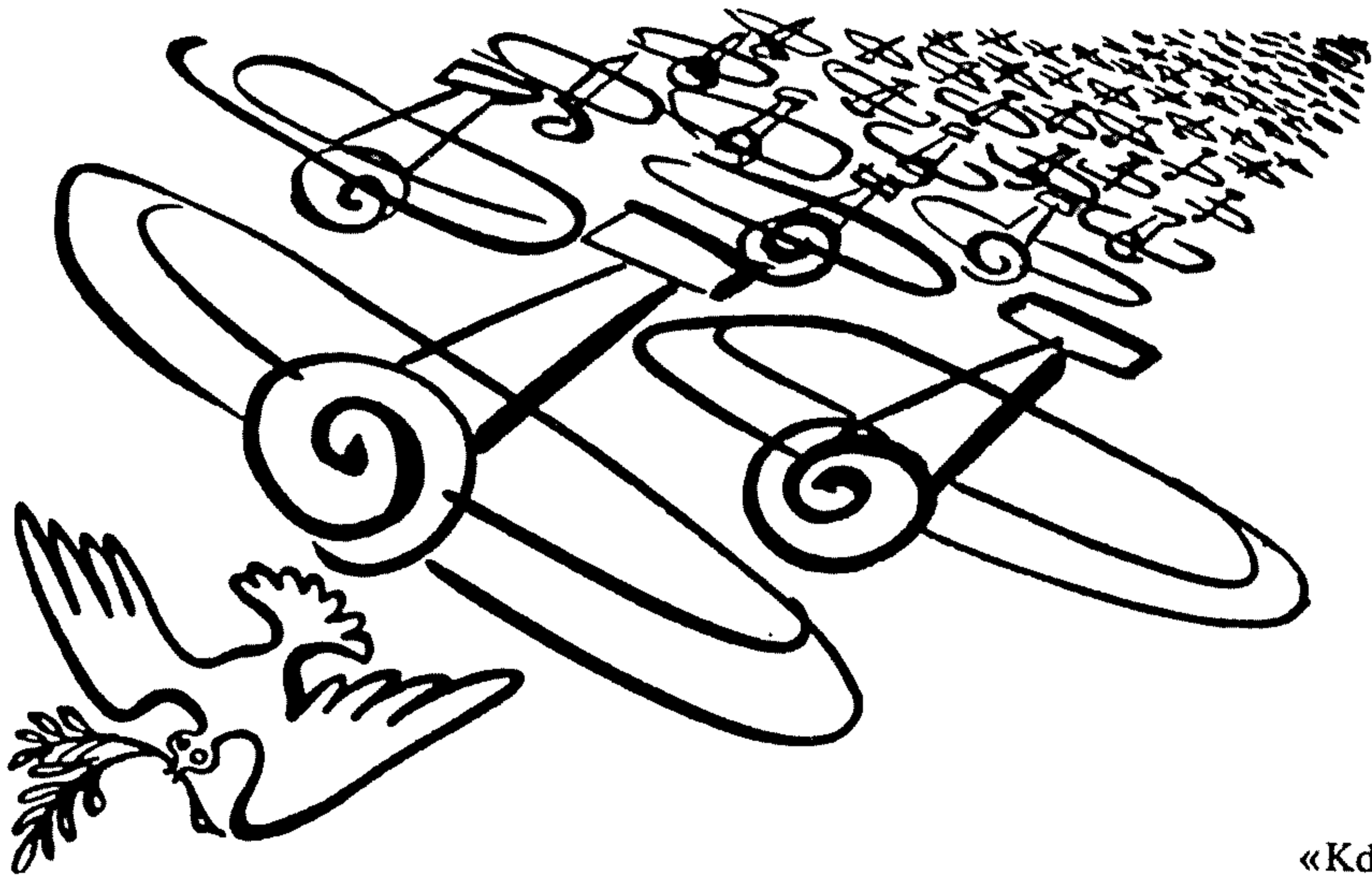
Znám Michaila Gorbačova osobně. Studovali jsme spolu pět let v jedné studijní skupině, bydleli va stejné koleji. Nevím, co a jak si dnes představuje, mluvil jsem s ním naposledy v roce 1967, a to byl ještě tajemníkem jen ve Stavropolu. Je to dávno a mnoho věcí se mezitím stalo. Ale tehdy to rozhodně nebyl člověk, pro kterého je moc samoučelem, patřil k té druhé základní kategorii lidí, pro které je politika i moc prostředkem k dosahování jiných cílů. Zkušenost mě učí, že v tomto smyslu se lidé léty nemění — spíš se jen ukazuje, jak to s nimi vlastně vždycky bylo. Vkládám do něj tedy osobně naděje, jaké jsem vždy vkládal do lidí této kategorie v politice.

Mír, výročí Jalty, Berlín

Mezinárodní diskusní fórum «Mír v rozdělené Evropě – 40 let po Jaltě», které se konalo v západním Berlíně 8.–10. února 1985 a na jehož uspořádání se podílela i «Skupina LISTY», bylo prvním úspěchem «Evropské skupiny pro dialog Východ-Západ», která se vytvořila na shromáždění proti atomovému zbrojení v Perugii 1984. Do Berlína přijelo na 200 aktivistů různých skupin nezávislého mírového hnutí téměř ze všech západoevropských zemí a z USA. S dílčími referáty a úvodními slovy k tématům a v pracovních skupinách vystoupili M. Kaldorová, prof. Mihailo Marković, K. Bartošek, W. Loth, A. Baring, Z. Mlynář, Carlos de Casarego, A. Müller, M. Najman, J. Pelikán, M. Azcárate, W. Lamentowicz, W. Goldkorn, Mient Jan Faber. Ze spolupracovníků a přátel LISTŮ se jednání fóra

mimo Bartoška, Mlynáře, Müllera a Pelikána zúčastnili ještě M. Reiman, Z. Hejzlar, R. a V. Toskovi, Z. Libichová, A. Brousek, I. Pfaff, J. Kavan, J. Koukal, J. Kosta a M. Horáček. Účastníci fóra vyslechli ze zvukového pásku poselství, které z Polska zaslal Jacek Kuroń a z Československa Jaroslav Šabata. Mezi písemnými materiály, které účastníci dostali, byly i dva rozsáhlé materiály, které zaslal z Prahy prof. Jiří Hájek, a dopis Jiřího Dienstbiera.

Některé dokumenty a příspěvky z berlínského shromáždění budou uveřejněny v LISTECH, jiné v bulletinu «Dokumenty nezávislého mírového hnutí Východ-Západ», který se anglicky, německy a francouzsky vydává v Listech v Římě za redakce Ruth Toskové. Čtvrté číslo tohoto bulletinu vyšlo v únoru 1985.

«Kdo s koho?»
Kresba: Josef Čapek, 17.9.1938

PRAŽSKÁ VÝZVA

DOKUMENT CHARTY 77 8.7/1985

Zveřejňujeme Pražskou výzvu, kterou ve formě dopisu mírovému kongresu, jenž se sejde letos v létě v Amsterdamu, zpracovala skupina signatářů Charty 77 z různých názorových prostředí. Předkládáme tento návrh společného stanoviska jako úvod k diskusi signatářům Charty 77 a všem občanům a institucím, kterým není lhostejný další společný život na našem kontinentu. Uvítáme rovněž každý souhlas, kritiku, individuální či skupinové stanovisko, které tento návrh vyvolá v zahraničí, kdekoli v dosud rozdělené Evropě, případně i jinde ve světě.

Věříme, že z debaty vzejdou podněty a návrhy, které přispějí k překonání bariér zatarasujících cestu k sjednocené, demokratické a svéprávné Evropě svobodných občanů. Jen taková Evropa může být účinným partnerem při vytváření pokojného života a přemožení rostoucí krize dnešního světa.

11. března 1985

*Jiří Dienstbier, Eva Kantůrková, Petruška Šustrová
mluvčí Charty 77*

* * *

Vážení přátelé,

čtyřicet let nebyla na evropské půdě válka. Přesto není Evropa světadílem míru. Právě naopak: jako hlavní třetí plocha dvou mocenských bloků je místem stálého napětí, z něhož vzchází hrozba celému světu. Válka, která by tu vznikla, stala by se nejen světovou, ale pro svět pravděpodobně smrtelnou.

Příčinou této zlověstné role Evropy je její rozdělení. Naše společná naděje spočívá v jeho překonání, které je možné jen cílevědomou, postupnou a všemi dohodnutou proměnou samotné politické reality, která je způsobuje.

Stav bez války trvá čtyřicet let také proto, že obě seskupení respektují situaci, která vznikla, když se v Jaltě dohodnuté sféry vojenských operací zvrhly ve vojensko-politické bloky. Uchování, obranu a upevnování tohoto stavu podmiňují rozličné obavy z destabilizace vzniklé rovnováhy. Proměna si proto vyžaduje zvláštní citlivost. Nemůže ji provázet vyhrožování jakoukoli převahou. Vyžaduje naopak vytváření záruk a jistot, posouzení a skloubení všech dílčích aspektů, uznání současného stavu jako východiska změn a vyloučení obav, že se oživí stará nebezpečí, která už dvakrát v tomto století vedla ke katastrofě. Možnosti překročit daný stav však zdaleka nejsou tak nepříznivé, jak by se mohlo zdát.

Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, její Závěrečný akt z Helsink, následná jednání v jejím rámci či Výsledný akt z Madridu nejsou jen stvrzením statusu quo, ale programem evropské a evropsko-

americké spolupráce. V tomto procesu nejednají bloky, ale rovnoprávní partneři. Je jim potvrzena nezávislost všech zúčastněných států a přijaty principy vztahů, jejichž uplatnění otevírá perspektivu sjednocení Evropy. V souladu s tradicemi evropské kultury byla tu zakotvena myšlenka nedělitelnosti míru nejen ve vztazích mezi státy, ale i mezi státem a společností, mezi občanem a mocí.

Požadavek, aby vlády plnily závazky, které samy přijaly, je dosud málo využitou možností mírového hnutí. Přitom tento mezinárodně právně stvrzený systém občanům umožňuje jak veřejnou kontrolu vlád, tak tvořivé překlenutí strnulých postojů. Rozdílné poměry v jednotlivých zemích vedou ke zdůraznění odlišných stránek. Jejich pochopení a respektování je však podmínkou společného solidárního postupu.

Demokratická a svéprávná Evropa nemůže existovat, je-li kterémukoli občanu, skupině či národu upíráno právo spolurozhodovat o událostech ovlivňujících nejen jeho každodenní život, ale samotné přežití.

Ve spolupráci a dialogu se všemi, kdo opravdu chtějí překonat současnou nebezpečnou situaci, je pak možno vystoupit s vlastními iniciativami k odzbrojení, k vytváření bezatomových pásem a neutrálních zón, podněcovat rozvoj styků mezi jednotlivci, skupinami, státy, podporovat dohody o neútočení, zřeknutí se násilí či jaderných zbraní, regionální smlouvy všeho druhu, včetně např. sblížení EHS a RVHP, společně se bránit necitlivému přístupu k životnímu prostředí, brát za slovo vlády, analyzovat jejich návrhy a domýšlet jejich důsledky. Zkrátka: podporovat každou individuální, skupinovou i vládní iniciativu, sloužící ideálu sblížení a svobodného spojení evropských národů a odmítat kroky, které tento cíl oddalují či maří.

Nemůžeme se vyhnout ani některým dosavadním tabu.

Jedním z nich je rozdělení Německa.

Nelze-li v perspektivě evropského sjednocení nikomu upírat právo na seberealizaci, platí to i pro Němce. Jako žádné jiné, ani toto právo nelze uplatnit na úkor druhých, ani s přehlížením jejich obav. Prohlášíme tedy jednoznačně, že východisko není možné hledat v nějaké další revizi evropských hranic. Hranice by v rámci evropského sblížení měly být stále méně významné, ale ani to nelze vykládat jako příležitost k nacionalistickým recidivám. Přiznejme však otevřeně Němcům právo svobodně se rozhodnout, zda a v jakých formách chtějí spojení svých dvou států v jejich dnešních hranicích. Po východních smlouvách Bonnu a po Helsinkách by se mohlo uzavření mírové smlouvy s Německem stát jedním z významných nástrojů pozitivní proměny v Evropě.

Jinou takovou otázkou je stažení cizích vojsk. Navrháme tedy, aby Severoatlantický pakt a Varšavská smlouva zahájily co nejdříve jednání o rozpuštění svých vojenských organizací, o stažení a odstranění všech jaderných zbraní v Evropě instalovaných či na Evropu namířených a o odchodu vojenských jednotek USA a SSSR z území jejich evropských spojenců. Součástí dohody by mělo být snížení stavů armád všech stran na evropském kontinentu na úroveň, která by vylučovala obavy kohokoli z možného přepadení.

Tyto a jiné úkoly by měly být součástí komplexního procesu, který nesmí být zaměřen proti nikomu, nýbrž ke vzájemnému sblížení. Nechceme vytvářet Evropu jako třetí velmoc, ale překonat velmocenskou blokovou strukturu spojením svobodných a nezávislých národů v celoevropském svazku, demokratickém a samosprávném společenství, žijícím v přátelství s národy celého světa. Jen svobodní a důstojní občané mohou zaručovat svobodu a sebeurčení národů. A jen svéprávné národy mohou založit Evropu jako společenství rovnoprávných partnerů, z něhož nesálá do světa nebezpečí globální války, ale které je příkladem skutečného mírového soužití.

Možná se tento ideál jeví jako sen. Jsme však přesvědčeni, že odpovídá vůli většiny Evropanů. Stojí tedy za to o něj usilovat. Tím spíše, že dnešní svět stěží překoná svou krizi, nevydá-li se také Evropa cestou odpovídající její vůli. Věříme, že se naše stanovisko setká s vaším porozuměním.

Přejeme vašemu jednání úspěch.

Ján Čarnogurský, Václav Benda, Jiří Dienstbier, Luboš Dobrovský, Jiří Hájek, Václav Havel, Ladislav Hejdaček, Jan Hrabina, Jiřina Hrábková, Jozef Jablonický, Vladimír Kadlec, Eva Kantůrková, Ladislav Lis, Václav Malý, Radim Palouš, Miloš Rejchrt, Jakub Ruml, Jan Ruml, Jiří Ruml, Jaroslav Šabata, Anna Šabatová, Petruška Šustrová, Petr Uhl, Josef Zvěřina

11. března 1985

Co je štěstí

Konečně nám přišla zasvěcená odpověď na tuto věčnou lidskou otázku. A to ze sloupku «Živý odkaz Února» v 10. čísle Tvorbě z 6. března. O tom odkazu raději pomlčeme. Soustředme se na štěstí, o němž nás zpravuje redakční značka «mt»:

«Měli jsme přitom to štěstí, že společenství se Sovětským svazem nedovolilo mezinárodní reakci a imperialismu, aby se vojenskou intervencí vměšovaly do našich vnitřních záležito-

stí, jak to dělaly zatím všude, kde jim to podmínky dovolovaly».

Značka «mt» ovšem pozapomněla na naše příslovecné neštěstí v štěstí: jak je nám všem ostatním známo, vmísily se mezinárodní reakce a imperialismus do našich vnitřních záležitostí vojenskou intervencí v poválečné době jednou, a to 21. srpna 1968. Jistě uzná, že kdyby nám společenství se Sovětským svazem od této intervence odpomohlo, bylo by naše štěstí bezmezné.

J. S.

CESTY K «PŘEKONÁNÍ JALTY»

(Diskusní příspěvek na berlínské konferenci «Mír v rozdělené Evropě — 40 let po Jaltě», únor 1985)

Jsem vděčen pořadatelům této konference, že nám umožnili, abychom o Jaltě hovořili na mezinárodní, a dokonce západovýchodní rovině.

Přesto si myslím, že nám (nový?) rozbor událostí před čtyřiceti lety sám o sobě nepomůže kupředu. Vždyť neběží o nový problém ani pro historiky ani pro jiné vědecké pracovníky nebo politiky. Je tu nebezpečí, že se i toto stane hřištěm pro intelektuály a ničím víc.

Dějiny jako poučení, dějiny jako škola národa: existuje-li něco takového, pak to nikdy nepůsobí přímo, ale jen zprostředkovaně, jenom prostřednictvím na dějinách založených (reálných nebo zatím méně reálných, ale aspoň mobilizujících) koncepcí, plánů apod. A o to mi právě jde.

Ostatně: v Československu jsme v posledních desetiletích tisíckrát diskutovali o době po Jaltě i o pozdějším «čase naděje», o poválečných letech; vedli jsme tisíc sporů a tisíckrát si říkali: Co by bylo, kdyby . . . Kdyby nebyla Praha roku 1945 obsazena Rusy; proč se Američané zastavili nedaleko za československou státní hranicí; zda byly pozdější podmínky Marshallova plánu zformulovány správně nebo chybně; co způsobila Trumanova doktrína; do jaké míry byly strategie jednotlivých našich politických sil správné či falešné . . .

Čili: Jalta je pro nás nejen příčinou, nýbrž i následkem ve sřetení historických událostí. Válka vedla k Jaltě, Jalta vedla k rozdělení Evropy a k přímé či nepřímé závislosti evropského kontinentu na obou supervelmocích. Do té míry se neliší soud o tomto jevu *mezi* Východem a Západem; dělící čára probíhá *napříč* jak Východem, tak Západem, mezi dvěma různými pojetími války a míru. Pro mne nemůže jakékoli užití síly v Evropě Jaltu smazat, opravit, zrušit; může jedině vést k «super-Jaltě», ba k úplnému zničení našeho světadílu.

«Pryč s Jaltou» jako cíl, jako politické heslo, se dá podle mého názoru uskutečnit jedině politicky, jedi- ně pokojně a nenásilně, ve shodě se *všemi* zúčastněnými. To je jedině výchozí postavení. A to právě celou otázku tak ztěžuje.

Jalta sama pro mne představuje zejména symbol arogance moci velkých, která byla (a ještě je!) schopná čachrářsky rozhodovat o osudu miliónů lidí, aniž jsou postižení dotázáni nebo aspoň informováni. Jalta se mi jeví jako symbol jistého druhu politického myšlení. A musíme se především sami odnaučit tomuto druhu myšlení, a pak žádat totéž od druhých.

Co je však nejdůležitější: Postupné úplné rozdělení a konfrontace Východu a Západu v Evropě přišly, jak známo, později a nesouvisí vždy přímo s Jaltou. Tvrdošijnost Sovětského svazu — vůle nevyklidit ani centimetr zabraných oblastí; omezenost Západu — raději pojistit ostatek starými sociálními, zčásti i starými politickými strukturami, než zásadně jednat o celku: to má mnoho příčin, a přímo souvisí spíše se studenou válkou než s Jaltou. I když tu přece jde i o důsledky imperiálního, ba imperialistického, v Jaltě nově raženého, tentokrát bipolárního mocenského a prestižního myšlení. Na obou stranách!

Tak například kdo zná dobře německou otázku ví, že berlínská zeď nebyla zpočátku ještě zbudována z cihel a betonu, ale «jenom» politicky a psychologicky, a to oběma stranami; skutečnou zdí z roku 1961 jenom absurdně vyvrcholila linie *obapolného* politického myšlení. Supervelmoci jsou takto, jak známo, zároveň protivníky i společníky, a leckdy aniž si to uvědomují. Praxe negativní konvergence se šíří již dlouho. Zlé přebírá jeden od druhého rychle, dobré se rádo přehlíží. Přednost daná separátnímu založení západoněmeckého státu před obtížným přetahováním s Moskvou a možná s jinými o osudu celého Německa; v závěsu na to plané řeči o znovusjednocení dokonce jako o «ústavním cíli» — to jsou jen další příklady téže problematiky.

Překonání Jalty, vztahujeme-li na pojem Jalty i třicetiletý separátní vývoj na východě i západě Evropy, však *není krátkodobý cíl*, není to cíl pro politické jepice, pro ty jednostranné demonstranty, kteří by nechtěli chápat hlubší souvislosti problémů — a přesto je to nejdůležitější cíl pro všechny správné Evropany. Jde tu o dlouhodobé počínání, k němuž tvoří zabezpečení míru pouze *jeden* nutný předpoklad, jenž nemůže nahradit všechny ostatní úkoly. Zajištění míru, neřku-li zajištění jen pasivního míru, není vlastně víc než svízelný počátek.

Překonání Jaltu znamená: zabývat se *všemi* součástmi složitého rozdělení Evropy — krok za krokem a srozumitelně pro nejširší veřejnost.

Několik příkladů:

Hospodářská problematika se na východě Evropy vždycky spojuje s nevykonností, nedostatkem a úzkými profily, zatímco na Západě vede falešné uplatnění racionalizace k rostoucí nezaměstnanosti; nové techniky, místo aby umožňovaly výrobu za zjednodušených a zlevněných podmínek, vyhánějí ceny do výše; na obou stranách je obyvatelstvo nespokojeno s vládnoucím systémem. Návodů z Ameriky ani ze Sovětského svazu nám nepomáhají. Zeptejme se evropských ekonomů z Východu i Západu, kde spočívají možná spo-

lečná řešení! Obchodní styky mezi evropskými státy, i sousedními, jsou často minimální — sice z různých důvodů, ale také vinou blokových bariér a blokového myšlení. Poukazujme tu na konkrétní možnosti! Některé sociální problémy byly na Východě vyřešeny, jiné nikoli; četné otázky hmotného zabezpečení jsou tam uspořádány lépe než v západních státech; ale se sociální politikou vcelku jsou lidé převážně nespokojeni tu i tam. Viděl už někdo někdy výměnu názorů mezi odborníky v sociální politice ze Západu i Východu? Kulturní styky přes blokovou hranici jsou žalostně malé, ale ani uvnitř bloků to leckdy není lepší. Co víte například o dnešní dánské literatuře? O to víc nás zaplavují (i ve východním bloku!) televizní společnosti mezinárodním komerčním zbožím. A lidské kontakty tvoří nejhorší příklad: na Západě volně překračují státní hranice — na Východě mezi «socialistickými» zeměmi takové spontánní styky téměř neexistují; a přes hranici mezi bloky odtud cestují penzisté, často i za ponižujících podmínek . . . Kde je opravdová, *zdola* probíhající spolupráce mladých lidí, kde jsou volně dostupné jazykové kursy, pobyty z jazykových důvodů v rodinách, mezinárodní možnosti získat či zvýšit kvalifikaci nejrůznějšího druhu, svobodná turistika, setkání sportovců amatérů . . .? Tyto příklady bychom mohli vypočítávat do nekonečna. Ve všech těchto oblastech se stal jaltský syndrom, nebo lépe: imperialistický výklad Jalty zlým snem. Kdy klademe odtud ze Západu východním politikům konkrétní otázky, kdy odpovídají západní politici na otázky lidí «odtamtud» (nejen tu a tam na dotazy státně cenzurovaných novinářů)? Jak často my zde a naši přátelé na druhé straně vystavujeme vlastní politiky tlaku v otázce evropské jednoty?

Nehledejme vždycky vinu u druhých. Koneckonců máme jen to, co jsme si vymohli.

Překonání Jalty je tedy právě tak komplexním úkolem, jak je komplexní dnešní rozdělení Evropy. Překonání Jaltu znamená jinými slovy kriticky přezkoumat obě existující společenské soustavy, kriticky přezkoumat politiku obou supervelmocí s cílem najít vlastní globální systém, vlastní cestu odpovídající době a problémům postindustriální společnosti na našem kontinentě, a nepřebírat pochybné sovětské vzory ani nekopírovat americký «way of life», způsob života.

Překonání Jalty je tudíž globální systémovou otázkou, hledáním «třetí cesty».

Jsmo proto přece jen «poutníky mezi světy»? Nikoli, neputujeme ani do Moskvy ani do Washingtonu, ale stojíme pevně na evropské půdě, nechodíme si pro příkazy sem ani pro rady tam. Poutníky toho druhu jsou často ti, kdo to jiným vytýkají. Ani nechceme žádný národní ostrov klidu ve světě hrůz. Chceme novou Evropu jako příspěvek k lepšímu světu. Reálná utopie? Možná. Stále ještě lepší než absurdní realita. Nejsme proti Američanům, nejsme nepřáteli Rusů. Jsem přesvědčen, že podaří-li se nám zformulovat naše cíle konkrétně a srozumitelně, bude je muset uznat za správné i mnoho občanů jak amerických tak sovětských.

Koneckonců nemůžeme dosáhnout cíle «Pryč od Jalty» bez Sovětského svazu a bez Ameriky, a již vůbec ne *proti* těmto supervelmocem. Ani ona možná budoucí Evropa nemůže existovat bez konstruktivního soužití s oběma supervelmocemi a bez záruky těchto mocností.

Kdo vlastně stojí o tuto «reálnou utopii»? Kde máme spojence? Ti dnes bohužel nesedí, nebo skoro nesedí, ve vládách evropských zemí. Najdeme je spíše v ulicích.

V této otázce je tu rozdíl mezi Východem a Západem. Ve východní Evropě — a o tom svědčí mnoho důkazů i argumentů — o to stojí výrazné většiny jak nekomunistů tak komunistů. Přejí si samostatnější vývoj, méně poručnickování z Moskvy, širší otevření vůči Západu, normální hospodářské, kulturní a lidské kontakty mezi evropskými státy . . . Tak přece vyznívají všechny politické diskuse v těchto zemích dnes jako dříve, to je základní motiv veškerých, Moskvou často trestaných, pokusů o reformy. Zdá se, že lze najít více či méně stoupenců takové orientace i v politických aparátech. Východní oficiální politika se k těmto cílům ve slovech hlásí, avšak strohým zdůrazňováním «věčných» ideologických zásad cestu k nim prakticky znemožňuje. Na Západě je tomu (lépe: bylo tomu) jinak. Ekonomické úspěchy, rozvoj sociálního zabezpečení, lépe zajištěná občanská práva i základní svobody, a ustavičně předkládaný obraz chudých příbuzných z Východu vedly k tomu, že se bezmála zapomnělo myslet v evropském měřítku. Částečná západoevropská integrace se vydávala za «evropskou jednotu» a země za Labem se prostě nepočítaly do Evropy. Buď uvolnění na mezistátní úrovni, zhusta spojené se záměrným ignorováním vnitropolitických rozporů a napětí, anebo slovní polemika proti zlořečenému komunismu — to byly do nynějška střídavě uplatňované stereotypy oficiální politiky v západní Evropě. To se postupně mění, přestože v této otázce dosud není jasno. Prohlubující se hospodářské potíže, sociální nejistota, rostoucí nebezpečí války, neúspěchy v zapojování mladé generace do společnosti . . . to všechno vyjevuje absurdity jasněji než před nějakými deseti lety. Ale ve své většině podléhají západní politikové zavedené orientaci, «tlaku okolností», «nutnosti», a i ti nemnozí, kteří chápou (chtějí chápat) důležitost celoevropského řešení, si někdy netroufají se k němu otevřeně přihlásit. Kritika vlastního systému (nejen v ideologickém smyslu, ale i kritika každé zajeté systematiky, čili také bipolarity atd.) se i zde, zejména z pohledu «vlastní» supervelmoci, označuje za slabost, úchylku, ba zradu. Leckdy jsou etablované strany právě proto neschopné se dost rychle zbavit svěracích kazajek dřívější politiky.

O to náročnější je úloha ideologicky nikoli jednostranných hnutí — a nezávislá mírová hnutí v Evropě k nim náleží — vytyčit tento požadavek: «Evropa, nejen Evropa bez jaderných zbraní, bez cizích vojenských jednotek, v neutrálním postavení, nýbrž i Evropa aktivně spolupracujících a od dědictví Jalty se osvobozujících zemí».

Navrhují konkrétní celoevropskou iniciativu:

1) Zahajme dlouhodobou diskusi o nutnosti «třetí cesty» evropského vývoje mezi oběma supervelmocemi. Diskusi, která by již nepolemizovala, nýbrž se snažila vypracovávat praktické možnosti, metody a kroky všeho druhu k překonání rozdělení Evropy.

2) Požádejme odborníky všech společenských věd, spisovatele, kulturní pracovníky, politiky atd. o příspěvky k diskusi o tomto problému. Dejme podnět k průzkumům veřejného mínění na toto téma.

3) Uveřejňujeme tuto výměnu názorů pravidelně a pokusme se tak lépe informovat širokou evropskou veřejnost na Východě i Západě o evropských problémech.

V Německé spolkové republice se, pokud vím, připravuje vydávání časopisu (nazvaného «Třetí cesta»), který by byl ochoten otiskovat takovou celoevropskou výměnu názorů v plném rozsahu. I v jiných západních zemích již existují podobné možnosti.

Československá socialistická opozice v exilu se nabízí, že bude tuto výměnu názorů uveřejňovat v české řeči a šířit v Československu. Jsem si jist, že najdeme stejný zájem a ochotu u mnoha jiných exilových seskupení.

IVAN PFAFF

JALTA: Dělení světa nebo legenda?

Z československého zorného úhlu

Pasivní přijetí sovětské okupace Československa světovou politikou se vykládalo a vykládá tezí, že nebylo možno pomoci přepadenému státu, protože Evropa byla už před koncem války *smluvně* rozdělena ve dvě mocenské sféry a Československo bylo začleněno do sféry sovětské. Tato interpretace představuje jednu z nejvulgárnějších a nejnebezpečnějších legend konstruovaných a zafixovaných v poválečné době. Jádrem této legendy: v osmi dnech Jaltské konference (4.-11.2.1945) měli Roosevelt a Churchill výslovně vydat střední a východní Evropu Stalinovi, buď písemně nepodchyceným prohlášením nebo tajnou smluvní klauzulí, kterou ovšem dosud nikdo neviděl. Tím měli údajně zavázat západní politiku trvale k respektování rozdělení Evropy do dvou mocenských sfér.

Francouzský autor Arthur Conte, jehož dílo je pro jaltskou legendu nejrepresentativnější, tvrdí, že se v Jaltě jednalo o «rozdělení zájmových sfér», a uzavírá: «Nepodstatnějším výsledkem Jaltské konference bylo, že napříč Evropou byla rozervána stále se prohlubující propast... Jalta zahájila rozdělení Evropy do dvou bloků.»¹

Tato legenda je přirozeně politického původu a prozrazuje typickou dodatečnou konstrukci. Na svět ji přivedli republikánští odpůrci Rooseveltovi a Trumanovi v americké vnitřní politice, kteří hledali od jara 1947 zdroj všech poválečných napětí s Moskvou od sovětské blokády Berlína přes korejskou válku právě v Jaltě. Později, když už se vynořily silné pochybnosti a hlásili přímí svědci, prohluboval a rozvíjel jaltskou legendu i de Gaulle, který tím ovšem sledoval vlastní, specifické zájmy. Je příznačné, že především americká historická a politologická literatura rozvíjela tezi o jaltském «dělení světa» nejintenzivněji v letech 1950-54, tedy na vrcholu studené války. Z tohoto hlediska představuje jaltská legenda typickou kompenzační teorii: pokus kompenzovat fatální krátkozrakost evropské politiky USA let 1943-45 jen dodal sovětskému imperialismu «argument», kterým mohl úspěšně operovat.

Původcům a hlasatelům jaltské legendy zřejmě vůbec nevadí, že se sami usvědčují z neověřitelné konstrukce, když v jejich podání chybí jak každý výměr oné Sovětům údajně vydané střední a východní Evropy (t.j. prokazatelné přesné rozhranění obou sfér), tak vysvětlení rozporu mezi rakouským

klínem do východní sféry a českým klínem do sféry západní. Ani jednoznačná svědectví přímých účastníků i důvěrných jednání v Jaltě mezi americkými diplomaty Harrimanem, Kennanem a Bohlenem, a dokonce ani sovětské dokumentace z let 1965-67, v nichž se o dělení světa v Jaltě nenajde ani slovo, neotřáslly setrvačností legendy.

Tuto setrvačnost udržují dvě tendence: za první, ahistorická a apolitická izolace Jaltské konference bez nejmenšího zřetele k časovým a věcným souvislostem předchozím i následným; za druhé, apriorní předpoklad dělení světa v Jaltě — předpoklad, který nepřipouští vývoj vojenských operací po Jaltě (ale ještě před koncem války) a sovětskou expanzi po Jaltě jako hlavní determinanty evropské dělicí linie.

Objektivní pohled musí vzít v úvahu dva opomíjené zásadní aspekty: a) nejde vůbec o několik dní na Krymu v únoru 1945, ale o téměř čtyři roky od předělu let 1941-42 až k prvním měsícům poválečným; b) Západ neztratil vítězství Jaltou, ale dávno předtím; a pokud by se byla tato ztráta dala korigovat, pak ne na Jaltské konferenci, ale po ní.

PREHISTORIE JALTSKÉ KONFERENCE

Nebyla přirozeně náhoda, že Stalin konferenci s Rooseveltem a Churchillem, navrhovanou západními velmocemi od července 1944, stále znovu odkládal, aby mohl podepřít sovětské mocenské aspirace postupem Rudé armády v Polsku a Rumunsku, zčásti i na východě Československa a Maďarska. Zatímco v létě 1944, kdy docházel do Moskvy z Londýna a Washingtonu jeden konferenční návrh za druhým, operovala sovětská armáda stále ještě ve východní čtvrtině předválečného Polska a obsazovala první rumunská města, blížily se anglo-americké divize k německé hranici a byly vzdáleny od Berlína mnohonásobně méně než sovětská fronta. Jedině proto souhlasil Stalin s konferencí až koncem října 1944, příznačně tedy teprve tehdy, když dynamika zářijového postupu západních spojenců v Belgii a Holandsku ztratila dech a zůstala trčet na německé hranici. Po dočasném průlomu Wehrmachtu v Ardenách (17.12.1944) ozřejmily se důsledky záměrně opožděného souhlasu Stalinova zvláště negativně: koncem ledna 1945, v předvečer konference, bylo

váhavé spojenecké pronikání k Rýnu zastíněno nejen sovětskými průlomy na viselské a oderské frontě, ale i obsazením nejvýchodnějších území Slovenska a Maďarska.

Stalinovo manévrování v létě a na podzim 1944 neuniklo československým exilovým politikům v Londýně: byli znepokojeni souvztažností mezi postupem Rudé armády do střední Evropy a sovětskými odklady konference. Viděli mnohem dál než americká zahraniční politika, která 12.1.1945 v podkladech pro delegaci USA pro Jaltu poznamenala, že «nemá teď žádné otázky, které by položila ohledně Československa», a dokonce dál než jinak prozíravý Churchill, který ještě v posledních lednových dnech 1945 připouštěl sovětské ohrožení Polska, Maďarska, Rumunska, Bulharska a Jugoslávie, ale vyhlídky Československa ho neznepokojovaly ani v nejmenším. Zdá se, že jeho optimismus vycházel do značné míry z přecenění Stalinova dopisu Benešovi z 23.1.1945, který měl tlumit britskou nedůvěru právě v otázce poválečné pozice ČSR a který byl de facto určen spíše Churchillovi než Benešovi.

Na konferenci na Maltě s Rooseveltem 2.2.1945 snažil se Churchill prosadit stanovisko, jež je v příkrém rozporu s tezí o dělení světa údajně provedeném v Jaltě:

«Musíme být bezpodmínečně s to využít německé kapitulace v Itálii, abychom mohli obsadit co možná největší část Rakouska, protože není žádoucí nechat Rusy proniknout do střední Evropy hlouběji než je nezbytně nutno»². Že se Churchillovo očekávání brzké německé kapitulace v Itálii nesplnilo, že Roosevelt nebyl na Maltě ochoten ke stanovení společného postupu vůči Stalinovi v Jaltě, je pro Jaltu samu irelevantní. Podstatné je, že churchillovské «obsazení co možná největší části Rakouska» anglo-americkými silami by s vrcholnou pravděpodobností muselo přinést osvobození celých Čech a nejméně poloviny Moravy západními divizemi. Stejně důsažné je, že britská ani americká politika v předvečer Jalty vůbec nepřipouštěly, že by se Československo mohlo stát objektem sovětských zásahů bez ohledu na to, či armády je obsadí. Oba aspekty znamenají jistě silné indicie proti platnosti jaltské legendy.

Že anglo-americké síly ve dnech Jalty, jen dva týdny po likvidaci nacistické ofenzivy v Ardenách, ovládaly jen jižní třetinu Holandska a na německé půdě nepronikly za čáru Cáchy-Trevír, zatímco sovětské jednotky stály na dostřel od Budapešti a Vratislavi, to nezatěžovalo spojeneckou pozici v Jaltě do té míry, jak hlasatelé jaltské legendy předpokládají. Nerovnoměrnost front — Sověti byli pětikrát blíže k Berlínu, šestkrát k Vídni, dvaapůlkrát ku Praze než Anglo-Američané — vykazuje jen rozměr psychologický, nikoli mocensko-politický, a jen ten rozhodoval. Proto je těžiště celého problému ve výkladu zón: šlo o *přechodné okupační zóny vojenské* nebo o *trvalé politické zóny mocenské*? Tak či onak, byly zóny dojednány přesně nebo všeobecně, v Jaltě nebo jinde a jindy? Z celé dosud přístupné dokumentace je jednoznačně zřejmé, že se jednalo výhradně o vojenské okupační zóny, omezené na Německo a Rakousko a dohodnuté mezi Spojenci v srpnu 1944, mezi západní koalicí a SSSR 14.11.1944, nikdy a nijak v Jaltě. Předpoklad sdíle-

ný i Benešem, že okupační zóny zároveň znamenaly zóny mocenské, je přímo modelem neprokazatelné záměny, ano *identifikace obou typů zón*, kterou zastánci jaltské legendy v důsledku faktické, Sověty provedené identifikace poválečné dodatečně proměnili v teoretickou základnu legendy samé. Zatímco Západ byl ochoten mluvit jen o okupačních zónách, interpretovala Moskva postupně pojem jako zóny vlivu, později dokonce jako mocenské sféry, Jenže v Jaltě ani později nenajdeme sebemenší náznak takové identifikace. Jediný sovětský pokus o změnu okupačních zón v zóny mocenské reprodukuje Churchillův dopis Rooseveltovi z 22.10.1944 o jeho moskevských rozhovorech se Stalinem: «Stalin si přeje, aby Československo, Polsko a Maďarsko tvořily zázemí nezávislých, protifašistických a prosovětských států, . . . a aby tyto tři státy ohraničovaly ruskou sféru vlivu . . . Ujišťuji Vás, že jsme během třídních rozhovorů nedospěli k žádnému závěru.»³

Tento jediný, nadto odmítnutý náznak «dělení Evropy» v konkrétní formě zpravuje ale o bilaterálním jednání mezi 9. a 13.10. 1944, tedy čtyři měsíce před Jaltou. Stalin ostatně výslovně souhlasil s písemným vymezením západního vlivu ve střední a východní Evropě, které mu tehdy Churchill předložil: 10% v Rumunsku, 25% v Bulharsku, po 50% v Jugoslávii a v Maďarsku. Jestliže Československo v tomto výčtu úplně chybí (Polsko bylo jablkem sváru už od Teheránské konference koncem roku 1943), znamená to buď, že Churchill vůbec nepředpokládal, že by se ČSR mohla kdy posunout v ohnisko konfliktních střetů Západu s Moskvou, nebo aspoň, že západní vliv v Československu by v nejhorším případě musel být vyšší než v Maďarsku, tedy nadpoloviční.

JEDNALO SE V JALTĚ O ČESKOSLOVENSKU?

Ale zpět k Jaltě samé. Jen proto, že byl Roosevelt ochoten zaplatit za souhlas Moskvy s jeho plánem poválečné světové mírové organizace (t.j. OSN) každou cenu, podařilo se Sovětům v Jaltě prosadit aspoň minimální cíle jejich kalkulace, v žádném případě ale smluvní nebo jakékoli jiné zakotvení dělení Evropy a sovětizace její východní poloviny. Stalinův největší úspěch v Jaltě byl ve čtyřech bodech: (1) západní velmoci se vzdaly kontroly polských voleb třemi mocnostmi, jak žádaly ještě v prvních dnech konference; (2) vzdaly se práva na spoluurčení ve vytvoření a složení polské poválečné vlády, což Sovětům ulehčilo, aby postavily západní delegace před fait accompli varšavskou proklamací komunistického lublinského komitétu jako polské prozatímní vlády 5 dní před zahájením konference; (3) ustoupily od své dlouholeté představy polských hranic s SSSR a s Německem; (4) souhlasily s budoucí dohodou mezi Titem a jugoslávskou exilovou vládou v Londýně. Za tyto koncese dosáhly Spojené státy a Británie v Jaltě sovětského závazku, že SSSR přistoupí na francouzskou spoluúčast na poválečné vojenské správě Německa a že tři měsíce po vítězství v Evropě vypoví válku Japonsku.

Pokud byla Jalta «Kuhhandel», pak to platí jen o OSN, Polsku, Francii a válce proti Japonsku, o ničem víc. Že sovětské zisky byly spíš hubené a že o nějakém dělení světa už vůbec nemůže být řeč, na to by poukazovala domněnka Stettinia, Harrimana a Bohlena, že Stalin byl po svém návratu z Jalty kritizován moskevským politbyrem, že učinil příliš mnoho ústupků. «Jaltská zrada» Churchillova a Rooseveltova těžce postihla «jen» Polsko, v žádném případě celou východní Evropu. Nadto je ze známého materiálu zcela evidentní, že se v Jaltě mluvilo o Jugoslávii, Itálii, Rakousku, Maďarsku, Íránu a především o Polsku, ale nikdy a žádným způsobem o Československu. Implicitně tedy také o žádných sférách vlivu vítězných mocností v Evropě, protože bez začlenění Československa do sovětské sféry by byla každá úvaha v tomto směru absurdní: Československo — 750 km dlouhý klín od Bavorska k Ukrajině — by přece muselo jako hluboký zářez mezi NDR a Polskem na severu a Maďarskem na jihu rozštěpit sovětskou sféru ve dva díly. Proč se jiné státy střední a východní Evropy objevily v jaltských jednáních, je jasné: s výjimkou Polska šlo o dřívější nebo současné satelity a spojence Hitlerovy nebo aspoň o anektované části Třetí říše (Rakousko).

Západní delegáti se srazili sice třikrát se Stalinem v otázce malých národů a států, jejichž zájmy chtěli prosazovat, ale Stalin prohlásil, že nikdy nepřipustí, aby jakýkoli akt velmocí byl podroben názoru malých států. Ale pro údajné «dělení světa» v Jaltě má základní význam jiná otázka: jestliže Churchill jen čtyři měsíce před Jaltou kategoricky odmítl o takové alternativě se Stalinem jen diskutovat, změnil se snad poměr sil počátkem roku 1945 do té míry, že západní mocnosti přijaly, co ještě před čtyřmi měsíci odmítly? Tím spíše, že Churchill na Maltě, v předvečer Krymské konference, navrhoval takové operace, které by paralyzovaly rozdělení Evropy i v důsledku sovětského vojenského postupu? A když už chtěl zabránit precedentu dělení faktického, mohl o pár dní později souhlasit s dělením smluvním? A odvážil se Stalin, po negativním ohlasu své sondáže u Churchilla v říjnu 1944, takový požadavek v Jaltě vůbec vytyčit? To jsou klíčové otázky jaltské legendy.

V «Deklaraci o osvobozené Evropě» přijaté Jaltskou konferencí se praví: «Obnova pořádku v Evropě... musí být dosažena takovými prostředky, aby osvobozené národy vytvořily demokratická zřízení podle své vlastní volby. To je princip Atlantické charty — právo všech národů na volbu takové formy vlády, pod jakou chtějí žít — obnova plných suverénních práv a vlastní vlády pro všechny národy, které jich byly násilně zbaveny státy agresorů... Aby osvobozené národy mohly být uvedeny v držení těchto práv, budou naše tři vlády společně podporovat všechny národy kterékoli osvobozené země, ... aby (tyto národy) vytvořily prozatímní vládní úřady, v nichž jsou široce zastoupeny všechny demokratické síly obyvatelstva a které jsou povinny přispět k co nejdřívějšímu dosažení svobodně volených a vůli lidu odpovídajících vlád.» Tato deklarace, vypracovaná západními delegáty, se setkala původně se zřetelnou nechutí Sovětů; aspoň Molotov se dokonce o ní odvažoval tvrdit, že «směřuje ke vměšování do záležitostí osvobozené

Evropy». Přenesení formulací deklarace na vývoj společenských struktur oněch osvobozených států, jež měla deklarace na mysli, znehodnocuje nebo aspoň relativizuje principy samy o sobě jednoznačné, ale artikulované tak vágně, že dovolovaly Sovětům výklad protikladný svému smyslu. Demokracie, sebeurčení, suverenita, vůle lidu, široké zastoupení, svobodné volby — všechno pojmy, které měly pro západní státníky jasný rozměr a nevyžadovaly v jejich myšlení žádné specifikace; ale zároveň pojmy, které v neprecizované formulaci Sověty přímo vyzývaly k zneužití a popření, zvláště když závazek podporovat tvorbu politické vůle Sovětům ještě rozšiřoval prostor k manipulaci. Takové «dialektické» rozpětí ve výkladu a hlavně aplikaci Jalty podává už v jejích základních dokumentech ukázkou, do jaké míry chyby Jalty nejsou vůbec v jejích dohodách, ale naopak v tom, že k žádným závazným dohodám nedošlo, že úmluvy, které vyžadovaly řešení jasná, přesná, konkrétní, byly formulovány abstraktně, neurčitě, všeobecně. Nějakou «nedotknutelnou platnost» neměla Jalta nikdy. Nejen proto, že v ní nedošlo ani náznakem k žádnému «dělení světa» ani «obětování východní Evropy», ale i proto, že vývoj následujících čtyř měsíců nabízel řadu příležitostí, jak korigovat jediné «důsledky» Jalty — sovětské zneužívání oné mlhavosti a neurčitosti.

Že Jalta vykazuje zcela opačný smysl, než jaký jí přiřítá jaltská legenda, ozřejmuje Churchillovo svědectví o tom, že «kdokoli dosáhne první Berlín, Prahu nebo Vídeň, má město obsadit», o čemž v Jaltě «vládlo vzájemné dorozumění»⁴. Tuto dohodu stimulovala nejen i Sověty uznaná nezávaznost hranic okupačních vojenských zón pro pohyb západní i východní fronty, ale zvláště oboustranné očekávání mohem delšího trvání války, stejně jako nejasnost v tempu a směru budoucího posunu obou front. Dá se tedy říci, že Západ v Jaltě vůbec neobětoval východní Evropu Moskvě, ale naopak Jaltu sám porušil nedodržením onoho snadno realizovatelného závazku (západní obsazení Berlína, Vídně a především Prahy). Z Benešova svědectví ze 24.2.1945 ostatně víme, že právě k Sovětům nedůvěřivý Churchill, zainteresovaný na rozdílu od Američanů na tom, aby spojenecké divize přešly ve střední Evropě ruský postup, interpretoval Jaltu poměrně pozitivně: «Churchill věří, že Rusové zůstanou v mezích svých sil a možností. Kdyby je překročili, narazí na Brity a Američany. Mluvil o dohodě v Jaltě: byl vcelku spokojen, i když nejistý. Domnívá se, že Rusové to myslí dobře, ale on za budoucnost Evropy neručí. O Polsku si nic nesliboval.»⁵

I když Drtina dosvědčuje, že londýnský exil posuzoval Jaltu s uspokojením, jaké u Beneše vyvolával už fakt, že o Československu se v Jaltě vůbec nejednalo, přece posuzoval Beneš v rozhovoru s Feierabendem 6.3.1945 Jaltu pesimističtější než Churchill: «Mezinárodní situaci posuzoval skepticky a stěžoval si, že na Jaltské konferenci nebylo žádného srozumění mezi Rooseveltem, Churchillem a Stalinem. Beneš mi řekl, že konference ukázala, že mezi velkými Spojenci není žádná jednota o základních poválečných problémech a že si vzájemně nedůvěřují.»⁶ Na druhé straně podporovali britští diplomaté ještě v červnu 1945 vůči Benešovi a ostatním československým nekomunistickým politikům bez výhrad

interpretaci Churchillovu: tak britský zahraniční ministr Eden vůči Ripkovi 12. a 21.3.1945, americký velvyslanec v Moskvě Harriman vůči Benešovi 22. a 31.3.1945, britský velvyslanec v Praze Nichols vůči Benešovi ještě 19.6.1945. Britský optimismus se zřejmě odráží v exposé Jana Masaryka před londýnskou Státní radou 13.2.1945, v němž hodnotil Jaltskou konferenci vysoce pozitivně.

Že v Jaltě k žádnému «dělení světa» nedošlo, prokazuje výrazně rozpor, který se dost nedoceňuje a ani nerozpoznává: je-li sovětská mocenská sféra nemyslitelná bez zahrnutí Československa, jsou hlasatelé legendy v rozpacích, jak vysvětlit, proč se na konferencích Velké trojky od Teheránu po Postupim o nás nikdy nemluvalo. A tak se vykonstruovala duchaplná hypotéza, že Roosevelt a zejména Churchill by v důsledku vysokého kreditu Benešova na Západě byli reagovali krajně ostře a tvrdě, kdyby Moskva byla požadovala stejnou sovětskou kontrolu Československa jako ostatních států východní a střední Evropy⁷. Když pak týž autor prezentuje výmysl o «české otázce» jako o předem stanoveném jednací bodu Krymské konference⁸, je to už stejně křiklavý mýtus jako absurdní teze, že Jalta je východiskem «nejen sovětizace celé východní Evropy, ale i pražského puče, korejské války, berlínské blokády a kubánské krize» (!)⁹ Jedním z nejsilnějších rozporů jaltské legendy je ostatně i otázka, proč vedla Jalta jako údajné dělení Evropy k začlenění třeba «vítězné» ČSR do sovětského bloku, ale nikoli mnohem bližšího, zranitelnějšího, «poraženého» Finska?

VYDÁNÍ VÝCHODNÍ EVROPY SOVĚTŮM PŘED JALTOU

Zjištění, že v Jaltě k žádnému poválečnému dělení světa nedošlo, ještě neznamená, že střední a východní Evropa nebyla vskutku Západem opuštěna a vydána Sovětům; jenže mnohem dříve a bez jakékoli souvislosti s Jaltou, kde Moskva o dělení už usilovat nemusela. Za příprav anglo-sovětské spojenecké smlouvy, uzavřené v květnu 1942, žádal Stalin na Edenovi v prosinci 1941 v Moskvě vydání celé oblasti od Finska po Rumunsko včetně ČSR do sovětské moci. Eden to tvrdě odmítl a 28.1.1942 varoval britský válečný kabinet před sovětskou expanzí ve východní a střední Evropě, požadoval včasné, pro Sověty závazné dohody, které by uchvácení střední Evropy Moskvou zabránily, zároveň ale zjišťoval, že USA tento názor vůbec nesdílejí a projevují neúnosnou toleranci vůči sovětským požadavkům. Byli Američani vskutku tak neschopní reálného odhadu i činu, který by mu odpovídal? Nebo prostě a priori odmítali všechno, co navrhoval Londýn? Či dokonce už tehdy uvažovali o konceptu «atlantické civilizace», do něhož se jim všechny oblasti mimo západní Evropu nehodily, a o protilehlé «civilizaci eurasijské», již tyto oblasti dávali v plen?

Jisté je, že americký státní podtajemník Berle 24.2.1942 vytyčoval už jakousi sovětskou variantu Monroeovy doktriny ztotožněním vztahu SSSR k východní a střední Evropě se vztahem USA k západní hemisféře, a 9.3.1942 ohlašoval dalekosáhlou americkou ústupnost vůči sovětské expanzi s odů-

vodněním, že sovětský «bezpečnostní zájem» musí být bezpodmínečně uspokojen. Churchill a Eden si naopak přesně uvědomovali životní potřebu smluvně zakotveného, koordinovaného anglo-amerického tlaku na Moskvu aspoň k záchraně Polska, Československa a Maďarska, dokud nedojde na východní frontě ke zlomu ve prospěch SSSR. V tom smyslu naléhali 19.-22.7.1942 v Londýně na Hopkinse a Wellese, osobní pověřence Rooseveltovy. Podle britské představy měli Anglo-Američané na první moskevské konferenci se Stalinem v srpnu 1942 vytyčit podmínku: k dalšímu západnímu přísunu válečného materiálu pro východní frontu i k odlehčení sovětské fronty otevřením druhé fronty v roce 1943 dojde jen tehdy, zaváže-li se Moskva zastavit sovětský «bezpečnostní zájem» před polsko-maďarsko-československou linií. Oba Američané ale tento požadavek Londýna příkře odmítli.

Listopad 1942 přinesl obrat na východní frontě zhroucením stalingradské a kavkazské ofenzívy Wehrmachtu. Tím způsobil západním spojencům přesně podle britské předpovědi ztrátu výhodné pozice, z níž mohli dosáhnout sovětských koncesí a garancí v otázce střední Evropy: mezi zářím 1941 a říjnem 1942 umožnila americká politika budoucí politické vydání střední Evropy do rukou Sovětů. Československá vláda v Londýně rozpoznala v září 1942, že «Amerika je špatně informována o evropských věcech, dochází k nesprávným závěrům, v některých zásadních oborech chce jít příliš rychle, příliš daleko... Dosavadní systém... může vésti ke krachu. Spojené státy mají svůj vlastní názor, závislý na tom, jak se jim jeví z dálky evropské poměry a jak si je dost často primitivisticky představují.»¹⁰ Na jaře a v létě 1943 se v československých vládních kruzích v Londýně ještě pěstovala rezervovaná naděje, že by se na teheránské konferenci Velké trojky na podzim 1943 snad ještě dala prosadit korektura amerického zaslepeného přihrávání střední Evropy Moskvě, ale už za příprav této konference opravňovala americká argumentace ke skepsi. Velvyslanec USA v Moskvě Standley hledal 28.4.1943 «jádro jakékoli evropské vlády v Sovětském svazu a zejména v těch vládách, které budou zastávat sovětské geografické (?) a strategické zájmy».

Sovětský velvyslanec v Londýně Majskij ve snaze oklamat Londýn a neutralizovat britský odpor postavil Edena koncem srpna 1943 před alternativu: buď rozdělení Evropy na východní a západní sféru vlivu za předpokladu naprostého vyloučení každého partnera z druhé sféry; nebo sjednocení Evropy za předpokladu uznání zájmu každého partnera v příslušné části kontinentu. Eden přirozeně souhlasil s alternativou druhou, uniklo mu ale, že ani ta nevyklučuje sovětizaci střední Evropy. Docela jinak uvažoval Edenův americký kolega Cordell Hull, který se nerozpakoval nabídnout v nótě Molotovovi 24.9.1943 přímo sovětizaci střední Evropy včetně jejích konkrétních prostředků: «Zřízení a kompetenční vybavení civilních správ v osvobozených územích musí být omezeno a hlavní zodpovědnost za vnitřní poměry těchto zemí musí být s ohledem na americké zájmy co nejdéle ponechána velmocem». Upřesnění, jaké Sovětům naservíroval americký ministr, muselo působit v Moskvě jako dar z nebes. Tato americká argumentace umožňovala Sovětům v budoucnosti hrubé mocenské zásahy ne-

jen v Německu, ale i ve státech, jež byly obětí nacistické agrese (Polsko, Jugoslávie, ČSR). Nadto porušovala základní články Atlantické charty hned dvakrát: omezením pravomoci «civilních správ», t.j. vlastních vlád, a právem velmocí zasahovat do utváření politického života osvobozených zemí i proti vůli lidu a jeho zastoupení.

Motivace «americkými zájmy» (jakými a kde?), vykupovanými nechutným politickým kšeftem meternichovského typu za nevyřčené «zájmy» sovětské, už přímo implikuje globální, bipolární evropskou konstelaci poválečnou. A to vše půl druhého roku před Jaltou! A výhradně z americké strany.

Příkrá divergence mezi anglickými a americkými představami o příští podobě Evropy ovládala i Teheránskou konferenci (28.11.-12.1943). Zde byl Stalin poprvé svědkem demonstrativního distancování Roosevelta od Churchilla: Roosevelt se za jeho zády sám scházel se Stalinem a odmítal Churchillova pozvání ke schůzce ve dvou, aby «nevyvolával Stalinovu nedůvěru». Žádný div, že během diskuse o Polsku si Stalin mohl dovolit provokativní sondáž, zda si Anglo-Američani «myslí, že chce spolknout Polsko. Eden odpověděl, že my nevíme, co Rusko vše zamýšlí spolknout. Kolik nechá nezhltnuto? Stalin prohlásil, že Rusové nechtějí nic, co patří jiným národům.» Všimněme si: Stalin vnesl výraz «spolknout» do diskuse sám bez jakéhokoli podnětu a setkal se jen s britskou reakcí, kdežto Američané k tomu zase mlčeli. Šlo ovšem jen o okrajovou epizodu, která do programu konference nijak nezapadala: Teherán byl konferencí výlučně strategickou, nikoli politickou, svolanou v důsledku sovětského postupu k předválečným hranicím SSSR a tehdy ještě během několika měsíců předpokládané spojenecké invaze ve Francii, aby bylo možno koordinovat operace západní a východní fronty. Na takové konferenci nemohla na politické problémy ani přijít řeč, a už proto byla jakákoli diskuse o dělení Evropy v Teheránu vyloučena: Německo (ale jen ono) bylo tu sice rozděleno, ale jen do ryze vojenských operačních a okupačních zón, v žádném případě do zón politických. Ještě v Jaltě, jejíž komuniké mluví o potrestání Německa a dokonce o jeho «rozkoškování», se vůbec neuvažovalo o politických zónách nebo o západním a východním Německu, ale o rozdělení Německa do jeho předimperiálních útvarů (Bavorsko, Prusko, Porýní, Sasko atd.). Průkazné je naopak — nejen ze západních a východních pramenů, ale i z výslovné zahořklé stížnosti Benešovy vůči de Gaullovi v lednu 1944 — že Československo bylo jediným státem východně od linie Hamburk-Mnichov-Benátky, o kterém v Teheráně nepadlo ani slovo. Proč vlastně?

Dá se to vyložit jako sovětská vyhýbavost, jen aby na ČSR nepřišla řeč? Nebo jako západní jistota takovým postavením Československa, jakým Sověti nemohou otrást? Proti tomu mluví nespočetné doklady americké ochoty v posledních dvou letech, odkazující Československo do sovětské sféry. Nebo rozhodoval americký zájem na striktním dodržení Rooseveltovy linie: nezatěžovat společnou dohodu o budoucí mírové organizaci rušivými dílčími, konkrétními otázkami? Nezdá se — v Teheránu se přece mimo Polska mluvilo i o Rakousku, Maďarsku, Rumunsku, Bulharsku, Finsku, a není vyloučeno, že

odpověď na otázku, proč poválečný osud Československa nesdílelo také Rakousko a Finsko, by mohl podávat teheránský rozpor mezi konferenčním mlčením o ČSR a jednáním o Rakousku a Finsku. Tak či onak, jisté je, že Teherán otevřel cestu k sovětské hegemonii ve střední a východní Evropě právě oním mocenským vakuem v tomto prostoru, které už z geografických důvodů mohli nejpravděpodobněji vyplnit Sověti; právě vyloučení Československa z teheránských jednání by pro to mohlo podávat výraznější indicii než otázky projednávané. Přesto Teherán nelegitimuje faktické, dodatečně zcela jinými faktory realizované rozdělení Evropy o nic víc než Jalta. Ale ono dělení Evropy, nikoli «povolené» deklarativně a smluvně, nýbrž přijaté jako fait accompli, jako průvodní zjev tupé ochoty k zajištění sovětského «bezpečnostního zájmu» sovětským postupem do střední Evropy, se chápalo jako mlčky uznávaná politická realita. Realita vytvořená mezi podzimem 1941 a 1943 nikoli Moskvou, ale naprosto neplodnou americkou politikou; a současně realita, která by se bývala dala revidovat jedinou metodou — potenciálním postupem západních armád do střední Evropy před koncem války.

MOHLI AMERIČANÉ PO JALTĚ OSVOBODIT ZÁPADNÍ ČESKOSLOVENSKO?

První možností v tom směru byla «italská varianta» — postup ze severní Itálie přes Terst a «lublaňskou bránu» na Vídeň a Budapešť, — odtud do českých zemí a do západní třetiny Slovenska. Je příznačné, že tento plán, který měl vysoké vyhlídky na úspěch, byl jen britského původu a že narážel na soustavný americký odpor — poprvé v Teheránu, když se Roosevelt v tomto bodě spojil se Stalinem proti Churchillovi, podruhé v létě 1944, když Churchill a britská generalita během devíti týdnů pětkrát marně žádali, aby spojenecké vylodění v jižní Francii (15.8.1944) — odlehčovací operace k invazi v Normandii — bylo nahrazeno ofenzívou ze severní Itálie do střední Evropy. Ačkoli plán výslovně podporoval i Tito, zamítl jej Roosevelt definitivně 3.9.1944. Ztráta byla nedozírná: anglo-americké síly mohly z čáry Rimini-Ravenna před vánoci 1944 dosáhnout Vídeň a Budapešť a odtud do poloviny ledna 1945 obsadit celé české země se západní třetinou Slovenska.

Poslední velkou příležitostí aspoň částečně zadržet sovětizaci střední Evropy přinesl neočekávaně rychlý postup americké 3. armády pod generálem Pattonem k předválečné západní hranici Československa, dosažené už 17.4.1945. Proč Američané hned nepronikli do Československa a zůstali nečinně stát na jeho hranici plných 18 dní, ačkoli prostor před nimi byl vojensky zcela nekrytý, ačkoli Sověti 17.4. teprve zahajovali útok proti Berlínu z oderské fronty a ačkoli v Československu obsadili Brno teprve o 9 dní, Ostravu o 13 dní později, bylo už osvětleno z různých zorných úhlů. Přesto zbývají některé dosud nerozpoznané problémy a aspekty této alternativy. Víme, že Churchill a Montgomery mezi 1.4. a 7.5. devětkrát zapřísahali Roosevelta a po jeho smrti

Trumana stejně jako Eisenhowera, aby americké síly obsadily «pokud možno co největší část západního Československa»¹¹. Víme také, že Eisenhower k tomu nakonec byl ochoten pět minut před dvanáctou, 4. května, ale že 6.5., v den amerického obsazení Plzně, na žádost sovětského vrchního velení zbytečně rezignoval na plán proniknout k Vltavě a obsadit celou Prahu. Co je ale méně známo, jsou čtyři faktory: a) britský tlak na obsazení západní části ČSR byl stimulován několikerým dalším sovětským porušením Jalty; b) americký State Department Pattonův postup do nitra Československa několikrát oficiálně doporučoval; c) ještě po 6. květnu byl americký postup nejen k Vltavě, ale do celých Čech a na západní Moravu lehce proveditelný; d) americká armáda mohla i po tomto datu snadno dosáhnout nejen «Eisenhowerovy linie» (podél východního břehu Vltavy a Labe s celou Prahou), ale dokonce i «Churchillovy linie» (celé Čechy se západní čtvrtinou Moravy).

Po obdržení zprávy o americkém dosažení západních hranic ČSR prohlásil Beneš s ulehčením důvěrně: «Kdyby Patton postupoval dál, mohl by osvobodit nejen Prahu, ale celé Čechy a podstatnou část Moravy. Komunisté by tím ztratili výhodu, spočívající v přítomnosti a aktivní pomoci Rudé armády po dobytí těchto nejosídlenějších a strategicky nejdůležitějších částí Československa.»¹² Drtina dosvědčuje, že americké dosažení západních hranic Čech uvedlo komunistické členy košické vlády do vyložené paniky, protože sdíleli Benešovo očekávání, i když z opačného pohledu.

Čtyři dny po této události, 21.4., byl uzavřen mezi Moskvou a varšavskou vládou, která nebyla podle sovětských závazků z Jalty ještě rozšířena o londýnské politiky polského exilu, spojenecký pakt. V provokativní synchronizaci s tímto novým sovětským porušením Jalty (prvním byl vnitropolitický zvrát v Rumunsku mezi 27.2. a 6.3., přivoděný brutálními sovětskými ultimaty) psal Stalin Churchillovi 24.4.: «I když nevím, zda v Řecku byla zřízena vskutku reprezentativní vláda, zda belgická vláda je opravdu svobodná, nevměšovala se sovětská vláda do utváření těchto vlád, protože je si plně vědoma významu, jaký mají Řecko a Belgie pro bezpečnost Velké Británie»¹³. To byla pro Churchilla tvrdá řeč, hrozivý náznak příštího dělení Evropy, bezostyšné doznání, že Moskva není ochotna respektovat své jaltské závazky. Tento Stalinův dopis musel utvrdit Churchillovo odhodlání za každou cenu pohnout Washington k tomu, aby americké divize pronikly co nehloub do středního Německa, do Československa a Rakouska. Odtud Churchill znovu důrazně apeloval na americké prezidenty a na Eisenhowera, aby Američané obsadili «pokud možno co největší část západního Československa», kde až do 21. dubna neměli před sebou vůbec žádnou německou vojenskou koncentraci; tak 7. dubna upozorňoval Eisenhowera, že «Praha není pro nás nikterak ztracena»¹⁴, a 30. dubna telegrafoval Trumanovi: «Není vůbec pochyby, že osvobození co největší části západního Československa včetně Prahy americkými silami by tam vytvořilo velmi změněnou poválečnou situaci a silně by ovlivnilo i situaci v sousedních zemích. Kdyby ale západní Spojenci měli sehrát v osvobození Československa nevýznamnou, nepatrnou roli, půjde země stejnou cestou jako Jugo-

slávie.»¹⁵ Marně — vinou neschopnosti a nepředstavitivosti amerického vedení politického a vojenského překročil Patton československou hranici teprve 5. května.

Na druhé straně ale není pravda, že celé politické vedení USA zůstalo až do konce nepřístupné britským argumentům: americký zahraniční ministr Stettinius, jehož přece jen umluvil Eden v San Franciscu, instruoval 28.4. State Department, aby připravil pro Trumana memorandum s naléhavým doporučením dalšího postupu americké 3. armády na východ. Memorandum bylo ale předloženo prezidentovi až 5.5.: Patton musí postoupit až k Vltavě podél jejího celého toku a vytvořit ve středních Čechách východně od Vltavy silné předmostí, žádalo memorandum, čímž by si Spojené státy zajistily vůči SSSR silnější pozici a mohly by po konci války vyjednat s Moskvou příznivější úpravu střední Evropy. Truman, který téměř čtyři týdny tvrdošijně a příkře odmítal všechny apely Churchillovy v tom směru, se dal hned přesvědčit, ale Eisenhower obdržel jeho instrukci až 7.5. večer, 30 hodin po svém rozkazu zůstat stát na linii Karlovy Vary-Plzeň-České Budějovice. Další instrukce vrhnout 3. armádu k Vltavě, kterou odeslal State Department 7.5. politickému poradci Eisenhowerovi, Robertu Murphymu, přišla už zcela opožděně, jen 9 hodin předtím, než sovětská tanková čela dosáhla předměstí Prahy. Murphy ostatně ještě 1965 považoval Eisenhowerovo rozhodnutí neobsadit Prahu za jeho nejtěžší politický omyl; a Pattonův nadřazený, generál Bradley, podléhající Eisenhowerovi, je přesvědčen, že Patton mohl být v Praze během několika hodin, kdyby byl osudný a také svévolný rozkaz Eisenhowerův jen trochu pozdržen.

Eisenhowerova povolnost před sovětským protestem proti jeho plánu pochodu na Prahu ze 4.5., který nebyl vůbec formulován tak ultimativně, aby Eisenhower musel před ním kapitulovat, i jeho neuposlechnutí Trumanova rozkazu, došlého 7.5., nutno chápat jako Eisenhowerovi vítanou příležitost, jak znovu demonstrovat příkré rozpory mezi zahraniční politikou a vrchním velením USA: už 29.4. reagoval americký náčelník generálního štábu Marshall na zájem State Departmentu na americkém postupu do Prahy cynickým rozkazem: «Odmítám nasazovat americké životy jen pro politické cíle»¹⁶. Víme, že Churchill podmiňoval 4.5. americký postup do Prahy a hluboko na východ Čech dvěma předpoklady: že Američané nebudou teritoriálně předstíženi Sověty a že země je prázdná. Politickou proveditelnost tohoto postupu prokazuje Churchillovo zjištění «Praha nám ležela na dosah a jejímu obsazení našimi jednotkami nebránily žádné dohody»¹⁷, i důraz britského zahraničního ministerstva z 26.4. na to, že «se v minulosti nevedly žádné diskuse o začlenění Československa do sovětské zóny a že v Československu nebyly nikdy určeny ani operační zóny»¹⁸.

Spojenečtí velitelé jsou zajedno v tom, že Prahu bylo možno obsadit z Plzně během několika hodin (vzdálenost z nejuvýchodnější americké pozice u Holoubkova do Prahy činila pouhých 66 km!). A tím by byla splněna druhá Churchillova podmínka — že Rusové Američany nepředejdou. Jak by také byli mohli, když koncem dubna narazili na střední Moravě na překvapivě tvrdý nacistický odpor, který je

10 dní vázal pozíčními boji a který zlomili až 8.5.? (Tak Olomouc obsadila Rudá armáda toho dne v 18 hodin). Neboť 6.5. probíhala sovětská fronta na Moravě v severním úseku 300 km daleko od americké linie Karlovy Vary-Plzeň-Budějovice, ve středním úseku 310 km, v jižním úseku 150 km. To znamená, že i americký postup, zahájený až 6.5. po dobytí Plzně, by byl mohl bez jakýchkoli vojenských potíží a bez jakýchkoli politických rizik do 8.5. ve 24 hodin dosáhnout nejen «Eisenhowerovy linie» podél východního toku Vltavy, ale i «Churchillovy linie» ve smyslu jeho výměru «co největší část západního Československa» zhruba po čáře Varnsdorf-Liberec-Vrchlabí-Trutnov-Náchod-Kladsko-Bruntál-Rýmařov-Litovel-Boskovice-Velké Meziříčí-Třebíč-Moravské Budějovice-Vranov/Znojmo, aniž by se americké jednotky byly dostaly do dotyku se sovětskou armádou. Dosažení této demarkační linie by bylo přineslo americké obsazení rozlohy 57.000 km², tedy 45% celého státního území. Tato alternativa není hypotetickou utopií, byla reálně zcela možná, kdyby byl Eisenhower necouvl, tím spíše, že sovětský plán českého tažení od Berlína měl původně začít 7.5. a počítal s dosažením Prahy až 12.5 (!) — Sověti vůbec nepředpokládali, že by mohli dosáhnout Prahy z mnohem bližší Moravy.

Kdybychom měli hledat motivaci pochybené americké politiky let 1941-1945, která umožnila sovětskou expanzi do střední Evropy a v závěrečné fázi i obsazení drtivé většiny Československa Sověty, museli bychom zdůraznit následující faktory: (1) politicky falešně promítaný nekritický americký obdiv vůči trpícímu Rusku; (2) tradiční snaha americké politiky neřešit a ani nebrat na vědomí nepohodlné, rušivé problémy; (3) nedůvěru a rivalitu USA vůči Británii, jejich snahu vyřadit Anglii ze světové politiky a převzít její dosavadní pozice a funkce ve smyslu globální, bipolární koncepce světové politiky, omezené na dvě supervelmoci a tudíž fakticky předurčující dělení světa.

Teprve zhroucení halucinací a autosugescí, v jejichž zajetí se americká politika přes čtyři roky pohybovala, přineslo vznik jaltské legendy jako iracionální pokus, jak zdůvodnit a ospravedlnit evropskou katastrofu dodatečnou politickou mytologií. Konstruktorům legendy ale unikla poloha, kterou vskutku mohli právem kritizovat — ztráta a negace demokratické identity, jakou celá léta představovala politická schizofrenie statického, regresivního odklonu od střední Evropy, v níž globální předpojetí americké politiky nedovedlo rozpoznat epicentrum dělení světa. Nadto postrádáme v jaltské legendě jeden aspekt, bez něhož je každý výklad dělení světa neplodný: mnohonásobně promeškanou reálnou šanci Západu korigovat dělení světa prostředky politickými i vojenskými — před Jaltou či po ní.

Odpověď na otázku, zda dělení světa resp. Evropy bylo «usneseno» na Jaltské konferenci, vyznívá tedy naprosto negativně: vůbec ne Jalta, nýbrž výhradně vývoj vojenských operací v posledních týdnech a dnech druhé světové války na jedné straně, na straně druhé americká ochota vykupovat fiktivní udržení válečné koalice se Sovětským svazem oběťmi nejdalekosáhlejšími, determinují rozdělený svět. Úsilí o překonání tohoto dělení by tedy mělo vycházet ze skutečné základny věcí, nikoli z neudržitelné legendy, která už čtyřicet let pokrývuje

je realistický politický pohled a řadí jako černá ruka v už tak truchlivé historii. Tento závěr opravňují i výpovědi dvou účastníků Jaltské konference. V roce 1975 prohlásil Averell Harriman: «Velké mračno mýtů a falešných informací přikrylo skutečnou podobu usnesení z Jalty. Poválečné problémy nevyplývaly z úmluv docílených v Jaltě, ale z faktu, že Stalin tyto úmluvy nedodržel, a z agresivních akcí ze strany Kremle.»¹⁹ Že základní problém Jalty není v dělení světa, ale v rozpínavosti Sovětského svazu, potvrdil výmluvně pouze dva týdny po závěru Krymské konference náměstek sovětského ministra zahraničí Vyšinskij. Když se Rumuni v protestu proti sovětským zásahům odvolávali na jaltské dohody, prohlásil 27. února 1945 v Bukurešti: «Jalta? Co znamená Jalta? Jalta, to jsem já!».

POZNÁMKY

¹ A. Conte, Die Teilung der Welt. Jalta 1945, Düsseldorf 1965, 237, 345-346 (francouzský originál «Yalta ou le partage du monde» vyšel 1964). V poslední době hájí tezi o dělení světa v Jaltě nejvýrazněji W. Loth, Die Teilung der Welt 1941-1955, Mnichov 1980.

² W. Churchill, Der Zweite Weltkrieg, Bern 1954, 796.

³ Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers: The Conferences of Malta and Yalta 1945, Washington 1955, 989.

⁴ Churchill, l.c. 836.

⁵ Benešův záznam o jeho rozhovoru s Churchillem v Chequers 24.2.1945, in: Dokumenty k historii československé politiky 1939-1943, II, Praha 1966, č. 538, str. 750.

⁶ L. Feierabend, Prag-London vice versa, II, Bonn 1973, 343.

⁷ Conte, l.c. 199.

⁸ Conte, l.c. 173.

⁹ Conte, l.c. 345.

¹⁰ Smutného záznam o situaci v mezispojeneckých orgánech, Londýn 16.9.1942, in: Dokumenty, l.c. I, č. 244, str. 291; Benešův záznam o jednání s Nicholsem 21.9.1942, tamtéž č. 246, str. 293.

¹¹ Churchill, Triumph and Tragedy, London 1964, 506.

¹² Tento výrok Benešův dosvědčuje jeho válečný osobní tajemník (E. Táborský, The Triumph and Disaster of Edvard Beneš, in: Foreign Affairs, Vol. 36-1958, 680).

¹³ Stalin's Correspondence with Churchill, Attlee, Roosevelt and Truman 1941-1945, London 1958, 219.

¹⁴ Churchill, l.c. 817.

¹⁵ Týž, Triumph and Tragedy, l.c. 506.

¹⁶ F. C. Pogue, Why Eisenhower's forces stopped at the Elbe, in: World Politics IV (1952), 365; týž, The Supreme Command, Vol. IV.: The US Army in World War II, Washington 1954, 703. Srv. Týž, Why the Russians got Berlin and Prague, in: Journal of Modern History 1951, č. 4.

¹⁷ Churchill, l.c. 834.

¹⁸ Zástupce státního podtajemníka Sargent generálu Ismayovi, Londýn 26.4.1945, FO 371, Vol. 47121. Public Record Office, Londýn.

¹⁹ W. A. Harriman, In geheimer Mission, Stuttgart 1979, 312.

PODKARPATSKO: Bylo, nebylo . . .

(40 let od prvního sovětského záboru
čs. území 1. února 1945)

Po první světové válce Podkarpatsko (Podkarpatská Rus neboli Zakarpatská Ukrajina) *bylo*, po Mnichově a vídeňské arbitráži zase *nebylo*, pak na tři měsíce koncem války znovu *bylo* součástí Československé republiky, a od 1. února 1945 definitivně *nebylo*. V historii československo-sovětských vztahů ztráta Podkarpatska, datum 1. února 1945, má svůj osudný dopad – předzvěst února 1948 a předzvěst sovětské vojenské okupace v roce 1968.

O datu 1. února 1945 se málokdy mluví. V roce, kdy si připomínáme konec druhé světové války, učiníme výjimku a promluvíme si o datu, které bychom marně hledali v leckterém historickém rejstříku, dějepise, historii druhé světové války nebo reportážní knize. Pro dnešní generaci v Československu Podkarpatsko jako «nedílná» součást Československé republiky je buď «terra ignota» nebo něco tak vzdáleného jako třeba černožlutý prapor rakouského mocnářství, na který se vedle Švejka málokdo dnes už pamatuje. Je proto užitečné stručně připomenout, jak se vůbec Podkarpatsko stalo součástí Československa.

Po první světové válce mělo Podkarpatsko na vybranou mezi třemi možnostmi oblastního sebeurčení: Buď zůstat autonomní součástí Maďarska, nebo se dovolat Wilsonovy zásady sebeurčení a ustavit se jako rusínský ministát, nebo konečně připojit se jako autonomní území buď k Rumunsku nebo k jednomu ze svých slovanských sousedů, Československu nebo Polsku.

O Ukrajině tehdy nemohla být ani řeč, protože tehdy Podkarpatsko a Ukrajina nebyly přímými sousedy – to až v roce 1945. Pod vlivem vůdců podkarpatoruské emigrace v USA se Podkarpatsko stalo samosprávnou součástí Masarykovy Československé republiky; Masarykův prestiž ve světě demokracií tu hrál svou úlohu. Československo přijalo Podkarpatsko do svého svazku z důvodů politicko-vojenských: Podkarpatskem se Československo tehdy dostalo do přímého sousedství s Rumunskem, jediným svým spojencem-sousedem v rámci tak zvané Malé dohody, namířené proti maďarskému územnímu revisionismu. Hospodářsky bylo Podkarpatsko pro Československo od začátku do konce finanční přítěž. Pokud se člověk nezhlédl na Goletu v údolí jako Ivan Olbracht, Podkarpatsko nikdy valně průměrnému Čechoslovákovi nepřiřostlo k srdci a jeho ztráta v roce 1945 nebyla pocíťována tak bolestně, jako kdyby bylo Slovensko ztratilo Prešovsko nebo západní Čechy přišly o Šumavu.

Dopad ztráty Podkarpatska v roce 1945 byl v jiné kategorii než v počtu ztracených čtverečních kilometrů. Převládá v podstatě oprávněný pocit, že tak, jak k 1. únoru Rudá armáda provedla zábor Podkarpatska, podobně by to mohla postupně provést od Prešova po Aš, jak se nakonec v srpnu 1968 stalo.

Zkrátka byl to především pocit bezmocnosti vůči sovětskému impériu, strach z jeho rozpínavosti a násilnictví. Víme, že ti, kdo zažili sovětskou násilnost na Podkarpatsku a byli přímými svědky toho, jak se to dělá, nikdy se z toho nevzpamatovali. Osobně si pamatuju, jak mně místopředseda lidové strany, ministr Hála, připomněl Chust z 1. února 1945 v létě 1947, když šlo o to, aby se pražská vláda jednomyslně podrobila Stalinovu ultimatu ve věci československé účasti na Marshallově plánu. «Nechci zažít druhý Chust», řekl tehdy. Zažil ho ovšem v únoru 1948. Od Chustu po únor se demokratičtí představitelé utěšovali nadějí, že za povolnost v Chustu zachrání zbytek republiky.

Vraťme se teď do doby před čtyřiceti lety. Ultimatem ze 14. ledna 1945 velitel Rudé armády na karpatské frontě, generál Ivan Fjodorovič Petrov a jeho politický komisař, představitel MVD (Ministerstva vnitra), Lev Zacharovič Mechlis, vypověděli k 1. únoru 1945 z Podkarpatska na Slovensko československou vládní delegaci, ve které byli sociální demokrat ministr Němec, lidovec konsistorní rada Hála, národní socialista poslanec Uhliř, slovenský komunista poslanec Valo a generál Hasal-Nižborský. A s vládní delegací byli ovšem Sověty na Slovensko dovezeni českoslovenští úředníci a českoslovenští vojáci. Všichni sem byli původně vysláni z Londýna a z Moskvy (a vojáci z blízké ukrajinské fronty), aby se souhlasem jak Stalina tak hlavního velitelství ukrajinské fronty převzali správu osvobozené části čs. státního území, východní cíp Podkarpatska. Konkrétně to byla oblast na východ od čáry Výlok, Volosjanka a Terecky s městy: Chustem, Sevljuší a Kralovem. *Naplno* přešlo Podkarpatsko pod československou správu na necelý týden: od 28. října do 3. listopadu 1944. Od listopadu do konce ledna to bylo postupně na tři čtvrtiny, pak napůl, na deset procent, až k samotné nule. Sovětské velení v dobře režírované souhře s podkarpatskými komunisty v sovětském operačním pásmu, ve kterém zůstala města Užhorod a Mukačevo, postupně celou čs. správu k 1. únoru 1945 izolovalo a nakonec vypovědělo na Slovensko.

Výsostné znaky Československé republiky byly už během ledna strhány. Nábor Rusínů do československé armády byl zakázán a sovětská tajná služba začínala stíhat jakýkoli projev loajality k Československé republice. Tedy známý model – na Podkarpatsku právě tak jako později po celé střední Evropě i v Afghánistánu.

V přívalu dalších násilností v řadě jiných zemí Podkarpatsko představuje v historii sovětské územní expanse jistou zvláštnost – zvláštnost jednak svým časováním (v předvečer vrcholné konference v Jaltě, kdy se mohlo zdát, že nebylo ve Stalinově zájmu podráždit nebo poděsit Ameriku a Anglii),

jednak známkami jakési sovětské nedomyšlenosti, nebo aspoň nedostatku koordinace mezi sovětským politickým vedením v Moskvě, kde Stalin přece dodržoval jisté diplomatické formy jednání, a maršály Rudé armády, kteří se v poli nerozpakovali postupovat s brutální přímostí. Podivnost sovětského postupu spočívá v tom, že přece pouhé tři měsíce předtím byli českoslovenští vládní delegáti, úředníci a vojáci (včetně zásobování) dopraveni z Moskvy a hlavního velení ukrajinské fronty do týlu sovětských armád na Podkarpatsku *sovětskými* dopravními prostředky – tedy víc než se sovětským souhlasem. Moskva by to přece měla měla daleko snazší jak politicky tak propagandisticky, kdyby neměla na místě žádného očitého svědka, natož politické a administrativní civilisty, představitele Benešovy a Šrámkovy buržoazní vlády v Londýně. Závěrečné operace gigantických rozměrů v poslední fázi války by byly bývaly dostatečnou omluvou. Byla sovětská přeprava československé správy na Podkarpatsko známkou prchavé převahy sovětského ohledu na západní citlivost nad brutální přímocí a všemocí sovětských maršálů v poli? Snad – nevíme.

Převzetí východního cípu Podkarpatska v týlu sovětských vojsk se zdálo tehdy v říjnu 1944 formálně naprosto v souladu se sovětsko-československou smlouvou o správě osvobozených území. Podle oné smlouvy, uzavřené záhy poté, co se v Karpatech sovětské armády poprvé dotkly čs. státního území (duben 1944), mohla čs. vláda přebírat správu osvobozených území v týlu postupujících sovětských vojsk, jakmile podle rozhodnutí sovětských maršálů tyl přestal být operačním pásmem. V říjnu 1944 Moskva v rámci této dohody tedy rozhodla, že čs. úřady mohou převzít správu nejvýchodnějšího cípu republiky, pásmo v týlu, které v té chvíli zahrnovalo města Chust, Sevljuš a Kralovo. Shodou okolností sovětské velení odevzdalo tento kus Československé republiky do rukou čs. vlády a správy 28. října 1944. Byla to čirá náhoda, ne sovětská sentimentalita vůči datu založení Masarykovy republiky. Den nato, v neděli, po šesti letech maďarské fašistické okupace, konal se na náměstí v Chustu tábor lidu. Mluvil londýnský delegát ministr Němec, mluvil podkarpatský zástupce komunista Turjanica, který se vyslovil pro federální Československo, složené ze tří národů, Čechů, Slováků a Ukrajinců. Kde se vzaly, tu se vzaly, všude byly vyvěšeny československé vlajky. Kde celou tu dobu maďarského režimu byly? Na úřední budově byl zase výsostný znak Československé republiky. Mladí Rusíni se hlásili do československé armády. Vládní delegát ministr Němec oznámil tehdy zvláštní radiodepeši k rukám presidenta Beneše v Londýně, že

«čs. okresní národní výbory byly ustaveny v Rachově, Volovém, Sevljuši, za několik dní v Chustu... Byla učiněna opatření, aby se obnovilo na školách vyučování ve slovanských řečech... Registruji zásoby... Mohu dostat z Akna Slatiny 12,000 tun soli, z Velkého Bočkova 20,000 tun dřevěného uhlí, 150 tun methyl alkoholu. Doprava je možná jen sovětskými prostředky. Velení fronty dodalo výzbroj jak pro stráž bezpečnosti... kterou organizují místo četnictva a policie... tak pro finanční stráž...».

Vše se zdálo nasvědčovat tomu, že Sovětský svaz při prvním přímém styku se spojeneckým sousedním Československem dodrží spojeneckou smlouvu a – jak Stalin závazně slíbil – obnoví celistvost republiky v původních hranicích, jaké měla před Mnichovem a před vídeňskou arbitráží. Ta odtrhla Podkarpatsko a část Slovenska ve prospěch fašistického Maďarska. Přes všechny tyto slavnostní a veřejně proklamované závazky obnovit Československo v hranicích, jaké byly před Mnichovem, Moskva 1. února 1945 náhle, vpravdě nečekaně zařídila v Karpatech svůj privátní mikro-Mnichůvek a od Československa násilně odtrhla jeho nejvýchodnější část. Proč? Co se v Moskvě stalo a změnilo od října, kdy byla z Moskvy do Chustu oficiálně poslána čs. vládní delegace, jestliže byla za tři měsíce, patrně v týchž vozidlech, vyvezena do Prešova?

Klade se znovu a znovu otázka: «Proč vlastně Rusko – proti původnímu závazku obnovit Československo v jeho předmnichovských hranicích – zabralo Podkarpatsko, a hlavně proč tak učinilo s takovým spěchem ještě před koncem války? Bylo to v předvečer velmocenské konference Velké trojky v Jaltě, která začala 4. února. Na této konferenci se president Roosevelt a ministerský předseda Churchill marně pokusili omezit, zkrotit politické následky přítomnosti sovětských vojsk a absence angloamerických vojsk, která si strategickým rozhodnutím (patrně z hlediska vojenskotechnického správným) vtrhnout do Hitlerovy Evropy přes Normandii (operace «Overlord») znemožnila včasný příchod do střední Evropy a tím se vyloučila z vojenskomočenského vlivu na utváření politických osudů ve střední Evropě. Nikoli Jalta, nýbrž západní rozhodnutí napadnout Hitlerovu Evropu přes Lamanšský průliv (tedy ne přes Balkán a honem do Vídně, jak navrhoval Churchill) zaručilo sovětskou drtivou přítomnost jak v Chustu a Varšavě tak později v Praze a Budapešti. Dalo by se tedy říci, že strategické rozhodnutí «Overlord», zpečetěné konferencí v Teheráně v roce 1943, vytvořilo předpoklady pro dnešní rozdělení Evropy. Pokud z hlediska ryze vojenského měl pravdu Eisenhower a ne Churchill, dnes z odstupu čtyř desetiletí přece jen udivuje naitivita či stav mysli západních státníků, a spolu s nimi i nás ostatních, včetně autora, že jsme ve vojenském rozdělení Evropy na operační pásma viděli – chtěli vidět – jen ryze válečné opatření, zatímco politicky školení a ideologicky ostražití sovětská maršálové v tom viděli rozhodnutí *politické* o rozdělení sfér vlivu v Evropě. Nakonec přirozeně geopolitická (dále se tak říci) interpretace patřila těm, kdo byli první na místě.

V tomto rámci, když šlo o přesuny miliónových armád napříč celou Evropou, byly přirozeně podkarpatský Chust a okolí na čtvereční kilometry méně než maličkost. Jak Churchill tak Roosevelt o událostech na Podkarpatsku v předvečer Jalty museli ovšem vědět – vždyť všechny tajné depeše z československého osvobozeného území, včetně tajné vysílačky v sovětském týlu, obsluhované Františkem Kruckým bez vědomí sovětského velení a čs. vládního delegáta, ministra Němce, šly přes šifrovací a komunikační oddělení britské tajné služby. Když se Anglo-Američanům podařilo za války rozluštit složitou japonskou tajnou šifru, jistě by se jim bylo podařilo proniknout i jednodušší šifru českosloven-

skou. Nebylo to však patrně ani třeba, protože, jak se domnívám, šéf čs. tajné služby v Londýně plukovník Moravec dával Angličanům kopie tajných československých depeší tak jako tak.

Z hlediska historie druhé světové války nepostrádá sovětská mikroanexe Podkarpatska jisté zajímavosti. Násilným zábohem nejvýchodnější části Československa Moskva totiž provedla vůbec první vojenskou okupaci *spojeneckého* území, nota bene území, které nikdy k ruské říši nepatřilo – na rozdíl od záboru baltských států a východního Polska, které zhruba podle tzv. Curzonovy linie Rusku za carů patřovalo. Proč měla Moskva v předvečer Jalty tak strašně naspěch?? – zvláště měla-li už tehdy v plánu časem zabrat celé Československo od Prešova po Aš. Nebo ten plán v roce 1945 ještě nebyl? Proč taky ten spěch, když přece během války prezident Beneš několikrát naznačil jak Stalinovi tak sovětskému velvyslanci v Londýně Majskému, že po válce – ovšem až po válce – bude úprava hranic mezi Sovětským svazem a jeho novým sousedem, Československem možná? Proč k 1. února 1945 rudoarmějci se samopaly v ruce násilně provedli to, nač by možná o půl roku později stačilo plnicí péro a arch papíru?

Historici, výzkumníci, novináři, politici, jakož i přímí účastníci těchto událostí (jako do značné míry i autor tohoto článku) mají pro sovětský spěch se zábohem Podkarpatska různá vysvětlení. Probral jsem se jimi. Ani z odstupu čtyřiceti let žádné plně neuspokojuje. Jedno vysvětlení tvrdí, že přivtělení Podkarpatska k sovětské Ukrajině představovalo ruský ústupek – šidítka – pro tehdy velmi probuzený ukrajinský nacionalismus. Moska prý vyhověla ukrajinskému tlaku zdola. Jak víme z tajných dokumentů německého generálního štábu, ukrajinská lojalita k Moskvě se ukázala za války proti Němcům velice labilní. Na Ukrajině mohly totiž poměrně snadno vzniknout sympatie k Němcům jako nepřátelům Ruska a komunismu, který proti vůli ukrajinského lidu kolektivizoval zemědělství. Ale rasová teorie Třetí říše, jak ji v poli uplatňovalo německé armádní vedení a sbory SS, vehnala Ukrajince nazpátek do sovětských řad a do partyzánského boje. Z ukořistěných nacistických archivů také víme, že jen hrstka německých důstojníků si zahrávala s myšlenkou nějakého ruského de Gaulla (opozdřeně a celkem neúspěšně to byl nakonec generál Vlasov) nebo s možností naplno rozehrát protiruský ukrajinský nacionalismus. Převládlo rasové učení o Herrenvolku, které nakonec dalo Ukrajincům – jako «podlidem» z Rosenbergova zorného úhlu – na vybranou, buď umírat jako otroci nebo umírat v partyzánském boji proti Němcům. Ti, kdo věří na ukrajinské pozadí moskevského rozhodnutí připravit Československo o Podkarpatsko, poukazují na to, jak si Stalin vzápětí v Jaltě na konferenci s Churchillem a Rooseveltem vymohl pro Ukrajinu členství v budoucí organizaci Spojených národů. Jako by chtěl předhodit vzedmutému ukrajinskému nacionalismu tři kosti na utišenou: z Polska východní Halič, z Československa Podkarpatsko, a ve Spojených národech hlasovací právo. Všechna tři sousta měla možná odvést pozornost Kyjeva směrem od Ruska na západ. Nevíme. Z československých tajných archivů stojí za zmínku záznam o rozhovoru Stalina s Gottwaldem, ve kterém Stalin ujišťuje

Gottwalda, že «ukrajinští horlivci budou voláni k odpovědnosti za svoje nepřístojnosti vůči čs. delegaci v Chustu» – něco jako omluva nebo výmluva na ukrajinský šovinismus a problém nedostatečné komunikace během pohybu front a z toho plynoucího zmatku. Patří k podivné roli, kterou Podkarpatsko sehrálo v moderní historii Československa, že jeho geopolitický osud byl znenadání, záhadně vržen během pražského jara na sovětsko-československý konferenční stůl. Při jednání předsednictev sovětské a československé komunistické strany v Čierné nad Tisou 31. července 1968, při konečné roztržce, ukrajinský komunista Pjotr Šelest napadl Dubčeka a vznesl – jak to popsal dr. Zdeněk Mlynář – nehorázné obvinění, že vedení KSČ usiluje o odtržení Zakarpatské Ukrajiny od Sovětského svazu. Celkový tón srážky dokresluje výrok Pjotra Šelesta, že pro něho čs. komunistický delegát František Kriegel není žádný partner, nýbrž «žid z Haliče». Jak jsem řekl, mnoho linek vede od 1. února 1945 až k obsazení Československa v srpnu 1968. Společným jmenovatelem všech těch linek je sovětská chorobná podezíravost ke všem, i k zahraničním komunistům.

Jiný historický výklad je, že v té době – tedy v předvečer Jalty – Stalin neměl ještě pevný plán, jak Rusko přesně uspořádá střední Evropu po válce. Teprve v Jaltě si snad Stalin uvědomil, že bude mít ve střední Evropě volnější ruku než původně doufal, protože Amerika v Evropě nebude, stáhne se z Evropy, ani ne tak z izolacionismu, jako proto, že na ni tehdy čekala ještě vojenská likvidace japonského imperialismu. Z dokumentů z Jaltské konference víme, že prezident Roosevelt informoval tehdy Stalina, že kvůli Japonsku budou americká vojska stažena z Evropy «tak rychle, jak to jen dopravní možnosti dovolí». Tehdy v únoru 1945 Amerika neměla totiž ještě atomovou pumu, kterou půl roku nato vyřídila Japonsko během tří dnů mezi Hirošimou a Nagasaki. V Jaltě americký vojenský plán počítal ještě s plnou invazí japonských ostrovů v roce 1946 a k tomu potřeboval, aby sovětský vpád do Mandžuska vázal tam přítomnou japonskou armádu, aby nevpadla americké invazi do zad. Proto různé anglo-americké teritoriální ústupky Stalinovi na úkor Číny (Mongolsko) a Japonska (Sachalin a Kurily). Nelze, myslím, plně rozumět Jaltě, pokud se nevezmou v úvahu také americké obavy a kalkulace stran Japonska. A tak ve světle pokračující velké války na Dálném východě, jak se velmi nepřesně jevila v únoru 1945, se mohlo Moskvě zdát, že na celé Československo od Prešova po Aš je ještě plno času. Proti tomu tu ovšem stála okamžitá vyhlídka na to, usadit se anexí Podkarpatska trvale za Karpaty a tak si «na věčné časy» zajistit základnu pro budoucí tlak a nadvládu nad celým Podunajím, včetně Maďarska a Československa.

Jiní historici zase vidí vysvětlení v tom, že v posledních měsících války měli v poli rozhodující slovo sovětské maršálové – a to i vůči Moskvě, která nemohla mít přehled o všech vojenských rozhodnutích politického dosahu na všech úsecích fronty – a pro sovětské maršály platila základní poučka, že kde stane bota ruského vojáka, tam taky zůstane.

Z uveřejněných tajných dokladů čs. ministerstva zahraničních věcí také víme, že si Moskva zajišťovala rozpačité mlčení československé vlády v Londýně třemi vyděračskými hrozbami. Za prvé,

že nepovolnost ve věci Podkarpatska by mohla Československo stát celé Slovensko, přinejmenším Prešovsko. Za druhé, že by při konečném tažení Rudé armády Polskem sovětské velení mohlo postoupit osvobozené Těšínsko Polsku a ne Československu. Šlo například o to, zda ve Stalinově válečném komuniké bude osvobození Těšína ohlášeno jako vstup Rudé armády na území československé nebo polské. A za třetí, že by president Beneš mohl mít obtíže, jak se vůbec do Prahy vrátit, protože tehdy, v únoru 1945, nejenom cesta do Chustu, Užhorodu, Košic a Bratislavy, ale i do Prahy vedla i po stránce ryze technicko-komunikační jediné přes letiště nebo nádraží v Moskvě. Nikdo tehdy netušil, že několik týdnů nato – proti všem plánům a očekáváním – Pattonova třetí armáda bleskovým pochodem přes jižní Německo dorazí v květnu až do Plzně, Budějovic a Karlových Varů, a že se zastaví asi dva kilometry před Jáchymovem, aniž se na uranové doly vůbec podívá, natož je obsadí.

Československá vláda v Londýně tedy mlčela. Dosti zdrceně. Zatajovala svoje oloupení a ponížení i před spojenci. To patří k psychologii obětí přeřadu a znásilnění – zejména, když se předtím chlubi-la svou chytrostí a prozíravostí vůči Rusku: «Včasným uzavřením spojenecké smlouvy o nevměšování do vnitřních věcí země...». Je také takřka zákonitým zjevem každého vyděračství, že se vydíraná oběť krátkozrace utěšuje myšlenkou, že se vyděrač spokojí žebírkem, že nebude chtít celou pečení. To je vždy omyl. Také v případě sovětské

anexe Podkarpatska. Fierlingerova československo-sovětská smlouva o odstoupení Podkarpatska dojednaná během léta 1945 vládní delegací zastupující všechny složky Národní fronty od slovenských demokratů po české komunisty, násilnost z 1. února 1945 v příslušných paragrafech mezinárodní smlouvy schválila.

Téhož roku na podzim (22. listopadu 1945) odhlasovalo v Praze sovětský zábor Podkarpatska a jeho vtělení do sovětské Ukrajiny tehdejší Prozatímní národní shromáždění – tedy jmenovaný a nevolený sbor, který přirozeně neměl právo měnit ústavu, tím méně odstupovat jakoukoli část státního území. Z hlediska ústavně právního je tedy odstoupení Podkarpatska Sovětskému svazu zcela neplatné – ale to ve střední Evropě dnes je přirozeně právnícký detail, který na politické skutečnosti a na 40 let starém sovětském záboru Podkarpatska nic nemění. Nicméně je pozoruhodné, jak sovětský násilník byrokraticky dbá o to, aby každý jeho sebesvévolnější čin byl dodatečně ceremoniálně schválen a opatřen příslušnou pečeti a dekorativní stužkou. Znásilněná musí svému pokoření ještě zatleskat.

Každé datum, které ilustruje bezmocnost malého národa vůči panovačnému mocnému sousedu, je přirozeně výročí smutné, ba drásavé. To platí plně i o 1. únoru 1945.

University of California, Berkeley
1. února 1985

JAK SE OPAKUJÍ DĚJINY?

Jako fraška, pravil Marx. Kdoví.

Britští horníci prohráli svou velkou stávkou, kapitulovali po dvanácti měsících mnohdy velice brutálního zápasu, v němž nechybělo násilí, srážek s policií, ničení důlních zařízení. Před deseti lety svrhla hornická stávka Heathovu vládu. Tentokrát vláda Margaret Thatcherové vyhrála. Vítězství, praví mnozí, je to možná Pyrrhovo, ale přece. A něco z něho vyplývá. Například to, co se vědělo v krizových obdobích už dřív, třeba zrovna v Československu, že stávka, byť sebersáhlejší, je ve chvíli hospodářské deprese velice riskantní zbraň, která se nakonec může obrátit proti dělnictvu a vyvolat roztržku mezi ním a obyvatelstvem, či přímo uvnitř odborového hnutí. Říkalo se, že tohle už dávno neplatí, že odborová organizovanost je dnes taková, že prostě nelze proti její síle vyhrát podnikatelský zápas většího rozsahu, že vědomí solidarity dosáhlo díky vývoji sociálního státu takové úrovně, že se velké oborové stávky záhy mění ve stávky téměř generální atd. Ti, kteří toto tvrdí, však jaksí zapomněli – stávka britských horníků jim to připomněla – že hranice třídního zápasu se v období po druhé světové válce všelijak posunuly, že ideologické stávky jsou ještě nepopulárnější než dřív (což přímo souvisí s poklesem prestiže ideologie třídního boje), že odborová organizovanost má na celém světě, kromě oblastí, kde je povinná, klesající tendenci, že hospodářská krize solidaritu nutně neposiluje, ale spíš nahlodává atd.

Jaká bude cena vítězství britské vlády, není zatím jasné. Jisté však je, že ledacos nebude jako bývalo. Stávka nepochybně rozdělila společnost radikálněji než dřív, a uvrhla do stavu bezprostřední nouze desetitisíce těch, kdo se na ní podíleli. Zároveň však podstatně přibylo takových, kteří nevěří, že v současném světě může přímá konfrontace podle starých třídních receptů přinést skutečné zlepšení či řešení problémů.

Na druhé straně kanálu, ve Francii, došlo ve stejném období, za socialistické vlády, v době hospodářské krize a stále ještě rostoucí nezaměstnanosti, ke klasickému posílení krajní pravice, která nemá daleko k fašismu, ne sice prozatím svými metodami, ale celými velkými částmi své ideologie. Současně zeslábla komunistická strana, jejíž počet voličů poklesl v posledních deseti, patnácti letech prakticky o polovinu. A třetí část rovnice, rovněž klasická: procentuální růst krajní pravice do velké míry odpovídá procentuálnímu poklesu počtu voličů komunistické strany.

Bylo by jisté zjednodušením připomínat tady prostě jen příklad předválečné Itálie a jmenovitě Německa, ale myslet na ně musíme. Ve společnosti s bezmála dvěma milióny nezaměstnaných (na 50 miliónů obyvatel) se vždycky najde někdo, kdo vytěží z laciné touhy najít viníka, obětího beránka. Komunismus věřil, že krize a nezaměstnanost obrátí lidový hněv proti kapitalismu, proti podnikatelům. To se však nestalo, ani kdysi, ani

dnes. Naopak, terčem rozhořčení se stala odlišná menšina, v Německu kdysi židé, ve Francii především zahraniční dělníci, horečně importovaní v době konjunktury. A kdo říká zahraniční dělníci, říká dělníci jiné pleti, jiného vyznání, jiných zvyků, jiného způsobu života. K rasismu je tu už jen krůček, a francouzská pravice tenhle krůček udělala. Kritizuje ji za to ostře v podstatě kdekdo, včetně jejich potenciálních spojenců z klasické pravice měšťanské. Jen komunisté jaksi mlčí a omezují se na obecná prohlášení. A tu si vzpomínáme, že tomu není tak dávno, co dvě komunistické radnice v pařížských předměstích vyhlásily válku zahraničním dělníkům, aby získaly hlasy ve volbách. Vyvolalo to velký skandál a komunisté museli ke křížku. Ale ti z jejich voličů, o jejichž hlasy se takto ucházeli, pochopili a volí krajně pravicovou Národní frontu Jeana-Marie Le Pena. Ideologie zase jednou vyklidila pole, hospodářská krize jenom ještě víc obnažila její vlastní krizi.

Pokud bylo třeba důkazů, že levý i pravý radikalismus se setkávají v odmítání demokracie, v jejím nahrazení konfrontací a v rezignaci na zásady tolerance, jak je moderní společnost hlásala po více než dvě staletí, pak jsou zde tyto důkazy dnes jako na talíři. Obroda levicové ideologie není možná bez základního důrazu na demokracii a lidská práva. Bez toho dochází ke snadné záměně krajní levice s krajní pravíci na jedné straně, k izolaci zastánců konfrontační politiky na straně druhé.

Řeknete, že to všechno platí v západních společnostech. Ale sami tomu přestanete věřit, jestliže se rozhlédnete a zaposloucháte do hlasu mnoha našich lidí, komentujících třeba přítomnost zahraničních dělníků u nás. Možná, že vám bude až úzko z toho, jak se tento hlas podobá hlasu západní krajní pravice. A až vám bude úzko, pokud vám úzko bude, zamyslete se možná i nad tím, jak je to možné v zemi, kde se lidem už skoro 40 let nedostává jiné duchovní potraviny než takzvaného marxismu-leninismu, a kde už dvě generace nepamatují kapitalismus. Tu rovnici si pak už dořešte sami. Vyjde vám, mimo jiné, že bez demokracie a úcty k lidským právům mají zdánlivě různé ideologie velice nebezpečné společné jmenovatele.

DALIMIL

O čem Rudé právo nepíše

«Pobulharštění» Turků

Letos v lednu byly z mnoha stran potvrzeny informace, které z Bulharska prosakovaly již ve druhé polovině roku 1984: bulharský režim se v předvečer nového sčítání lidu rozhodl radikálně «redukovat» početnou tureckou menšinu. Úděl bulharských Turků byl vždy nezáviděníhodný. Hned po druhé světové válce bylo jich několik set tisíc vystěhováno do Turecka, a více méně vynucované vystěhovalec-tví pokračovalo i později. Školy s tureckým vyučovacím jazykem byly systematicky potlačovány, a od poloviny sedmdesátých let prakticky neexistují. Podle dosavadních bulharských údajů žije v zemi asi půl miliónu Turků, avšak podle tureckých údajů celý milión, to jest skoro 10 procent obyvatelstva. Jejich porodnost je podstatně vyšší než u Bulharů, takže velikost menšiny v poměru k celkovému počtu obyvatel vzrůstá.

Bulhaři byli již od vzniku svého státu mistry na faktickou i «statistickou» asimilaci národnostních menšin. Mezi léty 1965 a 1971 zmizela ze statistiky celá statisícová menšina makedonská, prostě tím, že se Makedonci evidovali jako Bulhaři – aniž se jich někdo ptal. Údaj o národnosti byl z občanských průkazů odstraněn již dávno, a tak jako důkaz národnostní příslušnosti zůstal jen jméno. Nyní bylo v Sofii rozhodnuto, že nepříjemně veliká turecká menšina bude podstatně redukována a «pobulharštěna» vynucenou změnou jména. Nejruznějším nátlakem – také nočními přepady policejních a vojenských jednotek – jsou bulharští Turci nuceni podpisovat formuláře, jimiž se s Hasana stává Asen, z Ajši Snesana a podobně. Brutální nátlak vyvolal na některých místech nepokoje, při nichž podle různých pramenů – také podle jugoslávské agentury TANJUGu – byly zabity desítky, možná stovky Turků.

V únoru 1985 vystoupila na ochranu turecké menšiny vláda v Ankaře, takže na Balkáně přibýlo k řecko-tureckému napětí i napětí bulharsko-turecké. V Sofii se ovšem tvrdí, že k žádným násilnostem nedošlo a nedochází, a že si Turci pobulharšťují svá jména dobrovolně jako výraz svého nového «bulharského a socialistického vlastenectví». Oblasti obývané Turky jsou však pro jistotu uzavřeny cizincům.

Roj Medveděv o Stalinových spolupracovnících

V anglickém Oxfordu vyšla nedávno nová kniha sovětského historika Roje Medveděva, která nese titul «All Stalin's Men» («Všichni Stalinovi mužové»). Je to již osmá kniha, kterou za posledních 15 let Medveděv v Moskvě napsal a která byla vydána v zahraničí. Jejich autor byl vyloučen z komunistické strany a postižen zákazem výkonu povolání a publikace. Několikrát byl také KGB «napomínán a varován», avšak na rozdíl od jiných kritických intelektuálů nebyl dosud uvězněn ani postaven před soud. O příčinách této «mírnosti» kolují nejruznější spekulace: v každém případě zůstal Medveděv kritickým marxistickým historikem, a pokládá se za reformního komunistu s blízkým vztahem k eurokomunismu západoevropského původu.

Jeho nová práce je studií o šesti předních Stalinových spolupracovnících, kteří začali svou kariéru ještě za života Lenina, podíleli se pak výrazně na provádění Stalinovy politiky, a fyzicky přežili i dobu Chruščova a Brežněva. Tři z nich – Kliment Voršilov, Anastas Mikojan a Michail Suslov – již zemřeli, tři – Lazar Kaganovič, Georgij Malenkov a Vjačeslav Molotov – dosud žijí. Molotov byl dokonce loni znovu přijat do komunistické strany. Medveděv podrobně líčí vzestup těchto lidí do vysokých

funkcí a jejich podíl na Stalinových zločinech, v případech Kaganoviče, Malenkova a Molotova i jejich postalinský pád. Uvádí mimo jiné, že z 25 «lidových komisařů» z roku 1935 *nebylo* v následujících pěti letech fyzicky likvidováno jen pět – Kaganovič, Litvinov, Mikojan, Molotov a Vorošilov. Odhaluje zejména Molotovův podíl na těchto i jiných likvidacích, avšak zvláště tvrdý soud vyslovuje nad Malenkovem. Svůj vědecký zájem o stalinismus a jeho představitele odůvodňuje Medveděv potřebou vybudovat kritickým poznáním «hráz proti tomu, aby SSSR nepadl znovu do rukou stejných lidí jako byl Stalin a jeho spolupracníci».

Pokus o novou komunistickou «světovou konferenci»?

Malá a zdecimovaná Komunistická strana Argentiny se před časem obrátila na ostatní komunistické strany dopisem, v němž navrhovala svolat novou světovou konferenci těchto stran, aby se «obnovila jednota mezinárodního revolučního hnutí». Také z článku Borise Ponomarjova v časopise «Kommunist» bylo možné vyčíst, že by taková konference odpovídala tužbám Moskvy. Porada představitelů některých stran, která se nedávno pod hlavičkou časopisu «Otázky míru a socialismu» konala v Praze, byla některými pozorovateli dokonce označována za přípravu takové konference.

Mluvčí Komunistické strany Číny však na dotaz novinářů hned prohlásil, že čínská strana zásadně odmítá jakoukoliv konferenci, protože by «v současných podmínkách jen rozdílly stanovisek a napětí mezi stranami zvětšila», a že ani obnovení styků s Komunistickou stranou SSSR pro Číňany «nepřichází v úvahu». Prezidium Svazu komunistů Jugoslávie argentinské straně odpovědělo, že «pro světovou konferenci neexistují podmínky», a že by při multilaterálním setkání komunistických stran nebylo možné se sjednotit na žádném společném stanovisku.

Také představitel Komunistické strany Itálie Ugo Pecchioli prohlásil při setkání představitelů některých stran na sjezdu Komunistické strany Francie v únoru, že «existují hluboké názorové rozdíly mezi stranami ve většině nejzákladnějších otázek, a ty znemožňují jakoukoli světovou konferenci». Pecchioli se současně vyjádřil i k otázce setrvávání Itálie v EHS a NATO. Řekl, že «rozdělení Evropy v nepřátelské bloky je historicky daná realita, z níž se musí vycházet. Náš cíl není jednostranné vystoupení z bloku, k němuž Itálie patří. Usilujeme však o to, aby Itálie uvnitř toho spojení, ke kterému přísluší, jednala ve prospěch odstraňování mezinárodního napětí a vytváření podmínek pro postupné překonání blokového rozdělení.»

Maďarská cesta

Na počátku roku 1985 informoval československý tisk o zvýšení cen potravin, dopravních poplatků a energie, které bylo v Maďarsku provedeno v důsledku dalšího odstraňování státních subvencí. Zamlčel však, že maďarské zemědělství dosáhlo v roce 1984 opět nejlepších výsledků mezi všemi zeměmi sovětského bloku, a že i přírůstek národního důchodu a průmyslové výroby byl uspokojivý.

Zejména však bylo v Československu zamlčeno, že se v Maďarsku od ledna 1985 zavádí systém podnikové samosprávy: volené podnikové rady ve velkých podnicích a shromáždění zaměstnanců v podnicích malých budou nyní rozhodovat o všech závažných otázkách řízení podniku, zejména také volit jejich ředitele. Maďarský typ podnikové samosprávy je podstatně omezenější než typ jugoslávský. V mnohém připomíná spíše omezenou koncepci podnikových rad pracujících v návrhu zákona o socialistickém podniku v Československu roku 1968; vytváří však přesto v maďarském systému řízení novou kvalitu. Při kádrových změnách, ke kterým v poslední době ve vedoucích státních orgánech došlo, se projevila tendence k postupné generační směně: oba noví náměstci předsedy vlády, Judit Czehaková i László Marothy, mají jen málo přes čtyřicet let.

Profesor filozofie na budapeštské univerzitě Tamás Földesi se při rozhovoru s novináři v Bělehradě zabýval problémy svobodné informace a vědeckého bádání v současném Maďarsku. Zdůraznil, že v zemi neexistuje žádná oficiální cenzura, že se však očekává «sebecenzura» v záležitostech komunistické strany a ve vztahu k SSSR. Některé problémy, které se dosud nemohou objevit ve sdělovacích prostředcích, mohou se však poměrně svobodně diskutovat na vědeckých pracovištích. Kulturní ovzduší se stalo volnější, a některá umělecká díla, která byla pro režim dříve zcela nepřijatelná, se nyní objevují na veřejnosti bez obtíží. Maďarští vysokoškolští studenti jsou teď pragmatičtější než dříve a myslí víc na svou budoucnost a její materiální aspekty. Mezi sociology probíhá diskuse o tom, zda se konflikty sociálních zájmů, které jsou v dnešním Maďarsku zřetelnější než v minulosti, mají kvalifikovat jako negativní či jako pozitivní faktor socialistického vývoje.

Politický proces v Bělehradě

Od listopadu 1984 do února 1985 probíhal před bělehradským soudem proces proti šesti jugoslávským intelektuálům, kteří byli mimo jiné obviněni z účasti «na shromážděních připravujících vytvoření opoziční skupiny». Šlo především o činnost tzv. «otevřených univerzit» v soukromých bytech, která byla dříve režimem tolerována.

Způsob policejního vyšetřování, opatrování «svědků», jednání úřadů s obhájci obžalovaných i postup státního žalobce a soudu vyvolávaly pochybnosti o regulérnosti procesu, a jak v Jugoslávii – např. ze strany organizace bývalých partyzánů – tak v zahraničí se ozvaly vážné protesty. I tak se ovšem bělehradský proces velice lišil od politických procesů v zemích sovětského bloku: obžalovaní byli na svobodě, obhájci je skutečně obhajovali, veřejnost, včetně přátel obžalovaných z kruhů kritiků režimu, měla do soudní síně přístup, a jugoslávské sdělovací prostředky poměrně objektivně – a často dokonce kriticky – o průběhu řízení referovaly. I někteří vysocí straníční a státní funkcionáři vyslovili veřejně pochyby, zda ideologické a politické rozpory mohou být řešeny administrativními, policejními a soudními zásahy. V průběhu procesu byla původní obvinění zmírněna, tři z šesti obžalovaných byli v lednu z procesu vyňati, a na počátku února byl Miodrag

Milič odsouzen ke dvěma létům, Milan Nikolič k 18 měsícům a Dragomir Olujič k 1 roku vězení – za to, že údajně «rozšiřovali falešné informace o společenském systému a pomluvy politických představitelů Jugoslávie».

Obtíže s diplomaty i špióny

Už v roce 1978 požádal v USA o asyl tehdejší sovětský zástupce generálního tajemníka OSN Arkadij Ševčenko. Protože šlo o vysokého a zkušeného diplomata – už v letech 1963-1969 pracoval v OSN, a v období 1970-1973 byl poradcem Andreje Gromyky v Moskvě – bylo jeho «odskočení» velkou senzací; ta je teď o to větší, když se ukázalo, že už od roku 1975 pracoval pro CIA a zásoboval Američany informacemi, které tehdejší zástupce USA v OSN Pat Moynihan prohlásil za «neocenitelné».

To se však stalo veřejně známým až letos, kdy Ševčenko vydal v New Yorku svou knihu «Breaking with Moscow» («Roztržka s Moskvou»). Obsahuje mnoho nepříjemných podrobností o mechanismech, prostředcích a cílech sovětské zahraniční politiky, i o mnoha vedoucích sovětských osobnostech. Mimo jiné vyslovuje Ševčenko podezření, že letecké neštěstí, při němž roku 1961 v Kongu zahynul tehdejší generální tajemník OSN Dag Hammarskjöld, bylo nastrojeno KGB. Ševčenko tvrdí, že byl v roce 1960 přítomen rozhovoru, v němž Nikita Chruščov vyjádřil svou nenávist vůči Hammarskjöldovi a vyslovil záměr «zbavit se ho nějakým způsobem».

V pařížském «Le Matin» vypověděl počátkem února 1985 zajímavé podrobnosti o praktikách rumunské rozvědky Ion Mihai Pacepa, kdysi jeden z jejich vedoucích pracovníků a od roku 1978 také v asyly v USA. Mimo jiné podrobně vylíčil, jak měli být rumunskými agenty zavražděni emigranti Monica Lovinescu, Paul Goma a Virgil Tanase. Potvrdil také, že roku 1978 byli všichni rumunští diplomaté na velvyslanectví v Paříži a všichni rumunští pracovníci v pařížské centrále UNESCO současně pracovníky rozvědky. Největší senzaci však způsobilo, když Pacepa označil za dlouhodobého pracovníka této rozvědky také rumunského emigranta Gustava Pordea, který je poslancem Evropského parlamentu za francouzskou stranu «Národní fronty», kterou vede pravicový extrémista Jean-Marie Le Pen.

1. března 1985

Z.H.

A o čem Rudé právo píše

Monumentální tvorba 1945–1985

Národní umělec ADOLF ZÁBRANSKÝ (1909–1981) věnoval svou zornost malé kresbě do dětské knihy, politickému plakátu a lidní tvorbě. Různé druhy výtvarné práce se v jeho

Či lépe, co ukazuje, a to právě nyní, přesně řečeno 30. ledna tr.. RP považovalo za moudré vzpomenout malíře a grafika Adolfa Záborského právě reprodukcí z děl, která dnes vzbuzují pocity přinejmenším smíšené – sgrafit *Se Sovětským svazem na věčné časy* (1951) a *Na paměť osvobození* (1955). Text pod reprodukcí – snad pro čtenáře RP, kteří by mohli její obsah nesprávně pochopit – vysvětluje, že Záborský «zobrazil sovětské vojáky s tančícími dívkami a dětmi, radujícími se z osvobození vlasti a příchodu míru».

J.S.

POHLED DO AFGHÁNISTÁNU zadními dveřmi

Loni v červenci jsme otiskli vyprávění Milana Horáčka, poslance západoněmeckého Spolkového sněmu za stranu Zelených a člena redakčního kruhu našeho časopisu, o návštěvě skupiny Zelených v Moskvě («Jak jsme jeli do Kremle», *Listy* č. 4/84 s. 11-13). Tentokrát přinášíme rozhovor s Milanem Horáčkem o další podobné – a zároveň zcela nepodobné – zahraniční cestě.

Milane, nedávno jsi se zúčastnil cesty skupinky poslanců bonnského parlamentu do pohraničních obla-

stí Pákistánu u afghánských hranic. Jak k tomu došlo, co bylo účelem cesty a kdo se na ni vypravil?

Naše poslanecká skupina Zelených ve Spolkovém sněmu se rozhodla podniknout informační cestu do Pákistánu. Cesta měla odpovědět na dvě hlavní otázky: za prvé jaká je situace uprchlíků z Afghánistánu, a za druhé, situace boje proti sovětské invazi.

Cesta se konala posledních čtrnáct dní v srpnu 1984, jeli jsme dva: já a Uli Fischer, to je kolega, který mě brzy vystřídá jako poslanec. Cestu jsme připravili tím, že jsme nejdřív diskutovali zde v západním Německu s organizacemi jako jsou Červený Kříž nebo Komisariát OSN pro uprchlíky, a oni pro nás připravili informační rozhovory v Pákistánu — v Islámábádu a Pešávaru. První týden na místě jsme věnovali afghánským uprchlíkům, a pak po rozhovorech s mudžahedíny — to jsou bojovníci, partyzáni — jsme se rozhodli, že půjdeme do Afghánistánu a podíváme se, jaká je situace na území, kde se odehrály boje, kde sovětské letectvo bombardovalo. Ten Uli Fischer jel též do Kvety, to je středisko pákistánské provincie Balúčistánu. A Pešávar, to je zase hraniční město Severozápadní provincie, kde jsme se informovali o situaci uprchlíků.

Co bylo hlavním účelem zájezdu: pomoc uprchlíkům nebo vaše politická informace?

Obojí. Ta politická informace vede k návrhům, jak pomáhat. Mluvil jsem po návratu se zástupci různých organizací, jako je Deutsche Hilfe (Německá pomoc) atd. Řekli: byli jste tam, říkáte, že situace v táborech je katastrofální, jak můžeme pomoci? Odpovídáme, co si myslíme, co se dá podnikat.

Na místě jsme začali rozhovorem na západo-německém velvyslanectví v hlavním městě Islámábádu: co a jak dělají a jak vidí situaci, jak se projevuje nejen z humanitní stránky, ale i z hlediska konfliktu na jihoasijském subkontinentu, jak se dá posuzovat i z vojenské stránky. Pak jsme si to ověřili se zástupci pákistánských humanitárních organizací i Mezinárodního Červeného Kříže, kde nám bylo vysvětleno, jak dochází ta pomoc z celého světa pro afghánské uprchlíky. V pohraničním pásmu Pákistánu jsou jich asi 2 milióny a v Balúčistánu asi 800 tisíc.

Proč odešli z Afghánistánu do Pákistánu?

Ta první vlna nastala již v letech 1978, 79, 80; uprchlíci byli již v Pákistánu před sovětskou invazí a v Pešávaru seděla řada opozičních stran a skupinek, která se nedá vyčísřit. To bylo po roce 1978, když byl ten první puč. Teď to stouplo na tři milióny a stoupá to dál: cestou do Afghánistánu jsme potkali asi tisíc lidí, kteří šli proti nám do Pákistánu — muži, ženy, děti, staří i nemocní.

Co mají s sebou? Odcházejí s dobytkem?

Ano, mají oslíky, koníky, kozu, ovce, někdo velblouda. Nesou si nějakou tu pokrývku, oblečení, kovec, hrnec — a pušku.

Kdo je vede? Jak vědí, kde se mají usadit?

Přes hranice přejdou volně, pokud nejsou právě napadeni vojskem či letadly — sovětskými nebo afghánskými, protože v tomto prostoru jsou hranice jen umělé, hranice zde neexistovala a na té pákistánské straně vládne jen místní právo, Pákistánci tu mají svobodné kmény a každý vykonává své vlastní

zákonodárství. Ve větších městech je malá pákistánská posádka; večer v osm hodin se zavřou závory a brána, a nikdo už tam jet nemůže.

Mluvils o tisíci lidech, které jste potkali. Kde se pak usadí, třeba jen dočasně?

Přejdou hranice, narazí na pákistánský kmen třeba někde u říčky, a pokud nenarazí na odpor toho obyvatelstva, toho kmene, zůstanou tam, dřív se jich část ani nehlásila u pákistánské vlády, ale teď to dělají. Je to jediná možnost dostat měsíční podporu, která se skládá z asi 15 kg obilí, z cukru, čaje, tuku a jiných věcí; maso vůbec není, ovoce a zelenina také ne, to se pak snad dá nějak vyměnit.

Dostanou nějakou půdu?

To dříve, teď je to tam již velice přelidněné. Dříve pásli v létě na afghánské půdě a v zimě přecházeli zpět na pákistánskou, kde jsou pro zvířata lepší podmínky.

Jaké jsou důvody, které vyhánějí lidi z Afghánistánu? Nechtějí sovětskou okupaci, nechtějí komunistickou vládu nebo obojí? Nebo jsou důvodem stále boje?

Hlavní motiv, který je vyhání? Boje, které se neustále vracejí: všechno si postaví a udělají si zavodňování, a zase jim to bombardují. Nemohou to již vydržet, jde to znovu a znovu. Mají už i takovou tradici: jak se narodí syn, dostane do postýlky pušku, boj je zde součástí života. Mají příliš velké ztráty v rodinách, a asi milión Afghánců zemřelo na následky války, za bombardování, na nedostatek a epidemie.

Ptali jsme se stále lidí, odkud přicházejí, z které části Afghánistánu. Celý ten odboj, ten odpor mudžahedínů je rozdělen na 35 vojenských oblastí, je to asi 3600 malých skupinek po celém Afghánistánu. Od vánoc 1979, kdy přišli Sověti, se odpor Afghánců a mudžahedínů rozrůstá; problém je ten, že nejsou sjednoceni, jsou rozděleni.

K těm lágrům: viděli jsme tam, jak tisíce vdov, starců a dětí žije v hrozných podmínkách. Nemohou žít vlastním způsobem života, je vedro i 48 stupňů, a jsou zvyklí třeba na horské podnebí; jsou to rolníci i kočovníci, a jen v tom lágru dostanou tu podporu, pracovat není kde a co.

Ještě horší byl však pohled v rehabilitačních střediscích a nemocnicích; leží jeden vedle druhého, zranění, i těžce — bez rukou, bez nohou, příbuzní je krmili, také nám přinesli asi tříleté děvčátko bez nohou — prostě nevěděl jsem, co dělat, jestli ji pohlédit po vláscích... Já se narodil již po válce v 46. roce a válku jsem znal jen z televize. Bylo to všechno tak brutální, ale přesto jsme se v ten večer rozhodli, že se půjdeme do Afghánistánu podívat, jak se to všechno stává a jak k tomu dochází.

Jak vypadají tábory, myslím na pohled?

Jsou volně v krajině v údolí, viděli jsme jich několik desítek, jsou holé bez trávy, bez stromů, stromoví třeba spálili a dobytek snědli. Stavět domky není dovoleno, mohou stavět jen chatrče z jílu a z hlíny a obehávají to zídou, takovou jejich tradiční, vypadá to jako malé hrádečky, jsou to chýše, nic na pevno, nic z kamene. Takže lágr — to jsou chýše a stany.

Jen jeden lágr, u Pešávaru, měl pitnou vodu, jinak je voda zdravotně závadná a nepřevaří-li ji, mají různé nemoce, průjem a epidemie. Protože třeba mléko, co dostávají pro děti, to si pak ředí tou břečkou a ne dobrou pitnou vodou, protože není nebo je jí málo. Toto všechno se týká uprchlíků.

Jak jste vypadali vy dva? Jak jste tam jeli, jak jste pochodovali?

V Pákistánu celkem normálně, vozili nás džípem, na sobě jsme měli lehkou volnou košili s kalhotami.

Nakonec jsme se, jak jsem řekl, rozhodli, že půjdeme do toho Afghánistánu. Bylo to i po rozhovorech s jednou lékařkou Angličankou, se kterou jsme se setkali v Pešávaru a Kvetě, ona tam léčila. Jeli jsme tedy s jednou skupinkou Afghánců, byla to cesta ilegální, bez povolení pákistánských úřadů a s ilegálním přechodem hranic. Převlékli jsme se za Afghánce, široké kalhoty, dlouhé plandavé košile, turban a šálu, jeli jsme toyotou pod plachtou, seděli jsme vzadu, urazili jsme stovky kilometrů. Bylo asi osm kontrol, sem tam se podívali do zavazadel, ale někdy jsme úspěšně dělali, že spíme; jindy se naši Afghánci ve voze trochu předklonili a nebylo nás tak vidět. Jeli jsme šikmo podél hranic, a jak jsme se dostali do pohraničního městečka, byla tam už skupina, která se v Afghánistánu vyznala a měla zbraně; dostali jsme i koně a jeli na koních po horách; tam byla poslední pákistánská kontrola.

Jsmo tedy v Afghánistánu. Po těch stezkách jsme slyšeli rachot zbraní, viděli záblesky a bylo slyšet střelbu. Je to nebezpečné — člověk si musí dávat

pozor, aby nešlápl na minu. V noci byla zastávka — skoro to bylo příjemné ležet na zemi v teplotě asi 15 stupňů, kdežto předtím v Pákistánu to bylo peklo, vedro i v noci; a jak tam ležíš, je stále slyšet karavana lidí, uprchlíků, pláč dětí, jak jdou proti nám do Pákistánu. . .

Zažili jste opravdovou válečnou akci?

Přímo ne. Byla to naše dohoda, že nepůjdeme, kde se přímo bojuje, ale viděli jsme, co jsme vidět chtěli: bombardované vesnice, kde se ta válka odehrála, kde boj byl, kde stálo třeba šest sovětských tanků a další již Afghánci rozmontované na součástky, které se mohly na něco hodit. Říkali, že jsou to dárky od Sovětů.

Zažil jsem to poprvé, je to brutální, ale i v úplném rozporu s těmi lidmi, co tam obdělávají ta pole a mají ten dobytek. Kdyby člověk nevěděl, že je válka, bylo by to romantické: jde skupina partyzánů na koních, kolem prudká řeka, v krásném údolí, pak se dojede k táboru a na naši počest začnou střílet ze samopalů a kulometů. Bylo to ve vojenském táboře, kde mají zavedenou vodu ve vydlabaných kládách a na naši počest porazili skopce, uvařili vejce na tvrdo, podali číši medu — prý proto, že jsme Evropani a přišli jsme k nim. Jsou to lidé otevření a skoro veselí. Jak jsme šli těmi afghánskými vesnicemi s tamním tlumočnickem, byl tam taky vesničan, který si stoupl před svůj rozbombardovaný domek, a že se chce dát fotografovat. Já se ptal, jak to, že se směje u svého rozbombardovaného domu. A tlumočnick to vysvětlil tak, že je válka, lidé padnou a pochovají je, ale život jde dál. . .

OTA ŠIK

REÁLNÝ VÝVOJ PRODUKTIVITY A SPOTŘEBY v socialistickém hospodářském systému

Význam produktivity práce, tj. vyšší produktivity práce za socialismu než v kapitalistickém systému, zdůraznil už Lenin, zakladatel sovětského státního a společenského systému. Zde jsou jeho slova: «To nejdůležitější a hlavní pro vítězství nového společenského řádu je koneckonců produktivita práce. Kapitalismus vytvořil produktivitu práce nevídanou za feudalismu. Kapitalismus může být a bude s konečnou platností přemožen tím, že socialismus vytvoří produktivitu práce novou, daleko vyšší.» (V.I. Lenin, Velká iniciativa, 1919).

Lenin věděl, že nový hospodářský a společenský systém zvítězí nad kapitalismem definitivně jen tehdy, zajistí-li pracujícím podstatně vyšší výrobu na jednoho obyvatele za pomoci zcela nové techniky, nových technologií, nových forem výrobní organizace a nových výrobních podnětů pro pracujícího člověka. Tento cíl také odpovídá základní Marxově a Engelsově teorii, podle níž by nové výrobní vztahy mohly zatlačit resp. nahradit výrobní vztahy staré, kdyby zajistily vyšší a rychlejší rozvoj výrobních sil.

Tyto teoreticky žádoucí důkazy životaschopnosti a předností socialistického hospodářského systému praxe neposkytla. Socialistický hospodářský systém nedosáhl vyššího rozvoje výrobních sil, zůstal v tomto rozvoji dokonce pozadu za všemi srovnatelnými kapitalistickými zeměmi, a tudíž ani nedosáhl vyšší produktivity práce. Přesto tvrdí propaganda v socialistických zemích opak.

Chceme-li toto tvrzení ověřit, musíme zkoumat statistiky o produktivitě práce ve dvou zemích, které před vznikem socialistického hospodářského systému vykazovaly přibližně stejnou úroveň rozvoje, stejný rozvoj výrobních sil a stejnou produktivitu práce. Takovým srovnáním lze zjistit, zda socialistický systém skutečně dosáhl vyššího rozvoje výrobních sil a produktivity práce než systém kapitalistický.

Toto srovnání je obtížné proto, že statistické údaje v zemích s rozdílným hospodářským a společenským systémem nepoužívají stejných metod a agregátů a že není snadné beze všeho vyvozovat závěry o vývoji produktivity ze statistických materiálů jako jsou např. statistické ročenky dvou srovnatelných zemí.

Především se v socialistických zemích evidují výsledky výroby jinak než v kapitalistickém systému. Základní rozdíl spočívá v tom, že se v socialismu rozumí výrobou pouze materiální výroba v užším smyslu a nezapočítávají se do ní služby poskytnuté ve státním sektoru, v bankovníctví a pojišťovnictví, které jsou na Západě obsaženy v pojmu «výroby» chápaném širě. Kdo chce proto činit co nejobektivnější srovnání, musí provádět velmi složité přepočty.

Níže v textu se předkládá takto objektivizované srovnání mezi Československou socialistickou republikou a Německou spolkovou republikou. Jde o srovnatelné země, jelikož výrobní síly v Československu dosahovaly před vznikem socialistického systému přibližně stejné úrovně rozvoje jako v tehdejší Německu. Jak před druhou světovou válkou tak na jejím konci byla úroveň výroby v Československu a Německu zhruba stejná. Technický rozvoj dosáhl asi téhož stupně, a také složení výroby bylo v obou zemích velice podobné. Československo mělo dokonce v závěru druhé světové války poměrně vyšší podíl průmyslové výroby na výrobě celkové než Německo, a rovněž produktivita práce byla ve většině sektorů vyšší. Svědčí o tom tato tabulka:

Srovnání produktivity v nejdůležitějších sektorech hospodářství*

		Zemědělství	Průmysl a řemesla	Stavebnictví	Doprava a spoje	Obchod
ČSSR	1947/48	$\frac{20}{37.7} = 0.53$	$\frac{59}{34.9} = 1.69$	—	$\frac{4}{4.9} = 0.82$	$\frac{8}{6.4} = 1.25$
NSR	1950	$\frac{20}{22.2} = 0.45$	$\frac{44}{31.5} = 1.40$	$\frac{5}{8.4} = 0.60$	$\frac{7}{5.3} = 1.32$	$\frac{13}{9.9} = 1.31$

Také vzdělanost a školství byly v Československu na vysokém stupni, takže nelze hovořit o počátečním nedostatku kvalifikace československého obyvatelstva ve srovnání s obyvatelstvem německým.

Skutečnost, že byl v Československu předchozí kapitalistický vývoj náhle přerušen a byl tam prosazen socialistický hospodářský systém zcela podle vzoru Sovětského svazu způsobila, že rozvoj výrobních sil zůstal daleko pozadu za jejich rozvojem v Německé spolkové republice. Proto zůstala i produktivita práce, a ještě více spotřeba a celková životní úroveň obyvatelstva pozadu za německým vývojem. Tuto skutečnost potvrzují určitá základní srovnání.

* * *

Začněme srovnáním spotřeby výrobních prostředků ve výrobě. Chce-li se zajistit určitý objem konzumu, je třeba vynaložit určitá množství surovin, energie, strojů, průmyslových staveb atd. Čím víc se takových výrobních prostředků spotřebuje za rok, čili čím víc je nutno rovněž za rok těchto prostředků vyrobit, tím méně zbývá pak společnosti pracovních sil a výrobních kapacit na výrobu spotřebních statků. Musí vynakládat příliš mnoho výrobních zdrojů na produkci výrobních prostředků, a těchto zdrojů pak zbývá příliš málo na přímou výrobu spotřebních statků. Srovnání spotřeby výrobních prostředků ostatně odpovídá marxistickému pojetí produktivity práce, podle něhož se musí výsledek výroby hodnotit také v poměru k objemu spotřebovaných výrobních prostředků.

Budeme nadále spotřebě výrobních prostředků stručně říkat «výrobní spotřeba». Tento pojem shrnuje ve statistikách Spolkové republiky hodnotu veškerých předběžných výkonů (pracovních předmětů) plus hodnotu hrubých investic. Celá tato výrobní spotřeba ve Spolkové republice se zjišťuje v marxistickém pojetí, tedy v rámci úže vymezené výroby.** Čili jde o spotřebu v oblasti výrobních podniků (bez státem poskytovaných služeb a po odečtení úvěrních ústavů a pojišťoven). Tím se stává výroba srovnatelná se statistikami o výrobě v Československu. Hodnotově sečtená výrobní spotřeba v produkci se uvádí v poměru k celkové spotřebě.

Spotřeba zahrnuje konzum jak soukromý tak veřejný. Tyto výdaje jsou přibližně srovnatelné; přesuny se mohou vyskytovat jedině mezi soukromým a veřejným konzumem. Jestliže např. ve Spolkové republice část poskytnutých služeb přechází do soukromého konzumu jako služby prodané, takže automaticky nejsou zaznamenány mezi veřejnými výdaji, pak mohou v Československu tytéž služby spadat pod veřejnou spotřebu. Tento statistický agregát je tudíž srovnatelný mezi oběma zeměmi při shrnutí celkového konzumu.

* Srovnání produktivity uvádí podíl hrubé domácí výroby v jednotlivých sektorech v poměru k počtu pracovníků v těchto sektorech. Vlastní propočty podle Mitchellových tabulek o rozdělení pracovníků do sektorů hospodářství jak jsou obsaženy v práci: B. R. Mitchell, *European Historical Statistics*, Londýn a Basingstoke, 1975, str. 155 a další.

** Všechny údaje jsou čerpány ze statistických ročenek Německé spolkové republiky za leta 1983-1984 a přepočteny. Údaje československé pocházejí ze Statistické ročenky roku 1983. Měnové relace jsou vzaty ze Statistických příloh (*Statistische Beihefte*) Německé spolkové banky za roky 1980 a 1981.

Pro Československo bylo však třeba provést přepočten cen spotřebních statků, jelikož se zde celá daň z obrátu započítává jen do těchto cen. Tím se tyto ceny uměle zvyšují ve srovnání s nezdaněnými cenami výrobních prostředků. Aby se dalo dospět k objektivním srovnáním, odpočítala se v Československu celá daň z obrátu od cen spotřebního zboží, a pak se proporcionalně připočítala jak k cenám výrobních prostředků tak k cenám spotřebních statků. Tím se dosáhlo objektivnějšího přehledu o poměru mezi výrobní spotřebou a konzumem.

Předkládám zde výsledky tohoto srovnání, aniž uvádím všechny hodnoty (které se uveřejňují v odborném časopise). Na jednu spotřební jednotku se v ČSSR spotřebuje o 44.34% víc výrobních prostředků než ve Spolkové republice. Jinak řečeno poměr výrobní spotřeba: konzum je v ČSSR asi o 44% vyšší. Proto je v ČSSR podíl výroby spotřebních statků na úhrnné výrobě o 30% nižší než ve Spolkové republice. Jestliže se z celkového objemu produkce vyrábí o 30% méně spotřebních statků než ve Spolkové republice, pak už to poskytuje první vysvětlení, proč zůstává spotřeba v Československu tak daleko za vývojem na Západě. Přitom se musí ještě zdůraznit, že tento stav je v Československu podstatně lepší než ve většině ostatních socialistických států.

* * *

Nyní se dostáváme k dalšímu srovnání mezi ČSSR a Spolkovou republikou. Jde o srovnání vlastní produktivity práce v užším slova smyslu, a to prostřednictvím poměru čisté výroby k počtu pracovních sil ve výrobě. Zatímco jsme tedy výše uvedli poměrnou spotřebu výrobních prostředků, má se zde ukázat, jak vysoká je produkce v průměru připadající na jednoho pracovníka. Opět byla čistá výroba ve Spolkové republice, jak výše řečeno, zjištěna marxistickou metodou. Čili čistá výroba se rovná hrubé výrobě minus předběžné výkony a minus odpisy.

Abychom mohli porovnat obojí čistý produkt dělený příslušným počtem produktivně činných osob, bylo zapotřebí převést československý čistý produkt na západoněmecké marky (DM). K tomu bylo použito úředního československého kursu koruny v poměru k DM z roku 1981:

$$1 \text{ DM} = 2.85 \text{ Kčs.}$$

Každý znalec ví, že kurs koruny vůči západním měnám úředně uváděný československou státní bankou není zcela reálný a je vždycky nadsazený ve prospěch ČSSR. Je známo, že se již při takzvaném turistickém kursu i při kursu pro nekomerční transakce vyměňuje za jednu marku víc Kčs než při úředním obchodním kursu. Černý trh devíz, který probíhá v ČSSR stejně jako v ostatních zemích východního bloku, ukazuje ještě zřetelněji, že československé obyvatelstvo hodnotí jednu DM ještě podstatně výš. Přes tuto nereálnost je zde napřed použit úřední kurs, aby se předešlo nemístným námitkám československé propagandy.

Produktivita práce v Německé spolkové republice, tj. objem čisté výroby (vypočítané marxistickou metodou) na jednoho pracujícího ve výrobě v roce 1981 činil DM 56.530. — (v běžných cenách).

Týž výpočet v Československu, po převedení na DM při uvedeném kursu, dává čistou výrobu v poměru k počtu pracujících ve výši DM 28.417. —

Vychází najevo, že produktivita práce v Německé spolkové republice je o 98.9% vyšší než v Československu.

Avšak přepočten podle úředního kursu je příliš nadsazen ve prospěch ČSSR, a proto použijí ještě jiného kursu, který vyplývá z výzkumné práce P. Havlíka «Srovnání parity kupní síly a spotřeby v Rakousku a Československu», kterou uveřejnil Wiener Institut für internationale Wirtschaftsvergleiche (Vídeňský ústav pro mezinárodní hospodářská srovnání) v r. 1983. Z této studie lze dospět k mnohem reálnějšímu kursu pro danou dobu, a to

$$1 \text{ DM} = 3.72 \text{ Kčs.}$$

Při přepočtu čisté výroby na produktivně pracujícího obyvatele v ČSSR pomocí tohoto kursu docházíme k výsledku DM 21.771. — To znamená, že produktivita práce byla v Německé spolkové republice ve skutečnosti o 159.6% vyšší než v ČSSR.

Vyšší produktivita práce při současné nižší výrobní spotřebě ve Spolkové republice znamená, že počet lidí zaměstnaných v celkové výrobě tam může být i při podstatně vyšší spotřebě — jak ještě uvidíme — mnohem menší než v Československu. Jinak řečeno: s méně pracovními silami ve výrobě v užším smyslu lze ve Spolkové republice zajistit znatelně vyšší úroveň spotřeby.

V Německé spolkové republice bylo jen 28.5% obyvatel zaměstnáno ve výrobě. V ČSSR naproti tomu celých 36.7% obyvatelstva. To znamená, že v ČSSR činil podíl produktivně zaměstnaných v obyvatelstvu asi o 29% víc než ve Spolkové republice. To má především za následek, že Československu zbývá mnohem méně pracovních sil k takzvaně nevýrobním účelům, čili na široký sektor státem poskytovaných služeb. Při své vyšší úrovni materiální spotřeby může Spolková republika používat daleko větší počet pracovních sil na rozvoj státem financovaných služeb, které nabývají ve vyspělé společnosti dneška stále většího významu pro obyvatelstvo.

Není možné přesně vypočítat, kolik produktivně činných osob je ve výrobě v Československu zaměstnáno zbytečně. Podle svých zkušeností odhaduji, že je asi 12-15% pracovních sil v úže pojaté výrobě využito nedostatečně, a že by se při vysoce výkonné tržně hospodářské produkci ve výrobě neudržely. Tyto pracovní síly ve výrobě nedostatečně využité de facto představují skrytou nezaměstnanost, neboť socialistic-

ké podniky musí zaměstnávat pracovní síly i tehdy, když nejsou zcela využity, ba někdy jsou ve výrobě naprosto zbytečné. Z toho odhadu je třeba vyvodit závěr, že počet skrytých nezaměstnaných v Československu činí zhruba 800.000 až 840.000, což se rovná jedenáctiprocentní až dvanáctiprocentní míře nezaměstnanosti. Že se nadbytečné pracovní síly ponechávají v závodech a nesmějí propouštět, není výhodou socialistického hospodářského systému, protože to nejen mimořádně prodražuje výrobu, ale také snižuje pracovní výkon všech zaměstnaných osob a ještě dále snižuje produktivitu práce.

* * *

Měli bychom nyní ještě srovnat oba systémy co do růstu výroby, jelikož se ve státech východního bloku dělá propaganda především kolem «úspěchů v růstu». Sledujme růst opět za pomoci čisté domácí výroby, abychom se vyhnuli dvojímu za počítání, kterého bychom se nevyhnutelně dopouštěli sledováním vývoje růstu hrubé výroby.

Za pět let 1975-79 vzrostla čistá domácí výroba (úže pojatá produkce ve stálých cenách roku 1976) ve Spolkové republice o 16.61%. To se rovná průměrnému ročnímu růstu ve výši 3.32%. V Československu vzrostla čistá domácí výroba (použitý národní důchod) ve stálých cenách (ceny r. 1977) ve stejném období o 8.56%. To znamená roční průměrný růst o 1.71%. Z toho je zřejmé, že čistá výroba rostla ve Spolkové republice o 94% rychleji než v Československu.

Je však navíc důležité, s jakým vynaložením kapitálu bylo takového či onakého růstu dosaženo. Čím je větší podíl výroby investičních statků pro hrubé investice na celkové produkci, tím menší musí být podíl výroby spotřebních statků. Proto je na tom vždycky lépe ten stát nebo systém, který potřebuje k určitému růstu poměrně méně hrubých investic než jiný stát či systém.

V Československu byl poměr hrubých investic k čisté výrobě za ono pětileté období asi o 29% vyšší než ve Spolkové republice. V tom se projevovalo nejen nehospodárné využití investičních statků, ale především stále se zvětšující opožďování výrobní techniky a technologie v socialistickém hospodářském systému. Produkce, která připadá na Československo v průměru na jednotku investic, je podstatně menší než ve Spolkové republice. Důsledkem obrovské nehospodárnosti a výrobní i technické zaostalosti v socialistickém systému jsou přirozeně nesmírné ztráty ve spotřebě a uspokojování potřeb obyvatelstva. Podívejme se na věc důkladněji.

Při přepočtených cenách spotřebních statků (přepočet daně z obrátu) a přepočtu podle výše uvedeného úředního kursu se rovnala soukromá spotřeba na jednoho obyvatele v ČSSR roku 1981 částce 5.044.23 DM. Ve Spolkové republice činily v onom roce soukromé spotřební výdaje na obyvatele 14.170.75 DM. Neboli soukromá spotřeba na obyvatele v Německé spolkové republice převyšuje československou o 180.93%. Provedeme-li však přepočet podle reálnějšího kursu jako výše, docházíme k soukromé spotřebě na obyvatele v ČSSR ve výši DM 3.864.53. To znamená, že soukromá spotřeba na obyvatele je v Německé spolkové republice o 266.69% vyšší než v ČSSR.

Přitom je třeba uvážit, že tu jde pouze o velký kvantitativní rozdíl, bez zřetele na kvalitu a sortiment spotřebních statků. Jak velký kvalitativní rozdíl ještě dělí nabízené spotřební statky v obou zemích, lze částečně zjistit z toho, kolik korun jsou občané ČSSR v průměru ochotni nabídnout za marky na černém trhu. Průměrně se na černém trhu nabízí za jednu marku pětkrát víc Kčs než odpovídá úřednímu směnnému kursu. I skutečnost, že se dá za DM i za jinou tvrdou západní měnu nakupovat západní zboží, tj. zboží normálně na trhu neobdržitelné, ve zvláštních prodejnách (v ČSSR TUZEX), svědčí o vyšším hodnocení západního zboží ve srovnání s československým zbožím normálně nabízeným v maloobchodě.

Obrovské kvantitativní i kvalitativní pokulhávání soukromé spotřeby v Československu tvoří jeden z nejmudnějších výsledků neefektivního socialistického hospodářství v této zemi. Levě orientovaní lidé na Západě ovšem stále znova namítají, že sice soukromá spotřeba ve státech východního bloku zůstává pozadu, ale že veřejná (společenská) spotřeba je zato za socialismu mnohem vyšší než za kapitalismu. Avšak i to je iluze, která neobstojí. Všimněme si teď takzvaného společenského uspokojování potřeb v obou zemích, tedy onoho uspokojování potřeb, které se v podstatě financuje ze státního rozpočtu. Nejzávažnější jsou v tomto srovnání státní výdaje na školství, vědu, kulturu, sociální zabezpečení, zdravotnictví a sport.

Výdaje na tyto společenské služby vyjadřují nejvýstižněji, jak jsou uspokojovány společenské potřeby bezprostředního významu pro obyvatelstvo. Zároveň se tak srovnání usnadňuje, jelikož oba státní rozpočty zachycují tyto výdaje stejným způsobem. K srovnání posloužil rok 1980, poněvadž československé údaje o těchto výdajích byly k dispozici pouze z tohoto roku.

Jestliže tedy uvedeme státní výdaje na školství, vědu, kulturu, sociální zabezpečení, zdravotnictví a sport (krátce označené jako sociální výdaje) ve Spolkové republice do poměru k počtu obyvatelstva a srovnáme tento poměr na základě úředního kursového přepočtu na rok 1980 (1 DM = 2.94 Kčs) s tímž poměrem v Československu, docházíme k tomuto výsledku:

V Německé spolkové republice činily tyto sociální výdaje roku 1980 na jednoho obyvatele DM 7.469.22, zatímco v Československu tyto výdaje na obyvatele obnášely 3.209.47 DM.

Státní sociální výdaje na jednoho obyvatele převyšovaly tudíž ve Spolkové republice výdaje v Československu o 132,72%.

Použijeme-li však opět realističtějšího kursu k přepočtu, dojdeme k sociální spotřebě na obyvatele v ČSSR v částce DM 2.536.52. Odpovídající sociální výdaje na obyvatele v Německé spolkové republice jsou tudíž o 194,47% vyšší než v ČSSR.

Vidíme, že jak soukromá spotřeba tak bezprostředně sociálně zaměřená společenská (státem financovaná) spotřeba na jednoho obyvatele v Československu zůstala za vývojem v Německé spolkové republice

pozadu tak enormně, že v tom musíme spatřovat jedno z nejtěžších obvinění socialistického hospodářského systému.

* * *

Srovnáním produkce a spotřeby na jednoho obyvatele však pro nás věc nekončí, neboť podstatně rozdílnou efektivnost obou hospodářských systémů vyjadřuje ještě jedna národohospodářsky souhrnná veličina. Jde o vytváření zásob v celkovém národním hospodářství. Do něho spadají zásoby jak u dodavatelů tak u odběratelů. Určitý objem zásob potřebuje samozřejmě každé národní hospodářství, aby mohlo průběžně překonávat krátkodobé rozpory mezi výrobou a potřebou. Jak nerušený vývoj produkce tak průběžné uspokojování potřeb obyvatelstva si vyžadují optimální tvorbu zásob výrobních prostředků i spotřebních statků. Jsou-li zásoby příliš malé, vznikají zbytečné poruchy v uspokojování výrobní i nevýrobní potřeby. Zároveň je však třeba vidět, že se všechny statky, které plynou do zásob, odnímají bezprostřednímu uspokojování potřeb. Proto vede každé nadměrné vytváření zásob, a stálý růst zásob, k zbytečnému omezování spotřeby.

Zbytečně velké a rostoucí zásoby jsou především výrazem výrobního vývoje, při němž produkce nedostatečně odpovídá vývoji potřeb, takže jednotlivé druhy statků buď kvalitativně nevyhovují potřebám konzumenta, anebo se vyrábějí v množství větším, než by skutečným potřebám odpovídalo. V obojím případě jde o příznaky nedostatečně sladěného resp. nedostatečně na potřeby orientovaného vývoje výroby. Marxistická teorie označuje rostoucí rozpor mezi vývojem výrobních struktur a vývojem struktur potřeby za rostoucí anarchii v hospodářském systému. Pohlédneme na vývoj zásob v Německé spolkové republice a v Československu.

Německá spolková republika
(v běžných cenách v mil. DM)

	Celkové zásoby v hospodářství	Čistá výroba	Zásoby dělené čistou výrobou
1978	316.400	858.230	36.87%
1980	345.900	971.160	35.62%
1981	361.120	993.360	36.35%

Československo
(v běžných cenách v mil. Kčs)

	Celkové zásoby v hospodářství	Čistá výroba	Zásoby dělené čistou výrobou
1978	443.260	438.015	101.20%
1980	534.259	486.281	109.89%
1981	540.304	472.003	114.47%

Vidíme, že jsou zásoby v poměru k čisté výrobě v Československu podstatně větší. Poměr zásob k čisté výrobě byl v ČSSR roku 1981 o 214.91% vyšší než ve Spolkové republice. A jak je zřejmé, tento poměr se v Československu stále zvětšuje, kdežto ve Spolkové republice zůstává přibližně stejný. To znamená, že relativně vzrůstající zásoby v Československu jsou výrazem výroby, jež rostoucí měrou dodává statky, které nikdo toho času nepotřebuje. Lze i říci, že nevyváženost je v socialistické výrobě větší než v kapitalistické. Marxistická kritika hospodářské anarchie za kapitalismu a požadavek jejího překonání plánovitou vyvážeností výroby za socialismu tím vyznívá jako absurdnost.

Vytváření vzrůstajících skladů nepotřebných statků se projevuje na druhé straně rostoucí neuspokojivou potřebou, což vede k trvalé shánce spotřebitele za nedostatkovým zbožím, k ustavičnému vytváření front na zboží, a také k opětovnému vzniku černého trhu. Tomuto vzrůstajícímu rozporu mezi vývojem výroby a potřeby nelze odpomoci žádnými morálními ani politickými výzvami ve vztahu k výrobě, ježto vyplývá z příčin vlastních systému. Ukazuje se, že direktivní plánování není schopné odstranit hluboké nedostatky socialistického výrobního vývoje. Shrňme si je znova. Patří k nim:

1. nehospodárnost výroby, spojená s rozsáhlým plýtváním výrobními zdroji;
2. výroba s příliš nízkým podílem výroby spotřebních statků v celkové produkci;
3. výrobní struktura, která se vyvíjí v nedostatečném souladu s potřebami;
4. vývoj výroby spojený s příliš pomalým technickým pokrokem a tudíž příliš pomalu rostoucí produktivitou práce resp. klesající produktivitou kapitálu.

To všechno způsobuje nesmírné poruchy v zásobování, jak příklad Československa jasně dokazuje. Československo tu posloužilo jen za příklad těchto poruch, které se projevují ve všech socialistických zemích a jsou téměř ve všech ještě větší než v Československu.

Souhrnně možno říci, že nebude možné odstranit uvedené nedostatky socialistického hospodářského systému, dokud

1. budou závody orientovat svou výrobu a investice podle byrokraticky plánovaných úkolů a nikoli podle skutečného vývoje tržní poptávky;
2. dokud bude výroba probíhat v absolutně monopolních oborových podnicích, jejichž činnost nenaráží na konkurenci a není konkurencí objektivizována;
3. dokud se ceny nestanou cenami tržními, ve který se bude obrážet vývoj poměru mezi nabídkou a poptávkou na trhu;
4. dokud příjmy závodů a tedy i jejich mzdy a zisky nebudou záviset na výsledcích dosažených na trhu za existence tržní soutěže a trhu kupců;
5. dokud podniková vedení budou hodnocena a jmenována nikoli podle tržně hospodářských výsledků svých podniků, nýbrž podle politických měřítek.

Dokud se nezmění tyto systémové rysy, bude výroba v socialistických zemích nadále vykazovat uvedené nedostatky a ztráty. Bude způsobovat zbytečně nízkou a neuspokojivou životní úroveň obyvatelstva, se všemi jejími zápornými a skličujícími následky, s černým trhem, výsadami, zpronevěrami, rozkrádáním, korupcí a úplným odcizením lidí od jejich hospodářství.

St. Gallen, 30. listopadu 1984

JIŘÍ KOSTA

Čína na cestě k tržnímu socialismu?

Podobně jako v zemích RVHP se ozývaly i v Číně v druhé polovině padesátých let hlasy ekonomů, požadující *reformu centrálně direktivního plánování*. Sun Je-fang a jiní odborníci, kteří se přimlouvali za využití tržní regulace — v tehdejší terminologii «zbožně-peněžních vztahů a zákona hodnoty» — byli však záhy kritizováni jako revizionisté, jejich publikační činnost, v některých případech jejich práce vůbec, zakázána. Strategie «velikého skoku» vyhlášená v roce 1957 znamenala sice odklon od sovětského modelu centrálního řízení, avšak nikoli «doprava», nýbrž «doleva»: místo podněcování výkonů pomocí hmotných odměn byly vyhlášeny ideologické kampaně, pod heslem «linie mas» znevažována odborná kvalifikace, kolektivizace půdy měla vyústit v totální «kolektivizaci» rolníkovy individuality (kolektivní výchova dětí, společné vyvařování, rovnostářské odměny atp.). Důsledky této hospodářské politiky, která trvala tři roky, byly katastrofální: milióny lidí zahynuly hladem, nejen zásobování potravinami, nýbrž i přísun surovin do závodů a výroba průmyslových výrobků se zhroutily. Mao Ce-dong musil provést sebekritiku a vzdát se funkcí spojených s řízením státu a hlavně hospodářství. Ve vedení strany se prosadili Liu Šao-čchi a Deng Hsiao-pching, reprezentující pragmaticky orientovanou «pravici».

V roce 1962 se čínská ekonomika postupně zkonolidovala poté, co nové vedení zrušilo zhoubná opatření z období «velikého skoku». Leta 1961-

1965 jsou někdy srovnávána se sovětským «NEPem» (1921-1928). Je však třeba poznamenat, že jde o srovnání přinejmenším nepřesné, neboť odvrácení od levé utopie neznamenalo v Číně šedesátých let ještě zdaleka návrat k tržní ekonomice (jak tomu bylo zčásti v období NEPu). Ani diskuse mezi kritickými ekonomy, které se začínaly opět rozvíjet, ani praktické kroky nevybočily výrazněji z rámce systému centrálního plánování sovětského typu. Jedině snad v zemědělství fungovaly motivace členů komun, oproštěných od «levých» prvků, lépe než v sovětských kolchozech. Sotva se však objevily první záblesky zlepšení životní úrovně, změnila se opět konstelace v čele strany. Mao, který si zachoval pozici jako vrchní ideolog, využil svého vlivu: opíraje se o levě orientované kádry ve stranickém i vojenském aparátu a o zradikalizované skupiny městské mládeže, zorganizoval v roce 1966 palácovou revoluci. Čistky, represe, zatýkání a vyhnanství — to jsou jen heslovitě naznačené výsledky vítězství levé frakce a jí vyhlášené «kulturní revoluce».

Rámec tohoto článku nedovoluje, abych provedl analýzu vzniku a vývoje kulturní revoluce, ať už její první fáze, která stála ve znamení militantního šéfa armády Lin Biao a vyznačovala se obzvláštní brutalitou, či druhé etapy, v níž dominovala «banda čtyř» (včetně Maovy manželky), ale kde zároveň «umírněný» Čou En-laj uplatňoval už jistý vliv a umožnil tak na sklonku svého života porážku levičáků. Pro naše téma je závažná zejména ta sku-

tečnost, že deset let kulturní revoluce (1966-1976) bylo ve znamení naprostého temna pro společenské vědy. Nejen že tehdy nemohla existovat jakákoliv diskuse o reformě hospodářského systému: vyhnání expertů z ekonomických institucí, centrálních úřadů, regionálních a městských orgánů, zejména pak vysokých škol a vědeckých ústavů, vedlo k tomu, že tyto instituce buď přestaly existovat nebo neplnily své funkce. Taková byla výchozí situace, když se dostala do čela země reformní skupina kolem Deng Hsiao-pchinga.

* * *

Počátkem roku 1979 byl konečně uvolněn prostor pro *diskusi o reformní cestě, kterou se čínské národní hospodářství mělo ubírat*. Že bylo ekonomiku třeba zreformovat, o tom nebylo ani ve vedení ani mezi čínskými ekonomy, kteří se vrátili z «exilu» (ať již z vězení nebo ze vzdálených koutů nuceného pobytu na venkově, či ze svého městského bydliště) nejmenších pochybností. Důvodů byla celá řada: přestože od dob «velikého skoku» (1958) již neřádl v Číně hladomor, nezvýšila se po desetiletí životní úroveň obyvatelstva. Střídaly se časy stagnace s periodami dočasného zhoršení zásobování potravinami. Průmyslové výrobky jako domácí potřeby, bytové zařízení, hodinky, jízdní kola, rozhlasové přijímače atd. nebylo možno vůbec či jen občas sehnat, bytová situace byla, pro nás nepředstavitelně, tísnivá. Že se levá dobrodružství v hospodářské politice nevyplácejí, bylo všem odpovědným činitelům více než jasné. Již méně jednoznačná byla však odpověď na otázku, zda je třeba usilovat o znovunastolení poměrů, které vládly v době první čínské pětiletky (1953-1957), tedy v éře zavádění sovětského modelu (který byl «velikým skokem» předešlým zleva), nebo zda je třeba usilovat o radikální reformu ekonomického systému, směřující k zavedení tržních elementů. Všimněme si nejdříve diskuse, která se rozvinula mezi čínskými ekonomy.

Již v roce 1978 se objevily v tisku články, které varovaly před strategií maximálních temp růstu, spojených s vysokou mírou akumulace. Takovýto kurs, který byl nastoupen v letech 1976-1977 za dočasného předsednictví Hua Guo-fenga, vycházel z představ, že odklon od levé politiky rovnostářství a antiintelektualismu, znamenající rehabilitaci hmotných stimulů a odborné kvalifikace, uvolní dosud skryté zdroje růstu ekonomiky, což povede podle soudu zastánců nové podoby «skoku» k výrazné expanzi jak investic tak i spotřeby. Dosažení maximální míry růstu mělo být navíc zabezpečeno otevřením národního hospodářství světu, zejména technicky vyspělému.

Tato očekávání se však ukázala brzy iluzorní. Nedávno zemřelý vynikající český ekonom Josef Goldman nás již počátkem šedesátých let upozorňoval: «Veliké skoky patří na strahovský stadión a nikoli do ekonomiky». Ani v lépe fungujícím hospodářství než bylo maoistické (či sovětské) se nelze orientovat beztréstně na maximální tempa růstu, spjatá s náročnou mírou investic: tuto pravdu sdílí dnes všichni národohospodáři. I čínští ekonomové přesvědčili koncem sedmdesátých let své nové politické vedení, že je třeba plánovanou míru růstu

poněkud zredukovat, že je nutno zabrzdit investiční činnost v zájmu rychlejšího růstu spotřeby, že je i záhodno dočasně přiškrtnout dovozy investičních statků, zkrátka že je v zájmu uzdravení zaostávající ekonomiky nastoupit strategii mírnějšího, rovnovážného růstu. Pod heslem «přizpůsobení» byla takováto linie uvedena v život. Její realizace byla zajišťována tradičními prostředky administrativními, zejména s použitím závazných ukazatelů plánu a kontrolou státním a stranickým aparátem, tedy nikoli ve spojení s reformou systému fungování ekonomiky.

Teoretické debaty o reformě systému fungování ekonomických procesů — v tradiční terminologii «soustavy plánovitěho řízení» — se odehrávaly sice současně, avšak tématicky odtrženě od diskusí a opatření v oblasti strategie růstu. Systémové diskuse vyústily v kontroverzi, která leckdy připomínala debaty, jež jsme vedli od konce padesátých let v Československu a které u nás vyvrcholily v období Pražského jara. A kdo sleduje i nadále odborný tisk v zemích RVHP, tomu jistě neuniklo, že diskuse o potřebě reformy centrálně direktivního řízení nejen neustaly, nýbrž že se vedou v poslední době — někdy resp. někde otevřeně, jinde a jindy zastřeně — s novou intenzitou. Tím spíš nás zajímá průběh čínských reformních diskusí, jejichž výsledkem je usnesení ÚV komunistické strany z října 1984 (k tomu se vrátím níže).

* * *

Od konce sedmdesátých let ustoupilo v Číně heslo o nutnosti využití zbožních vztahů (jak hrozné to adjektivum!) do pozadí, aby uvolnilo místo nynější formulaci otázky, o kterou tu jde: *o místo trhu v socialistické ekonomice*. Záhy se rozvinul spor mezi ekonomy o tom, jaký prostor by měl být ponechán tržním silám v hospodářství, jehož «plánovitý ráz» měl být podle soudu většiny ekonomů zachován. Kolem roku 1982 se daly vysledovat tři hlavní proudy názorů.

Čínští ekonomové pocházející většinou z plánovací byrokracie a částečně ze stranického aparátu chtěli zachovat direktivní plán jako hlavní nástroj řízení, zatímco trh měl plnit funkci doplňkovou, pomocnou. Realizace závazných ukazatelů by podle této koncepce — asi jako tomu je dnes ve všech zemích sovětské mocenské sféry kromě Maďarska — měla být podepřena hmotnými podněty a ukazateli efektivnosti (normativy, fondy, rentabilitou atd.). Je třeba poznamenat, že takovéto «zdokonalení» centrálně direktivní soustavy — byť se nám právem zdá naprosto nedostačující — znamenalo v Číně ještě donedávna značný krok kupředu. Vždyť ještě v předminulém roce neexistovala jakákoliv individuální volba povolání či pracoviště, řada spotřebních výrobků se přidělovala na lístky, a peněžní nástroje jako ceny, mzdy a zisk hrály zcela podřadnou roli.

Vedle této konzervativní skupiny hospodářských pracovníků, kteří měli ve vedení strany oporu ve staré gardě (například v předsedovi kontrolní komise Čen Junovi) se vytvořilo teoreticky vyspělé vlivné jádro reformních ekonomů, soustředěné kolem Ekonomického ústavu Akademie společenských věd

(kdo by si tu nevzpomněl na obdobnou konstelaci v hnutí za československou reformu šedesátých let?) a opírající se o dva slavné, kdysi maoistickým vedením kritizované nestory národohospodářské teorie: o Sun Je-fanga a Xue Mu-qiao. V jejich pojetí měly nástroje plánu a nástroje trhu zaujímat rovnocenné místo: zatímco plánu byla vyhrazena úloha vytyčit rámcový směr rozvoje, byla tržní regulace pomocí ekonomických, jmenovitě peněžních forem řízení koncipována jako relativně samostatná metoda fungování, sladěná za použití hospodářsko-politických nástrojů s cíli formulovanými plánem. Představy této skupiny odpovídaly více méně koncepci maďarské ekonomické reformy (která se podobá československému řešení z roku 1965).

Názory těchto dvou hlavních proudů sehrály v pracovních komisích státních orgánů rozhodující roli. V publikacích se však objevily pouze hlavní obrysy sporu mezi oběma koncepcemi, a to ne vždy ve zcela jasné podobě.

Třetí koncepci, zastávanou pouze v interních diskusích a neprojevující se veřejně, lze charakterizovat jako model tržního socialismu. Z informací, které jsou mi k dispozici, nelze učinit jednoznačný závěr, že zastánci tohoto směru měli na mysli jugoslávský systém tržního hospodářství spojený s dělnickou samosprávou. Zdá se, že tomu tak bylo a že právě problém účasti pracujících při rozhodování je vedoucími funkcionáři pokládán za politicky příliš ožehavý, než aby se zatím připouštěla k této otázce širší debata.

Není pochyb o tom, že reformní diskuse v Číně byly a jsou dodnes ovlivněny teoretickými spory i praktickými zkušenostmi zemí tzv. reálného socialismu. Důkazy lze odvodit nejen z postojů, návrhů a realizovaných opatření, jejichž obdobu s řešeními ve východní Evropě lze — jak již naznačeno — snadno vystopovat. Číňané nečiní z těchto vlivů tajemství. V řadě článků a studií se autoři odvolávají zasvěceným způsobem na východoevropskou literaturu i na příslušná empirická data. A co více: vědecké a řídicí instituce pozvaly řadu reformních ekonomů (Otu Šika, Włodzimierze Brusa, dále autora tohoto článku, maďarské národohospodáře aj.) k přednáškám a přeložili jejich spisy. Čínští ekonomové se navíc vypravili v posledních dvou třech letech k intenzivním studijním cestám do Maďarska i jiných zemí RVHP včetně Sovětského svazu, aby se na místě seznámili s problémy systému. Přesto je třeba zdůraznit, že reformní opatření provedená v čínské ekonomice, zejména pak v zemědělství (viz níže), nelze v žádném případě interpretovat jako pouhou kopii modelu koncipovaného jinde. Pokusme se tedy popsat cestu, kterou se ubírá reforma systému ekonomické regulace v praxi posledních let této největší země světa.

*
* *

Téměř zároveň s novou strategií hospodářského růstu, kterou jsem popsal výše, byla zahájena *reforma v zemědělství*. Hluboké zásahy v agrární politice změnily v průběhu půl desetiletí nejen mechanismus řízení v odvětví, které zaměstnává tři čtvrtiny čínského obyvatelstva. Není nadsázkou, že reformní opatření vedla k fundamentálním změnám v sociál-

ních vztazích na venkově. Oč tu tedy šlo, v čem spočívaly hlavní rysy zemědělské reformy let 1978-84?

První kroky, které navazovaly na usnesení Ústředního výboru Komunistické strany Číny z prosince 1978 o zahájení reformního kursu v hospodářské politice, se zaměřily na přenesení pravomoci z lidových komun (resp. jim podřízených brigád) na pracovní skupiny rolníků. Reformní opatření spočívalo v tom, že členové těchto skupin byli nyní oprávněni prodat výrobky vyprodukované nad smluvně stanovené množství na volném trhu, nebo státu za vyšší ceny. V roce 1980 byla vydána směrnice o různých formách «systému zodpovědnosti», které upravily vztahy odpovědnosti a hmotných důsledků mezi rodinou («domácností») rolníka a nadřazenou organizací (skupinou, brigádou, komunou). Zemědělci byla přidělena půda a jiné výrobní prostředky jako nářadí, stáj, stroje atd. k užívání. Takováto radikální decentralizace až individualizace vlastnických práv, spjatá s právem disponovat částí vlastních výnosů vedla k podstatné stimulaci zemědělské produkce. Tím byla podněcována i doplňková a vedlejší výroba (chov drobného zvířectva, specializovaná rostlinná výroba, opravářství, služby atd.). V průběhu dalších let byly decentralizační tendence zesíleny. Předání půdy k užívání rolnickým domácnostem — jakási forma pachtu — dnes již převládá nad kolektivními způsoby obdělávání pozemků, a co víc: doba tohoto «kvazipachtování» se stále prodlužuje (v mnoha případech už i na 30 let). Podobně se rozšiřuje rozhodovací prostor zemědělce, pokud jde o vlastnictví výrobních prostředků, včetně menších nákladních vozidel i traktorů. Vyšší produktivita práce — důsledek hmotných stimulů — vede k hledání nových, často výnosnějších zaměstnání mimo zemědělství: v obchodě, stavebnictví, dopravě, opravářských službách, drobnější výrobě řemeslné i průmyslové, organizované zčásti individuálně, zčásti družstevně. Dalším důsledkem těchto procesů je značná diferenciací odměn, přičemž průměrné výdělky venkovského obyvatelstva značně vzrostly.

Je jen logickým následkem této reformy, že konstrukce lidových komun ztratila oprávnění. Zatímco v první etapě agrární reformy přestávaly komuny plnit funkce ekonomické, ale byla jim ponechána úloha administrativní jednotky, která řídila místní správu, školství, zdravotnictví apod., došlo v roce 1984 k oficiálnímu rozpuštění této instituce. Správní funkce nyní plní okresní a místní orgány, větší hospodářské úkoly jako je plánování zemědělské výroby, průmyslu a služeb jakož i budování infrastruktury — dopravy, vodního a energetického hospodářství atp. — jsou nyní na venkově svěřeny regionálně organizovaným hospodářským sdružením. Pokud jsou ve venkovských oblastech větší průmyslové podniky, nespadá jejich řízení pod správu oblastních sdružení.

Hluboké změny, kterými prochází čínská vesnice, nebyly pochopitelně po chuti konzervativním kádrům, ať už funkcionářům, kteří zastávali kurs levičáků, či oněm, kteří si přáli po kulturní revoluci návrat k tradičnímu centralismu z dob první pětiletky nebo z raných šedesátých let. Často šlo o tytéž funkcionáře, kteří se řídili dosud zásadou «kam vítr, tam plášt'», kterým se však příliš ostrý reformní vítr

nezamlouval. Jestliže se radikální reforma na čínském venkově přece jen prosadila, pak to nutno připsat výrazným úspěchům v zemědělské výrobě. Zde nešlo o pouhé «statistické úspěchy», které papír vždy snese. Zatímco se hmotné postavení Číňanů, zejména pak spotřeba potravin na obyvatele, po dobu téměř tří desetiletí nezměnilo, nastalo na počátku osmdesátých let v důsledku úspěchů v zemědělství podstatné zlepšení v zásobování obyvatelstva rýží, masem, zeleninou a dalšími potravinářskými výrobky. Podobně se zvýšila i produkce agrárních výrobků pro průmysl: olejnin, bavlny, kokonů pro hedvábí atd. Ukázalo se, že podpora reformní politiky Dengova vedení statisícovými masami venkovského obyvatelstva, které se přesvědčilo o prospěšnosti reformy na vlastní kůži, vytvořila bezpečnou hráz proti snahám konzervativních ideologů o návrat do minulých poměrů.

* * *

Dlouho se zdálo, že *reforma v průmyslu* nebude zdaleka tak důsledná, jak tomu bylo v zemědělství. Jednotlivá opatření se zdála polovičatá a nedůsledná. Příčiny byly dvojího druhu. Jednak byl odpor politických funkcionářů i kádrů v řídicích hospodářských institucích ve městě ne-li silnější, pak jistě účinnější než na venkově. Kromě toho by však byl případný odklon od tradiční soustavy direktivního plánování a administrativního řízení v průmyslu spjat se skutečnými problémy ekonomické i sociální povahy. Každý z nás, kdo prožíval podobné situace, ví, že uvolnění strnulých cen musí v poměrech chronického nedostatku na trhu vést k inflačním tlakům. Stejně víme, že politika denivelizace odměn, směřující k podněcování vyšších pracovních výkonů, naráží u mnoha lidí na nelibost. A není nakonec ani tajemstvím, že tlak na zvýšení produktivity práce a na zlepšení rentability výroby může v mnoha případech vést k uvolnění pracovníků a tím k nutnosti změnit pracoviště, obsah činnosti či dokonce povolání, což může vést k odporu postižených. Zkušenosti nás však poučily, že navzdory těmto potížím je třeba nastoupit byt' i trnitou cestu reformy, chceme-li překonat vady a neduhy, jež jsou vlastní centralistickému systému. Neboť ten se vyznačuje «ekonomikou nedostatku» (Kornai), plýtváním výrobními zdroji a neschopností přizpůsobit výrobu potřebám jakož i podnitit podniky k výrobě nových výrobků či k zavádění nových technologií.

Nesmělé reformní krůčky podniknuté v čínském průmyslu v letech 1979-83 lze heslovitě popsat takto:

- byl zaveden systém částečného samofinancování pomocí decentralizovaných fondů, dotovaných z části zisku, spojený s podnikovou daní ze zisku;
- v oblasti prodeje a cenové tvorby byla rozšířena pravomoc podniků pro jisté drobné výrobky a pro nadplánovou výrobu některých klíčových produktů;
- byla posílena pozice městských družstev «kolektivního sektoru»;
- na úseku městských služeb došlo k podpoře drobného soukromého podnikání (prodejní stánky,

opravárenství, drobná doprava, bufety apod.), za účelem zlepšení zásobování jakož i získání pracovních příležitostí pro městskou mládež vracějící se po kulturní revoluci z «vyhnanství» na venkově nebo přicházející ze škol;

- pokud se týče zahraničního obchodu, byla vyhlášena politika «otevřených dveří», spočívající jednak ve zvětšení prostoru pro dovoz moderní technologie, jednak v podněcování vývozu;
- a snad významnější než všechna tato opatření byla zásadní změna v kádrové politice: odborná kvalifikace se stala hlavním kritériem při obsazování vedoucích míst v podnicích i jiných institucích.

* * *

V prvních měsících roku 1984 bylo publikováno několik dokumentů, které naznačily, že politické vedení Číny hodlá posílit tržní orientaci reformy ve městech, podobně jak se již stalo dříve na venkově. Nasvědčovalo tomu rozšíření pravomoci podniků na úseku výroby, nákupu, prodeje, personálních záležitostí i tvorby cen, zvýraznění finančních nástrojů řízení a jiná opatření. Dne 20. října 1984 pak přijal ústřední výbor strany obsáhlé *usnesení o reformě ekonomického systému*, v němž jsou zakotveny jak dosavadní, již v uplynulých letech realizované reformní kroky (viz shora), tak i zformulovány základní rysy budoucí reformované soustavy jako celku. Pokusme se načrtnout nejdůležitější pasáže tohoto dokumentu.

Usnesení vychází z teze, že výsledky hospodářské činnosti v průmyslu a ostatních městských odvětvích zaostávají za úspěchy dosaženými na vesnici. Příčinu nutno podle dokumentu hledat v pomalém průběhu reformy ve městech ve srovnání s venkovem. V historické exkurzi jsou pak kritizovány důsledky «levých úchylek» v hospodářské politice po roce 1957 a setrvání na centralizaci řízení po celá desetiletí, které brzdily rozvoj čínské ekonomiky. Nyní jde podle usnesení o to, rozvinout aktivitu a samostatnost průmyslových, stavebních, dopravních, obchodních podniků a podniků v oboru dalších služeb, jejichž celkový počet ve městech přesahuje jeden milión a v nichž je zaměstnáno více než 80 miliónů pracujících. Zatímco státu jsou vyhrazena jistá vrchnostenská práva při plánování, řízení a správě (včetně jmenování ředitelů v klíčových organizacích a volby vedoucích osazenstev v menších závodech, která musí být potvrzena nadřízenými orgány), disponuje nyní podnik samostatně svými fondy, rozhoduje sám o přijímání, přeřazení a propouštění zaměstnanců, jejich odměně apod. Na řízení podniků má participovat i kolektiv dělníků a ostatních pracovníků. Zdá se, že kompetenci ředitele se přikládá značná váha zejména vůči stranické organizaci, která v minulosti v Číně hrála dominující úlohu.

Ke spojení plánu a trhu se konstatuje, že «země praktikuje obecně plánované hospodářství, tj. plánovanou zbožní ekonomiku, avšak nikoli ekonomiku tržní, regulovanou výhradně pomocí trhu». Co to znamená konkrétně? Plány mají podle dokumentu dvojí povahu, direktivní a orientační. Direktivní plán je zajištěn pomocí závazných ukazatelů, orientační plány jsou zabezpečeny ekonomickými nástroji

jako jsou mzdy, ceny, daně atp. Tržní mechanismus pak funguje zčásti v rámci orientačních plánů, zčásti zcela autonomně. V praxi se tyto principy uplatňují takto: podle rozhodnutí státní plánovací komise bude počet průmyslových výrobků produkovaných a rozdělovaných v rámci direktivního plánování zredukován ze 120 druhů (1984) na 60 (1985), počet zemědělských výrobků z 29 druhů na 10. K direktivně plánovaným průmyslovým výrobkům patří mj. uhlí, nafta, ocel, barevné kovy, cement, syntetická vlákna aj.; k závazně plánovaným zemědělským výrobkům náleží obilí, bavlna, tabák a další. Direktivně stanovené množství těchto produktů je vykupováno státními podniky za pevné, centrálně stanovené ceny. Produkty vyrobené nad závazný plán lze prodat za vyšší ceny, zčásti opět jednotně určené, zčásti volně, státem však i zde kontrolované. Pokud se týče ostatních druhů výrobků a služeb, platí zde regulace pomocí orientačních plánů a trhu: stát tím nepřímo ovlivňuje rozhodování podniků o nákupu, výrobě a odbyt, neukládá však přímo závazné úkoly («kvóty»). U řady drobných spotřebních výrobků působí trh, tedy zákon nabídky a poptávky, bezprostředně: nejlepší příklad jsou volné trhy či malé stánky, často provozované soukromě, ať už jde o úsek řemeslné či maloobchodní činnosti. V usnesení se dále praví, že «rozsah direktivních plánů je nutno přiměřeně krok za krokem zmenšovat ve prospěch plánů orientačních». Za důležitý nástroj, kterého je třeba v zájmu spotřebitelů plně využít, je pokládána konkurence mezi podniky.

Analogicky k «systému odpovědnosti» v zemědělství se razí nyní heslo o «různých formách systému zodpovědnosti v městských podnicích». Tím má být vyjádřeno úsilí přimět podniky k samostatnému a odpovědnému hospodaření, k hrazení nákladů z vlastních výnosů, k odbourání státních subvencí a podpor, k odměňování kolektivů i jednotlivců podle skutečně podaného výkonu (v sovětské terminologii se to jmenuje chozrasčot). Nakolik bude tato snaha korunována úspěchem v podmínkách dlouholeté tradice státního ochrannářství, egalitarismu v odměňování, kolektivní nezodpovědnosti — zkrátka po uplatňování rčení «všem stejně ze společné misky rýže» — nelze zatím po mém soudu předvídat.

Posuzujeme-li reformní dokument jako celek, pak je na mnoha místech patrná orientace na tržní reformu, znamenající změnu dosavadního systému. Zároveň však nelze popřít, že se reformní proud nedokázal zcela prosadit. O tom svědčí řada kompromisních, někdy i mlhavých formulací, nedořešené problémy týkající se např. tvorby cen, konstrukce daní, v neposlední řadě i pozůstatky tradiční soustavy direktivního plánování, jež omezují působení tržních vztahů. Chceme-li srovnat koncepci čínské reformy jako celek s koncepcemi reformu nebo reformního přístupu v zemích «reálného socialismu», pak nutno situovat nynější cestu Číny někde mezi «novým ekonomickým mechanismem» Maďarska a «souborem opatření» uplatňovaným v Československu, či podobně polovičatým řešením v Sovětském svazu nebo NDR. Mnohem důležitější je však porovnat současný stav reformovaného systému s charakterem soustavy před reformou, tedy čínský dnešek s polovinou sedmdesátých let, anebo pak dnešek v zemích RVHP s počátkem let šedesátých.

Posuzována pod tímto zorným úhlem je reformní cesta, kterou urazila největší země světa pod novým vedením, více než pozoruhodná. Zvláště je v této souvislosti třeba vyzdvihnout *úlohu ekonomické vědy*, bez jejíhož příspěvku by reforma nebyla uskutečnitelná. Zásahu na tom měla především skupina důsledných reformátorů kolem Ekonomického ústavu Akademie společenských věd, o níž byla řeč v úvodu článku. Urychlení poznávacího procesu ekonomů, který vedl nejen k zamítnutí levých utopií, nýbrž k radikální kritice direktivního systému sovětského typu, mi leckdy připomínalo podobný vývoj, kterým prošla moje generace marxistických národohospodářů: na počátku u nás dominovala víra ve všemohoucnost centrálního plánování jako totální alternativy k «anarchii trhu»; pak jsme začínali sice odmítat sovětský plánovací systém jako nepřiměřený vyspělé ekonomice československého typu, avšak zároveň jsme připouštěli, že centralistický model s extrémně vybičovanou akumulací je «objektivně nutný» v extenzivní fázi industrializace průmyslově zaostalé země; nyní — ne v poslední řadě vzhledem ke zkušenostem Číny — jsem s řadou kolegů přesvědčen, že sovětský model nelze doporučit žádné zemi jako adekvátní nebo dokonce nutnou cestu hospodářského rozvoje.

Vraťme se však závěrem k perspektivám čínské ekonomické reformy. Otázka, která nás zajímá nejvíce, zní: Je Čína na cestě k tržnímu socialismu, k systému, za jehož prosazení se víc než kdykoli dříve přimlouvám? Definitivní odpověď na tuto otázku dnes po mém soudu ještě nelze dát. Zdá se mi sice nepravděpodobné, že by po úspěších v zemědělství, kde byla tržní orientace dosud nejradikálnější, mohlo dojít k restauraci centrálně-direktivní soustavy řízení ekonomiky. Je však možné, ne-li pravděpodobné, že se v příštích několika letech (realizace koncepce je podle dokumentu plánovaná na pět let) neprosadí důsledné tržní řešení. Bude tomu asi bránit z jedné strany ohled na zájmy a chování početných vrstev obyvatelstva, které si zvykly — byť i za nuzné životní úrovně — na sociální jistoty při nízké náročnosti na pracovní výkon; ze strany druhé pravděpodobný, i když ne vždy otevřeně projevovaný odpor funkcionářských kádrů. Je třeba vidět, že — jak naznačeno dříve — reforma nepřinese jenom, a zejména ne krátkodobě, výhody všem: to se týká jak odměn a s tím souvisícího pracovního výkonu, tak i nutně větší mobility pracujících. Půjde také o to, zvykat si na praxi pohybu cen nejen směrem dolů, nýbrž i nahoru, má-li být podnícena výroba podle poptávky spotřebitelů a zvýšen tlak na hospodárnost. Nakolik budou tyto potíže využity konzervativnějšími funkcionáři k zabrzdění reformy, a nakolik naopak bude reformní křídlo politického vedení natolik odvážné, aby důsledně pokračovalo v reformním úsilí, což vyžaduje i nepopulární otevřenou mluvu, nelze předvídat.

Není pochyb, že nejenom veřejnost na Západě, ale leckdo z vlivných osobností v zemích «reálného socialismu», nemluvě o tamních ekonomech, kteří nepochybují o slabinách daného systému, sleduje s napětím cestu čínské reformy a její dosavadní výsledky. O nich podávají souhrnný statistický přehled i následující dvě tabulky.

Tabulka 1

RŮST ČÍNSKÉHO NÁRODNÍHO HOSPODÁŘSTVÍ 1953-1983

Období	Průměrná roční míra růstu v procentech				
	Národní důchod ¹	Průmysl ²	Zemědělství ²	Obyvatelstvo	Národní důchod na 1 obyvatele
1953-1957	8,9	18,0	4,5	2,4	6,4
1958-1962	-3,1	3,8	-4,3	0,8	-3,9
1963-1965	14,7	17,9	11,1	2,5	11,9
1966-1970	8,3	11,7	3,9	2,7	5,4
1971-1976	5,5	7,8	3,7	2,1	3,3
1977-1978	10,0	13,9	5,3	1,3	8,6
1979-1983	7,1	7,9	7,9	1,3	5,7

¹ Čistý národní produkt ve výrobní sféře² Hrubá hodnota výroby

Prameny: Statistická ročenka Číny 1983 a další data čínské statistiky

Komentář: Období v tab. 1 jsou volena podle dopadu měnících se systémových strategií. Negativní růst za «velikého skoku» (1958-60) trval do r. 1962. Neuspokojivý byl i růst národního důchodu na jednoho obyvatele ve druhé fázi kulturní revoluce (1971-76). Po porážce levičáků a odklonu od levé strategie bylo prudké tempo růstu v letech 1977-78, opírající se o expanzi průmyslu, vystřídáno nižší, nicméně značnou mírou růstu v období 1979-83, při nebývalé expanzi zemědělské výroby.

Tabulka 2

STRUKTURA VÝROBY A ŽIVOTNÍ ÚROVEŇ OBYVATELSTVA V ČÍNĚ 1953-1983

Období	Průměrná roční míra růstu v procentech			
	Těžký průmysl ¹	Lehký průmysl ¹	Zemědělství ¹	Spotřeba na 1 obyvatele
1953-1957	25,5	12,9	4,5	4,2
1958-1965	11,2	8,2	1,2	0,6
1966-1978	12,9	9,0	4,4	1,5
1979-1983	5,1	11,2	7,9	7,1

¹ Hrubá hodnota výroby

Prameny: Jako u tabulky 1

Komentář: Od r. 1953 do r. 1978 dominovala expanze těžkého průmyslu. Lehký průmysl vykazoval sice menší, avšak stále ještě pozoruhodná tempa růstu, zatímco zemědělství zaostávalo. Proto také v této době vzrostla spotřeba obyvatelstva jen nepatrně (v zemi s beztak nízkou životní úrovní). Právě v tomto směru nastal za nového vedení (1979-83) prudký obrat k lepšímu.

Psáno pro LISTY. Autor použil při vypracování stati tyto svoje práce:

Volksrepublik China. Ökonomisches System und wirtschaftliche Entwicklung (spoluautor Jan Meyer), Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt a.M./Köln, 1976;

Wirtschaftssysteme, China, Handwörterbuch der Wirtschaftswissenschaft, Band 9, Stuttgart, 1981;

Die gegenwärtigen Reformdebatten chinesischer Ökonomen, ve sborníku: Chinas Integration in die Weltwirtschaft, Campus Verlag, Frankfurt a.M., 1982;

Čína očima českého ekonoma, ve sborníku: Čína našima očima, vyd. INDEX, Kolín n.R., 1983;

Wirtschaftssysteme des realen Sozialismus. Probleme und Alternativen, Kap. 4, Bund-Verlag, Köln, 1984.

MŮJ STŮL V BELVEDERU LUDVÍK VACULÍK (fejeton)

Mrazy v Praze 7 konečně polevily. Den je světlešedý, brzo po obědě. Kavárna, skoro prázdná, je zpolovičky obsazena cedulkami «Zadáno». Za dvě hodiny, co tu sedím, nepřišel však na rezervovaná místa nikdo: personál si tak nahání hosty do bližšího rohu, aby nemusel lítat po celém place, což je termín ještě rakouský, kdežto nahánění hostů do rohu je mrav «četníka Evropy».

A mně se právě líbí vybírat si stůl podle výhledu, osvětlení, světové strany, nálady či podle toho, o čem u něho a s kým budu mluvit. Na mém stolku někdo před chvílí opustil šálek od kávy a personál nestihl ještě vyměnit jej za cedulku «Zadáno». Sedím samojediný v západním rameni kavárny v prvním patře hotelu Belveder, u okna, a vidím na Belkredku. Místnost má půdorys do T, jižní rameno hledí do příčné ulice s kinem Ponrepo, kde jsem nikdy nebyl, a s budovou VB, kam jsem měl několik let permanentku. Roh místnosti je zaoblený, pochopitelně dovnitř, a stolky v něm stojí na zvýšené podlaze. Asi tu sedávala hudba, když ještě měla důvod tu hrát.

Všeobecně se říká, že v každé kavárně, vinárně, hospodě jsou některé stoly odposlouchávány. To je možné, ale běžný host nemusí se o to starat: kdo by ty plky sbíral! Takové zařízení se zapíná v určitou dobu a na určité osoby. Tu v Belvederu asi je v tom zaoblení, ale ne u stolů na pódiu, nýbrž u zábradlí pod ním: tam mě čekal před několika lety major F., když jsme si dali schůzku autora s jeho zaujatým čtenářem: přišel jsem schválně o čtvrt hodiny dřív, a on tam už seděl. Těm stolům se vyhýbám. Proto když mě onehdy jeden americký novinář požádal, abych mu zařídil přijetí u Jaroslava Seiferta, seděli jsme, kde sedím teď.

Kdoví, kde jsem seděl v roce 1970 s tím mužem, který mě přijel požádat, abych napsal výzvu ke stávce železničářů a on že ji rozšíří v severních Čechách. Nic z toho tehdy nebylo, protože mě to nevzrušovalo: já vlakem do severních Čech ani nejezdím.

Nepamatuji si, kdy jsem tu byl prvně, s kým a proč, a chodím sem málokdy: jen když o něco jde. Neměl jsem nikdy sklon vymetat kavárny, až teď ho začnu mít: budu v nich letos psát! Mně se vždycky líbí, jak básníci, novináři a podvodníci chodívali dřív do kaváren «pracovat»: při tom si už přečetli noviny říšské i evropské, vypili sklenku vína a vykouřili si doutník, páni!

Můj stolek je v řadě při oknech druhý od konce. Pokaždé se rozmýšlím, jak si k němu sednout: čelem, nebo zády k ní? Aby mě nerušila, zrovna dnes, kdy začínám taky «pracovat», sedl jsem si k ní zády: k soše nahé ženy ve výklenku zdi. Mám ji dávno prohlédnutou, však má všech pět vy: výsměšně smyslný obličej, vyzvednutou pěkně hrud', vysazený levý kyčel, vypoulené břicho — a výsledek na podnose: useknutá mužská hlava. «Kávu a tonik, prosím!»

Chystám si list papíru, chci psát. Ale nemám co. Ovšem: popsat okolí. Tedy oknem vidím lidi tlapající v prosolené sněžné břečce. Vidím do zmíněné příčné ulice na budovu VB. — Tam jsem omnoho častěji než tu seděl proti svému nechtěnému čtenáři, jenž mi tu vždy nabídl židli odstrčenou úmyslně od stolu ke zdi nebo tak divně natočenou, aby nevznikl dojem, že jsme někde v kavárně. Mohlo to ovšem taky být kvůli nahrávání a taky mi, čistě literárně, napadlo ozařování. Protože však nemám paranoidní sklony, usmál jsem se tomu vždycky a nechal se ozařovat.

Přede mnou leží «plac» s asi pěti hosty. Vpravo, u stěny, sedí spolu čtyři muži v polovojenském civilu. Za nimi sama jediná žena v tlustém roláku a kožešinové čepici, obrácena ke dveřím. Koho čeká? Zapíšu si to pak. Ty stoly u zdi se mi nelíbí: nejsou u okna. Předloni mi neznámý člověk, pracovník jedné známé mezinárodní organizace, Čech, nabídl doručit cokoli do zahraničí. Bylo to náhodou (sakra?) taky u tohoto stolku: posadil jsem ho proti soše, pozoroval ho, a nabídku odmítl.

Právě vešly čtyři staré kamarádky, asi sedmdesátileté, a jsou rozčilené: šatna nepracuje a ony se nemůžou dohodnout, kam si sednout a kam složit kopy svých hábů. A ta sama jediná žena se právě zdraví se starým mužem, suchým, šedovlasým, jenž se omlouvá. Svlékl zimník, a tu si všimne skupiny mužů v polocivilu hned vedle, a už oba jdou — sama jediná žena si nese svou sklenici čaje — do zaobleného rohu. . . jsem napjatý. . . a vystupují na pódium, to je dobře. Usedají tam ke stolku, kde se mě kdysi jedna sama druhá žena zeptala, co uděláme. Je to místo s pěkným výhledem: odsud by se ten hotel celý, kdyby se rozjel dolů Belkredkou, dobře řídil. Nenapišu zřejmě nic.

Taky mi vždycky imponovalo, jak si lidé tenkrát, kdy v kavárnách visely evropské noviny, uměli — za pomoci kočího, poslíčka, šatnářky, pikolika nebo ředitele podniku — vyřizovat různé praktické záležitosti: intriky, aféry, dobrodružství. Přemýšlím, co tak důležitého a za čí pomoci bych tu mohl vyřídit já. A jedna neodkladná věc mi napadá. Jdu k telefonu a volám Zdeňku Urbánkovi, jenž má pozítří odjet do Konstantinových Lázní. Ohlásím se, a on se živě, radostně omlouvá: «Já tě sháním. . . kde jsi. . . já tam přijedu. . .»

Za patnáct minut vchází, rozhlíží se. Vstávám, už mě vidí, jde ke mně, usmívá se jak slunko. Posazuju ho taky proti sobě: pohlédne přes mou hlavu a začíná se diskrétně šeptem smát: «Tak tohle. . . říkáš. . . je tvoje místečko oblíbené?» Přichází číšník a Zdeněk mu energicky poroučí: «Tak já bych prosil. . . no. . . taky tu kávu? No. . . co jiného?» Když číšník odejde, Zdeněk přikračuje k jednání: «Já jedu tedy pozítřku. . . a bohužel, nesmíš se na mě. . . nestihl jsem. . .»

«Raději až venku. Zdeněčku», přerušuju ho a palcem ukazuju za sebe. Zadívá se na ženu pozorněji. Chce něco říct, ale vtom nad námi zas číšník s kávou. Když odejde, Zdeněk se ujistí, že je pryč, a roztrhne papírový pytlík s cukrem. Odsype polovičku do kávy, míchá, zamýšleně hledí přes mou hlavu a praví: «Je to. . . hroznej, takovej úděl. . . mužskej!»

(Leden 1985)

(Otištěno bez vědomí autora.)

Kolik lidí se smí sejít?

Kolik pistolníků je musí přepadnout?

(Dokument Charty 77 č. 6/85)

Dr. Gustáv Husák, prezident ČSSR
Praha-Hrad

Pane prezidente,

dne 11.3.85 se kolem 19. hod. v bytě manželů Ševčíkových v Praze 6 sešlo větší množství jejich přátel a známých, aby se podívali na české filmy ze 60. let, které nejsou běžně v distribuci. Asi po hodině někdo zazvonil, odlákal paní Ševčíkovou k brance pod záminkou, že jí nese telegram, a do vily ze zahrady vtrhly desítky uniformovaných i neuniformovaných policistů. Bezpečnost se tedy dopustila nezákonného porušení domovní svobody.

Poté byli všichni přítomní, celkem 48 lidí(!), převezeni přistavenými auty na KS SNB do Bartolomějské ulice. Tam je příslušníci StB postupně vyslýchali, přičemž někteří zadrženi byli donuceni stát ve vestibulu bez jídla a pití a bez možnosti aspoň se posadit až do půl třetí do rána, tedy takřka pět hodin. Při výsleších se jich příslušníci StB vyptávali na okolnosti jejich návštěvy u Ševčíkových a tvrdili, že «to byla příliš velká sešlost». Jedenáct zadržovaných (Květa a Jiří Dienstbierovi, Marie a Oldřich Hromádkovi, Petr Kabeš, Eva a Jiří Kantůrkovi, Petr Pithart, manželé Ševčíkovi a jejich neteř) bylo umístěno do cel předběžného zadržení v Konviktské ulici. Kromě toho provedli příslušníci StB u Ševčíkových domovní prohlídku a odňali při ní promítačku, filmy, několik psacích strojů a řadu plakátů (pan Václav Ševčík je grafik).

Pane prezidente! Mluvčí Charty 77 i mnoho občanů už po léta upozorňuje na tyto a obdobné praktiky Státní bezpečnosti. Umístění do cel předběžného zadržení používají příslušníci StB jako jakýsi trest za to, že se občan zúčastnil něčeho, čeho se podle jejich názoru zúčastnit neměl, případně dokonce za to, že při výslechu odmítal vypovídat, ačkoli na to měl zákonné právo. Jako záminky používají orgány StB odůvodnění, že občan je podezřelý ze spáchání trestného činu výtržnictví, pobuřování nebo jiných trestných činů, i když takové podezření nechovají a žádné vyhledávání či vyšetřování v tom směru nekonají. Tím si osobují právo uložit občanovi fakticky trest odnětí svobody, které má v našem státě pouze soud. Rovněž o propadnutí nebo zabránění věci musí rozhodnout soud — a zatím předměty odebrané při řadě domovních a osobních prohlídek zůstávají v držení bezpečnostního aparátu bez řádného právního pokladu. Vzhledem k tomu, že velmi často nejde o trestný čin, vůbec nedojde k hlavnímu líčení; věci zabavené při prohlídkách však obvykle nejsou ani po urgencích vráceny.

Považuji za svou povinnost Vás na tyto praktiky upozornit a požádat Vás jako hlavu státu, abyste zjednal nápravu.

12. března 85

Petruška Šustrová, mluvčí Charty 77

Mluvčí Charty 77 Jiří Dienstbier a Eva Kantůrková jsou v současné době zadrženi

(Pozn. red.: Poslední zadrženi byli propuštěni po 48 hodinách)

SDĚLENÍ VONS č. 419 (ODSOUZENÍ DALIBORA KUCHA A JIŘÍHO VANDY)

Okresní prokurátor JUDr. Vladimír Vavera obžaloval Dalibora Kucha, nar. 7.12.1963, dělníka, bytem Týn n. Vlt.-Koloděje, a Jiřího Vandu, dělníka, nar. 27.9.1959, bytem Týn n. Vlt., Husova 75, «protože od poloviny r. 1983 do konce měsíce března 1984 v Týně nad Vlt. v restauraci Pavláčka vždy nejméně před pěti osobami hrubými slovními výroky slovně uráželi členy KSČ — tedy veřejně a pohoršlivým způsobem hanobili skupinu obyvatelů republiky proto, že jsou stoupenci socialistického a státního zřízení, tím spáchali trestný čin hanobení národa, rasy a přesvědčení podle § 198/b tr.z. Svědci dále uvedli, že slyšeli písničku, kde se mluví o fyzické likvidaci členů KSČ. Společenská nebezpečnost jednání obžalovaných je dána zájmem společnosti na ochraně před osobami, které hrubě narušují zásady občanského soužití, na nichž je budována socialistická společnost.»

Jiří Vanda je hodnocen jako dobrý pracovník, v místě jeho bydliště nebyly zjištěny záporné poznatky, byl jedenkrát trestán v r. 1978 pro majetkový přečin. Dalibor Kuch je zaměstnavatelem hodnocen jako podprůměrný pracovník, v místě bydliště nebyly zjištěny záporné poznatky. Dosud nebyl trestán. Oba jmenovaní jsou trestně stíháni na svobodě.

Senát okresního soudu v Č. Budějovicích za předsednictví JUDr. Vladimíra Veselého při líčení dne 14.1.1985 uznal oba obžalované vinnými ve smyslu obžaloby a odsoudil každého z nich k pěti-měsíčnímu nepodmíněnému trestu odnětí svobody v I.NVS, ačkoli se obžaloba opírá pouze o všeobecné výpovědi svědků, kteří nevedli žádná konkrétní fakta ani co do osob, vůči nimž měly výroky směřovat, ani co do výroků, které měli obžalovaní pronést. Rozsudek dosud nenabyl právní moci.

1.2.1985 Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných
Československá liga pro lidská práva
člen Mezinárodní federace pro lidská práva

O SKULINÁCH — KOLEM PROPASTI

Srdce vlastenecky citících lidí — to je pohyblivá skulina nad propastí rodné země: i dnes. Přes lidské životy lze tak snadno prorazit její povrch. A víme o tom. Vlast — to je chráněná krajinná oblast: těla i duše! Ale jak občané českoslovenští využívají svůj volný čas? K životu? Ty skuliny ponechané v pracovním procesu? Vlastenecky?

Ne: v rozporu se socialistickou zákonností. Příklad za mnohé — aneb, jak se žije nyní v bezprostředním okolí propasti — třeba moravské: v roce 1956 byl Moravský kras vyhlášen chráněnou krajinnou oblastí. Smyslem takového zákona — a nejen pro okolí propasti Macochy — je udržet přírodu v chráněné krajinné oblasti v původním stavu; alespoň takovém, v jakém byla v okamžiku vyhlášení.

V zákonném výnosu, jímž byl v roce 1956 Moravský kras za chráněnou krajinnou oblast vyhlášen, bylo uzákoněno: v hranicích CHKO je výstavba chat zakázána. Ve stejném smyslu vždy hovořily i zákonné směrnice k územnímu plánu, které schválila rada Jihomoravského KNV: chaty se nesmějí na území Moravského krasu stavět! A ty, které tam již stojí, je třeba nechat na dožití — s konečným cílem individuální rekreační objekty z Moravského krasu odstranit vůbec. (Podobný — zákonně vyjádřený vztah — zaujaly zákonodárné orgány socialistického státu i vůči Církvi).

Přitom Chráněná krajinná oblast Moravský kras není žádná nedozírná plocha, na které by se mnohé ztratilo. Jedná se o úzký pruh rodné země, místy sotva pouhý kilometr široký (o největší šířce 5 km) a dlouhý necelých 25 km. Dále: v Moravském krasu jsou světoznámé jeskyně a počet jejich návštěvníků dosahuje přes půl miliónu platících osob ročně. A ještě více návštěvníků přiláká každoročně zvláštní ráz krajiny na povrchu — například za nahlížení do propasti Macochy se neplatí. Ale a ale!

Do vyhlášení Moravského krasu za zákonně chráněnou krajinnou oblast v roce 1956 bylo na celém území Moravského krasu asi 50 chat. V současnosti, tj. před rokem 1984, je jich tam přes 550! Tedy jednáctinásobně víc — oproti duchu a literě socialistického zákona! A to ještě existují v Moravském krasu desítky chat postavených na černo. Jejich existenci správa CHKO Moravský kras pracně objevuje, a to teprve od roku 1977, kdy se tato činnost stala součástí její pracovní náplně. Je rok 1977 zákonným mezníkem. Aspoň pokud se CHKO Moravského krasu týká?

Ne. Časopis Chatař (č. 1, 1983) přináší na str. 16 fotografii nové chaty, postavené v roce 1982 na území CHKO Moravský kras. Časopis Chatař mluví o budovateli chaty jako o «manželích z Brna». Přitom byl na tuto chatu vydán demoliční výměr: napřed z okresu v Blansku, a když byl neúčinný, pak 31.3.1982 další demoliční výměr Jihomoravského KNV v Brně. Chata stojí dodnes.

Ve zhruba stejném období strávili manželé Šinoglovi z téhož Jihomoravského kraje měsíce ve vězení. (Jan Šinogl čtyři měsíce ve vyšetřovací vazbě v Brně). Za to, že v jejich příbytku byly nezákonně rozepiso-

vány na stroji verše: například národního umělce Jaroslava Seiferta či prózy zasloužilého umělce Dominika Tatarky... Drahomíru Šinoglovou odsoudil okresní soud ve Znojmě, a Krajský soud v Brně rozsudek potvrdil, po odvolání obviněné: odsouzena byla za výše uvedenou strojopisnou činnost k 1 roku vězení nepodmíněně. To není složité: před soudem jí byla vina prokázána. Strojopisně rozšiřovala díla české a slovenské literatury! Na Moravě: ačkoli se v jejím případě jednalo o těhotnou matku tří malých dětí, byla dne 1.3.1982 z místa svého trvalého pobytu ve Strachotících, okres Znojmo, policejně odvečena — od půlročního dítěte, které právě krmila. V ČSSR musí být litera zákona naplněna!

A beze zbytku. Jako jeskyně v podzemní části CHKO Moravský kras. Jelikož zkrasovatělý vápenec je velmi propustný, snadno v něm mizí odpadky — závrtky poblíž chat jich ukrývají a ještě ukryjí značná množství: podzemí slouží jako bezedná jímka — o tolik lacinější než septiky a pohodlnější než fekální jámy. A tak se stává, dle zprávy v československém tisku, že jeskyňáři občas nacházejí v podzemí místo panensky zářivých prostor rozsáhlá smetiště a že některé jeskyně je zapotřebí v současnosti zazdívat, aby odporný zápach z nich nerušil platící návštěvníky při prohlídce podzemí: pro mnohé rodné země.

Z hospodářského hlediska socialistické společnosti, kde vše patří lidu, jsou takto obrovské zdroje nádherně čisté pitné vody, jedny z posledních na území našeho státu — s trvalou platností znehodnocovány. Bez jakéhokoliv zákonného postihu!

Nemají snad příslušné státní orgány kolem Moravského krasu potřebné zákony k postihu? Ale ano: mají například možnost udělit každému stavebníkovi tamní chaty pokutu do výše 20 000 Kčs. Přitom lze vyměřit termín k odstranění stavby. A jestliže majitel stavby neuposlechne, ještě bez zásahu soudu mu lze vyměřit další pokutu do výše 20 000, určit nový termín k odstranění chaty a tak stále dokola. Kdo vl, kteří lidé by se však na tom kolotoči svezli? Proč si správa CHKO Moravský kras neobjedná sociologický průzkum těch, kdo se v roce 1983 o nezákonné chaty zasloužili? Stálo by to tolik?

A kolik stojí občana ČSSR strojopisné rozepsání textů národních a zasloužilých umělců? Jeden rok nepodmíněně? A odloučení matky od malých dětí? Komu je tato odstrašující moc zákona socialistické společnosti na Moravě adresována? Opisovaným spisovatelům?

Jim? O čem mluví česká kultura? Například od roku 1977 už veřejně: v deníku Práce otiskli 14. října 1977 úvahu Prokopa H. Tomana k úmrtí národního umělce, malíře Jana Zrzavého. V závěru byl uveden jeho vlastní výrok: «Není možno milovat dílo a nepřiložit ruky k jeho spasení».

A o čem veřejně hovoří například prof. ing. František Hron, DrSc., předseda Českého svazu ochránců přírody? Cituji z otištěného rozhovoru; v lednu 1983 odpovídal značně — az — ze Státního zemědělského nakladatelství:

«Na jednoho našeho obyvatele dnes připadá 31,4 aru orné a 44 arů zemědělské půdy, to je stav, který hraničí se soběstačností národa ve výrobě potravin. Půda se soustavně odebírá ze zemědělského využívání a není dostatečně nahrazována kvalitními rekultivacemi. Za posledních pět let ubylo 173 000 hektarů, to je téměř 35 000 ha zemědělské půdy ročně. Od roku 1951 ubývá našemu zemědělství průměrně 21 000 ha zemědělské půdy ročně. Kdyby to tak šlo dál, za 150 let bychom neměli vůbec žádnou.»

Otázka: Máme přece zákony, které zemědělskou půdu chrání...

«Ano, ale příliš je nedodržujeme. Zákon o ochraně půdy vznikl v 50tých letech, a přesně od té doby nastal její nejdrastičtější úbytek.»

Otázka: Je možné nedodržovat zákony?

«Nejsme příliš disciplinováni. Kromě toho má zákon o půdě nespočet výjimek a doplňků. Navíc se značně zhoršuje i kvalita půdy, její produkční schopnost — úrodnost, protože nedodržujeme základní zákony jejího udržování.»

Základní zákony udržování země! Za jakou činnost bylo odsouzeno šest moravských křesťanů ve dnech 28. září (na sv. Václava) a 29. září 1981 v Olomouci? A ke kolika letům vězení? Okresní prokurátor podal žalobu na Jana Krumpholce, Františka Líznu, Josefa Vlčka, Rudolfa Smahela, Jana Odstrčila a Josefa Adámka, že «od podzimu 1977 do 10.9.1979 v Radíkově, okres Olomouc, ve vzájemném dorozumění, společným jednáním a v dohodě s dalšími osobami bez povolení a ve značném rozsahu za použití dvou cyklostylů umístěných ve sklepě obytného domu Jana Krumpholce rozmnožovali náboženské a jiné plsemnosti».

Tolik a ještě více protizákonné činnosti zjistil olomoucký prokurátor JUDr. Vladimír Valoušek: publikace tištěné v Rudém právu, tiskařských závodech Brno, a vydávané Státním zemědělským nakladatelstvím — viz výše uvedený rozhovor — ty nečte? V hlavním městě Hané?

Kdo zažaluje ty, co zavinili «stav, který hraničí se soběstačností národa v produkci potravin... nedodržováním zákonů», jak to řádně zveřejnil v tisku předseda Českého svazu ochránců přírody?

Proč byla odsouzena na 12 měsíců nepodmíněně Drahomíra Šinoglová? Opisovala údajně ve Strachotících, ve svém volném čase, verše Jaroslava Seiferta... Tytéž verše, jež ve stejné době byly naprosto řádně a legálně vytištěny ve sbírce Hodina růží. Hodina růží — jako novoročenka na rok 1978. Knížka byla vytištěna v nákladu 200 výtisků, vyzdobena malou vinětou na obálce, která se opakovala jako háček v titulu na slově růže, a slzičkou, kreslenou kdysi Vojtěchem Preissigem: a netýkala se tato umělecky vytištěná slzička i skutečných slziček dětí? Drahomíry Šinoglové? Jim odvlékali příslušníci VB matku do vězení, aby naplnili literu zákona ČSSR...

Drahomíru Šinoglovou odsoudili ve Znojmě, na pomezí Moravy, v prosinci 1980: literární texty Jaroslava Seiferta a jiných československých spisovatelů opisovala dle obžaloby nejvíce v roce 1979. V naprosto stejné době však vycházely strojopisně opisované texty v ČSSR legálně: nejen knižně, ale i časopisecky. Takový čtvrtletník, časopis «Zprávy spolku českých bibliofilů v Praze», začal uveřejňovat od svého 4. čísla ročníku 1979 kapitoly z knihy vzpomínek «Všecky krásy světa», podepsané přímo Jaroslavem

Seifertem. Pro spolek českých bibliofilů vytiskly tento řádný časopisecký příspěvek z rozmnoženého strojopisu Moravské tiskařské závody, národní podnik, provoz 12, Olomouc; tiskaři za to dostávali řádný plat a pracovali na základě platných nařízení, zle by se jim vedlo, kdyby strojopisné texty Jaroslava Seiferta odmítli vytisknout. Nesplnili by tak povinnosti svého odborně řízeného pracovního procesu. Ale s Drahomírou Šinoglovou za rozepisování veršů téhož autora je místo jakéhokoli honoráře a odměny veden soudní proces ve Znojmě a v Brně! Řádně a nadvakrát. Tak je to.

Na Moravě je propast Macocha. V propustném krasu, v zákonem chráněné oblasti, v CHKO socialistického státu, tam otevírá svou tlamu! Aby — oproti pověstem — pohlcovala matky malých dětí. Ty, které z lásky k potomkům — místo nezákonného uplácávání pseudorodinných hnízd a hnízdeček — věnují svůj čas opisování literárních děl! A to je činnost proti zákonným zájmům ČSSR!

Jak to napsal Jaroslav Seifert v dávné sbírce «Jaro sbohem», v básni Český betlém:

Hvězdice zlatá se svým chvostem,
co se to stalo pod strání?
Spasitel světa je tu hostem,
a prosím — takhle v ústraní.

V ústraní, ano. Praha není hlavním městem Moravy, i když je v tomto směru vytvářeno jakési zdání. Vždyť — stačí konfrontace příkladů: třeba dne 13. září 1979 se v Mánesu konal večer původní poezie. Pořad připravil Karel Cvejn a recitováno bylo z původní tvorby básníků Jana Šnobra, Zdeňka Bára, Aloise Volkmana, Zdeňka Šeřilky, Jiřího Karena, Zdeňka Spilky, Víta Obrtela, Josefa Hrubého, Petra Kovaříka, Karla Sýse, Františka Lazeckého a Jaroslava Seiferta. Ani pořadatel večera prof. Karel Cvejn, ani recitátoři Milan Friedl a Marie Landová-Hartmanová nebyli příslušníky VB jakkoli odváděni. Ani později, ze svých bytů, od rodin.

Je to jen mé neštěstí, že vím také o průběhu jiného, ranního pořadu, uskutečněného 1. března 1982 ve Strachotících, kde proběhl začátek trestu za šíření československé literatury.

A jak proběhl? Inu, přes tělíčko dítěte. (Zprávy o Herodesově akci v Betlémě nemohou být smyšlené, když se opakují). Ano, tělíčko půlročního chlapce, to je ten můstek z 1. března 1982, jímž mohou spisovatelé v ČSSR nahlížet do propastné hloubky rizika — pokud nejsou slepi.

Toho 1. března 1982 probíhalo ve Strachotících očkování malých dětí proti nakažlivým nemocem. Když se malý, půlroční Pavel Šinogl ocitl zase pod střechou rodného domu, začala ho matka krmit. Jeho o něco starší sourozenci naplňovali zákon o povinné školní docházce, otec, dělník, pochopitelně pracoval v zaměstnání. V tu dobu přijela k domu čtveřice aut: před zamčenými vraty dvora z nich vylezlo deset mužů (z toho tři v uniformě příslušníků VB) a dvě ženy. Vypuštění z aut byli dva policejní psi. Jeden z mužů potom přešel zahradní zeď, vstoupil do dvora rodinného domu a zevnitř otevřel všem včetně psů. Matka malého chlapce věděla, že dům je ještě uzamčen, přesto vběhla do prvního patra a postupně se, s dítětem v náruči, uzamkla za čtvery dveře obytných místností.

Muži neztráceli čas a vylomili zatím dveře rodinného domu: jakmile poznali, že matka s dítětem v přízemí není, zahájili postup vzhůru (i v přeneseném slova smyslu). Bez velkého zdržování začali vylamovat dveře od místnosti v bytu nad přízemím. To byla práce mužů. Přítomné dvě ženy z oddělení péče o mládež ve Znojmě, jakmile spatřily matku, začaly jí z náruče vytrhovat chlapce. Celá akce neprobíhala bez hlesu, psi vrčeli, matka odmítala své plačící dítě z náruče vydat, dva uniformovaní muži zřejmě nejprve přeslechli rozkaz muže v civilu, aby matce nasadili pouta, ale po opětovném zařvání tak učinili. Matka s nasazenými «klepety» (muž zařval: «Nasaďte jí ta klepeta!») už nemohla ženám zabránit, aby jí dítě z náruče nevytrhly: na její plačtivou prosbu, aby jí nechali alespoň pět minut, aby dítě dokrmila, když vše potřebné k tomu je ještě ohřáté v kuchyni, jí nebylo odpověděno. Ale když odmítla hnout se z místa, sdělil jí velící muž v civilu, že chlapec už dostane jídlo «erární». Aby neměla obavy. Matka se jen stačila zeptat: Proč? Vždyť on nic neprovedl! Co s ním chcete dělat?, ale už byla vlečena ze schodů k autu. Ty dvě ženy už předtím bez zbytečného vy-

světlování usedly s unášeným chlapcem do jiného auta a celý konvoj osobních aut se dal do pohybu.

Spoutaná matka si při odvozu nesměla vzít jakoukoli osobní věc, ani kartáček na zuby, ani svetrík a urychleně byla v ozbrojeném doprovodu převezena do věznice v Brně-Bohunicích. Tak děti po návratu ze školy (chlapec, žák 2. třídy a děvče, žákyně 4. třídy ZDŠ ve Strachotících) našly rodný dům prázdný, s vypáčenými dveřmi. Jejich matka byla po 15. březnu 1982 převezena na práci do věznice v Opavě (navíjení elektrických motorků pro MEZ Mohelnice). V nápravném zařízení ministerstva spravedlnosti ČSR své čtvrté dítě potratila: pak jí byla udělena milost prezidenta republiky.

A mohla se tak, na základě milosti, vrátit ke svým zbylým dětem do Strachotic. Dodnes tam žije. V závěru je nutné podotknout, že jak ony dvě, jmenem známé ženy, tak i těch dalších deset mužů, celkem 12 lidí — ti všichni pobírali v to dopoledne 1.3.1982 mzdu. Byla jim také vyplacena a lze předpokládat, že její část rozumně využili ke kulturnímu zaplnění svého volného času. Šťastní to lidé!

A kde je konec?

Pozn. Listů: Konec není v dohlednu. Jak jsme referovali v č. 6/84, probíhá proti autorce, jejímu muži Zdeňkovi a ing. Petru Kozánkovi od 25. září 1984 trestní stíhání pro «pokus trestného činu poškozování zájmů republiky v cizině». Podle tvrzení Krajské správy StB v Brně Zd. Kotrlý prý prý požádal P. Kozánka, aby vyvezl do Rakouska samizdatové publikace Zdeňka Rotreka, Ivy Kotrlé aj. a aby je odeslal do Londýna. Ivanka Kotrlá byla jako šestinedělka opakovaně vyslýchána ve věznici v Brně-Bohunicích. Její byt i byt její nemocné tchyně Zdeňky Kotrlé byly den po porodu 5. dítěte Ivy K. podrobeny prohlídce devíti příslušníky StB. Ochránci pořádku v ČSSR tak úspěšně uplatnili na Ivě Kotrlé o dva a půl roku později metodu, kterou popsala v případě rodiny Šinoglových.

Článek, psaný pro Moravskou čítanku 1983, otiskujeme v Listech bez autorčina vědomí.

K SITUACI ŘEHOLÍ

(Dok. Charty 77 č. 21/84 a materiál k situaci řeholí v ČSSR)

Federálnímu shromáždění ČSSR
Úřadu pro věci církevní

Charta 77 již mnohokrát v různých souvislostech poukázala na nezákonné potlačování náboženského života, na pronásledování a diskriminaci věřících. Zvláště drastických forem nabylo a nabývá toto pronásledování vůči řeholníkům: pokládáme proto za naléhavé věnovat problematice řeholních společností bližší pozornost.

Okolo málokteré společenské skupiny či problému se podařilo vytvořit takové informační vakuum a současně takový nános předsudků a dezinformací, jako okolo řeholních společností. Je proto užitečné, ač ne- zvyklé, že se námi vyžádaný materiál zabývá historií, rozčleněním, kulturním a společenským významem řádů a že se i příslušnou právní problematiku snaží postihnout v širších vývojových souvislostech. Tento materiál je ovšem dílem skupiny věřících, sympatizujících s řeholními společnostmi: zvláště ve své obecně informativní části je nepochybně jejich jednostrannou apologetikou. Mnozí z nás hodnotí historický význam řádů zcela odlišně nebo alespoň mnohem kritičtěji. Mnohým z nás jsou cizí jak motivy, které vedly naše spoluobčany k přijetí řeholních slibů, tak způsob života, k němuž se těmito sliby zavázali.

V Chartě 77 nás však všechny spojilo přesvědčení, že svoboda je nedělitelná, že nelze mlčet k pošlapávání lidských a občanských práv kteréhokoli našeho spoluobčana. Je nepochybné a stále znovu dotvrzováno, že takové násilí se již po dvě generace děje mnohatisícové skupině čs. řeholníků a řeholnic. Nikoli zákonným opatřením, ale ozbrojenou operací byly v roce 1950 kláštery v Československu uzavřeny a řeholníci doslova odvlečeni do koncentračních klášterů — internačních táborů, kde byli za krutých a ponižujících podmínek nuceni strávit několik let (někteří byli propuštěni až v roce 1968, mnozí další byli nelidsky vyšetřováni, odsouzeni k vysokým trestům a převezeni do normálních věznic). Ani po jejich propuštění z internace však nedošlo k nápravě nezákonností, pokusy z let 1968-69 byly předčasně zmařeny a v posledních letech se represe viditelně stupňují. Ačkoli podle platných čs. zákonů a vyhlášek (včetně těch nejnovějších) jsou řeholní společnosti plně legální, úřady jim fakticky tuto legalitu trvale upírají. Samozřejmě jsou tím porušována i ustanovení

Ústavy ČSSR a zvláště přijatých mezinárodních paktů, zaručujících svobodu náboženského života a sdružování se k tomuto životu. Ale nejen to: příslušnost k řeholní společnosti s sebou automaticky přináší i ztrátu těch základních práv, která jsou pro ostatní občany docela samozřejmá, a současně trvalou hrozbu trestního postihu — rozsáhlé policejní i justiční represe z posledních let měly demonstrovat, že tato hrozba není nikterak planá. Politickým záměrem — otevřeně a oficiálně proklamovaným ve stanoviscích Úřadu pro věci církevní, v rozsudcích soudů i v tisku — zůstává násilná likvidace řeholních společností v naší zemi.

Naléhavě proto žádáme příslušné čs. instituce, aby neprodleně podnikly rozhodné kroky, které by řeholníkům a řeholnicím navrátily jejich základní občanská práva a každému čs. občanu jeho nezadatelné právo rozhodnout se pro řeholní život. Je to o to snazší, že takové rozhodnutí nevyžaduje sebemenší změnu žádného z čs. zákonů, nýbrž jen jejich důsledné uplatnění a dodržování.

Dovídáme se, že řádová sestra Tereza z Kalkaty, laureátka Nobelovy ceny míru, požádala během své nedávné návštěvy ČSSR, při které byla nadšeně vítána mnohatisícovými davy věřících, příslušné státní a církevní úřady o povolení zřídit zde pobočný klášter svého řádu. V sousední NDR bylo její obdobné žádosti rychle vyhověno. Domníváme se, že kladný postoj našich úřadů v této věci, provázený zastavením všech policejních a justičních represí, by mohl být vhodným a oboustranně přijatelným prvním krokem k obnově normálních, tj. lidsky spravedlivých poměrů.

12. prosince 1984

Dr. Václav Benda, Jiří Ruml, Jana Sternová
mluvčí Charty 77

K SITUACI ŘEHOLÍ V ČESKOSLOVENSKU

Zvláštním kouzlem působí v každé krajině místa, kde jsou nebo byly kláštery. Přetrvává v nich humanistické poselství celých generací lidí inspirovaných vírou v Boha, kteří se zřekli osobních nároků, aby se mohli plně věnovat modlitbě a službě druhým lidem. Katolická církev jim poskytla institucionální rámec ve formě řeholí. Muži a ženy, kteří se v dospělosti svobodně rozhodli pro vstup do řehole, složili slib chudoby, čistoty a poslušnosti, obyčejně na celý život. Od té chvíle se vzdávali veškerého osobního majetku ve prospěch řehole, zřekli se založení vlastní rodiny a uznávali dalekosáhlou autoritu řeholních a církevních představených. Takového rozhodnutí — ostatně ověřeného zkouškou delšího přípravného období, noviciátu — byli schopni převážně jen zralí a hotoví lidé. Řehole se svým specifickým zaměřením umožňovaly takovým lidem co nejlépe využít svých schopností a životní energie ve službě bližním. Společenské zakotvení většiny řeholí bylo umocňováno existencí tzv. třetích řádů a různých dalších přechodných forem, jejichž příslušníci se podíleli na plnění řeholního poslání, přitom se však nezříkali svého světského života a povinností svého stavu. Tak řehole vytvářely trvalé kulturní hodnoty a zanechávaly stopu v krajině i v lidech, mezi kterými působily.

Historické pozadí

Působení řeholí v dějinách našich národů začalo prakticky souběžně se vstupem křesťanství na tuto půdu. Nejstarší západní misie byly se vši pravděpodobností řeholního původu. Také sv. Metoděj se na svou velkomoravskou misi připravoval v klášteře na Olympu v Řecku a jeho bratr Konstantin vstoupil roku 868 do kláštera v Římě, kde přijal řeholní jméno Cyril a kde také zemřel.

Kláštery byly prvními školami, nemocnicemi a sociálními ústavami na našem území, stejně jako důležitým civilizačním faktorem v doposud neosídlených oblastech a průkopníkem nových metod hospodaření i techniky.

O vzdělanost v raném středověku se zasloužila zvláště řehole benediktinů. Mimo jiné se v jejich klášterích opisováním uchovaly četné poklady anticke kultury. Nejznámějšími benediktinskými kláštery v Čechách byly svatý Jiří (ženský) Břevnov, Broumov, Rajhrad, Sázava a klášter Na Slovanech. Na Slovensku Zobor v Nitře, Hronský Svätý Beňadik a Skalka.

Velké knihovny budoval řád premonstrátorů, založený r. 1120 svatým Norbertem z Xanten. Jeho tělo odpočívá v Praze na Strahově, v sousedství kdysi největší knihovny v Čechách — po staletí patřila tomuto řádu, dnes tvoří základ Památníku národního písemnictví.

Řád cisterciáků podporoval rozvoj zemědělství a řemesel a v celoevropském měřítku zprostředkoval rychlé zavádění nových metod a technik. K nejznámějším klášterům patřil Velehrad na Moravě a Spišský Štiavnik na Slovensku. Na Slovensku cisterciácké kláštery po staletí prováděly i ověřování právních listin, a proto jsou jejich archivy pokladnicemi historických pramenů.

Léčení nemocných se na Slovensku věnoval řád antonitů. V Bratislavě založili už v r. 1096 nemocnici, nejstarší ve střední Evropě. V Čechách začal plnit podobné poslání řád domácího původu: křižovníků s červenou hvězdou. Později prosluli zejména Milosrdní bratři, kteří měli nemocnice v Praze a jiných městech.

Zvláštní význam měly žebravé řády dominikánů a františkánů. Dominikáni pěstovali vědy a řeholnictví, vyučovali ve školách, přednášeli dokonce i na Karlově univerzitě. Františkáni se věnovali zvláště misijní a sociální práci mezi lidem. Svou dobou proslul jejich klášter s nemocnicí, založený blahoslavenou Anežkou v Praze.

Velmi přísná a čistě kontemplativní řehole kartuziánů odváděla poukazováním na vysoké duchovní hodnoty okolní obyvatelstvo od hmotařství. V Čechách měli kartuziáni kláštery v Praze a ve Valdčích; na Slovensku to byl např. Červený Kláštor.

Rozvoj moderního školství a vědy si není možno

představit bez působení jezuitů. Už v XVI. a XVII. století zakládali gymnázia, na svou dobu vynikající úrovně. V Čechách a na Moravě vyučovali na dvaceti školách a na univerzitách v Praze (Klementinum) a v Olomouci. Na Slovensku na 11 místech a na univerzitách v Trnavě a v Košicích.

Vyučování se věnoval také řád piaristů, Školští bratři pečovali hlavně o školství nižších stupňů. Značného rozšíření dosáhla kongregace redemptoristů, kteří byli oblíbeni jako lidoví misionáři. O výchovu mládeže v průmyslových centrech se staral řád salesiánů, který mj. vychoval i několik generací vynikajících sportovců.

V minulém století vznikla kongregace verbistů, kteří odcházeli jako misionáři do zemí nazývaných dnes třetím světem, a vytvářeli tak náboženský a kulturní most mezi národy.

Ženské řehole, tradičně mnohem početnější než mužské (byly to povětšinou II. řády hlavních řeholí, o některých jejich kláštorech jsme se již zmiňovali), působily zejména ve zdravotnictví a ve školství. Řádové sestry tvořily převážnou část zdravotnického personálu, vykonávaly i ty nejtěžší a nejnepříjemnější práce. Tím, že se zřekly rodinného života, mohly se plně oddat službě nemocným, výchově mládeže i dalším posláním. Jejich působení se vyznačovalo tichou, drobnou, nenápadnou vytrvalostí. Samy zůstaly anonymní, jejich celkové dílo však vytváří monument.

Za staletí řehole dokonale splynuly se společenským organismem našich národů. Těšily se důvěře, úctě a oblibě nejširších lidových vrstev, ze kterých ostatně pocházela velká většina jejich členů. Dodnes se nepodařilo nalézt uspokojivou náhradu ani za řadu čistě světských funkcí, které řehole ve společnosti plnily.

Likvidace

Na tomto historickém pozadí vstoupily u nás řehole do období po únoru 1948, kdy KSČ absolutně ovládla stát a začala přebudovávat celou společnost. Odhlédneme-li od ateismu v komunistické ideologii, řehole ve svých komunitách v praxi uskutečňovaly hlavní ideje hlášené komunisty: materiální rovnost a práci ve prospěch společnosti. Přesto začala KSČ hned po uchopení moci připravovat jejich likvidaci, protože představovaly ostrovy svobody v novém zřízení. Řeholníci se nedali získat ideologicky, jejich osobní nároky byly tak nízké, že je nebylo možné zlikvidovat ekonomicky a jejich spojení s lidem tak pevné, že je nedovolovalo izolovat společensky.

Údaje z konce 40. let mírně kolísají, zpravidla se však uvádí, že v té době působilo na našem území 61 řeholí (25 mužských, 36 ženských), klášterů bylo 393 (148 mužských, 245 ženských), řeholníků celkem 15.200 (3.000 mužů, 12.200 žen).

Řehole naháněly režimu strach. Přitom mu nezbyvalo nic jiného, než je zlikvidovat násilně. V březnu až dubnu 1950 bylo 10 vedoucích představitelů mužských řeholí odsouzeno v politickém monstrprocesu za «špionáž ve prospěch Vatikánu» k dlouholetým trestům vězení. Vzápětí — v noci z 13. na 14. dubna 1950 a v další o dva týdny poz-

ději — obklíčily jednotky LM a SNB mužské kláštery v celé republice. Řeholníci si směli vzít s sebou jen nejnnutnější osobní věci a ještě v noci byli odvezeni do několika internačních táborů. Největší tábory byly zřízeny v klášterních budovách v Želivi, v Broumově a v Podolinci. Mladší řeholníci byli zařazeni do trestních vojenských útvarů s prodlouženou dobou služby.

O likvidaci klášterů rozhodlo výhradně vedení KSČ. Vláda (tím méně pak zákonodárné orgány), se touto otázkou nezabývala ani formálně. Jelikož usnesení stranických orgánů nemají charakter právní normy, byla likvidace klášterů čistě politickým aktem bez jakéhokoliv právního podkladu.

Internační tábory nebyly zařazeny do soustavy věznic a nevztahovaly se na ně předpisy upravující — ať už jakkoli — výkon trestu. Postavení internovaných řeholníků bylo proto úplně bezprávné. Nesměli opustit tábor, denní režim byl přísně reglementovaný, bez jakékoliv samosprávy. Při nedostatečné stravě museli řeholníci manuálně pracovat 8-10 hodin denně. Za práci nedostávali žádnou mzdu, nebyli dokonce ani nemocensky pojištěni. Za disciplinární, často vykonstruované přestupky jednotlivců používala správa táborů kolektivních trestů. Internace v táborech nebyla časově omezena, řeholníkům byla předkládána jako doživotní a pro některé z nich opravdu skončila až bezmála po dvou desetiletích. Tábory střežily ozbrojené oddíly nejprve LM, později SNB. Životní podmínky řeholníků v internaci byly často horší než trestanců ve věznicích a politickému vedení nebylo proti mysli, jestliže se jejich vlivem urychlila úmrtnost řeholníků. Toto všechno jsou charakteristické znaky otroctví v jeho nejdrastičtější formě a současně trestného činu genocidy podle definice VS OSN z 11.XII.1946, resp. podle ustanovení § 259, odst. 1 písm. a) platného čs. trestního zákona.

Je třeba uvést, že ve strážních oddílech se našli jednotlivci, kteří v rámci svých možností buď sami řeholníkům tajně pomáhali nebo aspoň zavírali oči nad drobnou pomocí okolního obyvatelstva.

Ženské tábory byly podobným způsobem zlikvidovány v červnu až srpnu 1950. Důsledky byly tím bolestnější, že tisíce řádových sester byly naráz vytrženy z práce ve školství a ve zdravotnictví a že za ně dlouho nebylo možno získat alespoň částečně rovnocennou náhradu. Řeholnice z celé republiky (včetně Slovenska) byly převezeny do menších internačních táborů v Čechách a na Moravě. Pracovaly v okolních továrnách a na státních statcích.

V plném rozsahu trvala internace řeholí do r. 1955. V druhé polovině 50. let byly internační tábory postupně rušeny. Ti řeholníci, kteří nebyli mezitím odsouzeni ve vykonstruovaných procesech a přemístěni do normálních věznic, byli postupně propuštěni do civilního života, i nadále však zůstávali pod policejním dohledem. Řeholnice byly umísťovány do charitních domů, rozsetých po celé republice. Směly v nich vést řeholní způsob života, byly však pod dozorem státních správců a musely vykonávat nařízenou práci.

Dobu věznění a internace řeholníků je možno odhadnout na základě údaje z roku 1968. Tehdy podalo 8.264 řeholníků a řeholnic ministerstvu kultury žádost o obnovení klášterů, v níž signatáři uvádějí, že úhrnem strávili ve vězení a internaci 42.763 let.

Po propuštění

V 1. polovině 60. let po postupném návratu z internačních táborů se řeholníci vžívali do poměrů, které se v republice zatím vyvinuly. Byla to doba, kdy vedení strany a státu prohlásilo Československo za socialistický stát.

Řeholníci zjišťovali, že i za změněných poměrů trvá jejich povolání pro řeholní život. Našlo se jen velmi málo těch, kteří se rozhodli řeholi opustit. Zjišťovali, že trvá i společenská potřeba jejich působení — proklamované vědecké uspořádání společnosti neodstranilo nemocné, opuštěné a chudé, kteří potřebovali jejich pomoc, tím spíše pak ve společnosti nebylo těch, kdo se na ně obraceli se svými duchovními potřebami. A zjišťovali, že i mezi mládeží je mnoho zájemců o řeholní život.

Bylo však nezbytné se v jistém smyslu přeorientovat, téměř všechny odvěké komponenty řeholního života bylo možno nadále uskutečňovat v pozměněných formách. Tradiční spoluzití početných řeholních komunit v kláštorech nebylo možné. Řeholníci se museli na čas vzdát hromadného života, také řeholnice se jedine tímto způsobem mohly vyhnout dozoru státního správce a dalším administrativním omezením v charitních domech. Žili tedy jako soukromníci, pevně si však uchovávali příslušnost ke své komunitě a způsobem svého života vzbuzovali v okolí nejprve pozornost, později sympatie a nakonec i touhu po následování.

Tiché práci řeholí dodal dramatičtější dimenze rok 1968. Představení jednotlivých řeholí vytvořili Sekretariát řeholních společností a začali vyjednávat s ministerstvem kultury o odstranění protiprávních opatření, omezujících normální život řeholí. Sekretariát se vyhýbal rekriminacím, jeho požadavky směřovaly výlučně k obnovení podmínek pro legální existenci a působení řeholí. I řešení majetkových otázek nechával vědomě stranou. Ministerstvo pod novým vedením se kladně stavělo k žádostem řeholníků, podporovaných tiskem a veřejným míněním. Do srpna 1968, resp. do dubna 1969 však zásadní změny neprovedlo a poté se všechno vrátilo do starých kolejí. Odpovědní pracovníci, kteří dosud jednali s řeholními představenými a slibovali jim brzkou nápravu, buď sami ztratili své postavení nebo se naráz stali arogantními a nakonec prohlásili Sekretariát řeholních společností za ilegální. Přesto však rok 1968 znamenal pro řeholníky povzbuzení; zintenzívnily se jejich vzájemné kontakty, mnozí navštívili svá ústředí v Římě a někteří řeholní kněží se mohli vrátit do legální pastorace.

V následujícím tzv. normalizačním období řehole opět prokázaly svou odolnost: liknavý postup úřadů při obnově jejich statutu je dokonce ušetřil prvního náporu normalizace a usnadnil jim navázat na tradici tiché práce ze 60. let. Takový způsob řeholního života vyžaduje ovšem větší samostatnost a plnější duchovní život, větší věrnost řeholnímu povolání a hlubší pochopení jeho podstaty. Mnohé záleží na mladých lidech, nezatížených hrůzami 50. let a přinášejících nové nadšení.

K větším či menším administrativním zásahům proti řeholím dochází po roce 1969 prakticky nepřetržitě, úřadům se však brzy přestaly jevit účinné pro zamezení rozvoje a působení řeholí. Přicházejí proto opět na řadu čistě represivní orgány

a různě odstupňované metody zastrašování: návštěvy v bytech, otevřené sledování, výslechy, domovní prohlídky, procesy a věznění pro údajné maření státního dozoru nad církvemi. Na počátku 80. let tyto akce nabyly dvakrát masové podoby: poprvé v roce 1981, kdy je trestního stíhání proti dominikánskému knězi užito jako záminky k drastickým razím ve dvou charitních domech (jeden z nich obývalo 90 sester-důchodkyň, jejichž průměrný věk byl 70 let). Při nich bylo mj. zabaveno velké množství zcela legálně pořízené náboženské literatury. Zatím největším pokusem o rozbití řehole byl celostátní zásah proti františkánům v březnu 1983: desítky osob byly obviněny a vzaty do vazby, stovky byly vyslýchány. Pevný postoj řeholníků a rozhořčení, které tato akce vyvolala v naší i mezinárodní veřejnosti nakonec přiměly represivní orgány ke změně taktiky: všichni obvinění byli bez soudu propuštěni nebo odsouzeni k jen podmíněným trestům. Moc se však svých záměrů nevzdala, jak ukazuje případ sedmi františkánů z Liberce, proti nimž bylo stejné obvinění vzneseno v listopadu 1984 (tři z nich byli vzati do vazby).

Nezákonnost

Je třeba konstatovat, že státní orgány při minulých ani současných perzekucích proti řeholím nikdy neuváděly specificky právní podklad pro různé zásahy a omezení a také se podobný podklad vlastně nikdy nepokusily vytvořit. Spoléhaly na výlučnost svého politického postavení a s řeholníky ani s nikým jiným se nepouštěly do právnických polemik. V některých případech se objevil odkaz na § 14 zákona č. 218/1949 Sb. o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem a vyvozovalo se z něho zrušení řeholí. Citované ustanovení uvádí, že se zrušují dosavadní předpisy upravující právní postavení církví a náboženských společností. Vlastní ustanovení o náboženských společnostech — pod nimi se rozumějí i řehole — zákon neobsahuje. Samotné zrušení dosavadních, tedy všech předpisů o právním postavení řeholí však ještě neznamená bezprávnost jejich existence a už vůbec ne zrušení řeholí.

Na právní postavení řeholí se vztahuje obecná zásada, že je dovoleno vše, co není zakázáno. Na obranu řeholí lze však užít i pozitivních právních ustanovení. Ústava zabezpečuje všem — tedy i řeholníkům — rovnost před zákonem, právo na vzdělání, svobodu shromažďovací, nedotknutelnost osoby a obydlí, svobodu vyznání, právo na osobní vlastnictví. Konkrétně ochranu poskytuje řeholníkům Mezinárodní pakt o občanských a politických právech (vyhláška č. 120/1976 Sb.), především v čl. 18 — svoboda smýšlení, svědomí a náboženství a svoboda projevovat své náboženství nebo víru společně s jinými. Zrušení předcházejících předpisů, upravujících právní postavení řeholí, nemá žádný vliv na platnost citovaných pozitivních předpisů.

Chybí systematický přehled předcházejících předpisů zabývajících se řeholemi. Řehole byly natolik integrované do organismu obou našich národů, jejich působení tak přirozené, že ani ze strany státu ani ze strany řeholí nebyla pocíťována potřeba podrobně právně upravit jejich existenci. Kláštery,

řeholní ústavy apod. v minulosti právně vznikaly vydáním zakládací listiny králem nebo nižším nositelem státní moci. Jejich poměry upravovalo za Rakouska nařízení ministerstva kultu z 13.6.1858, které však jen přebíralo starší normy z doby Konkordátu (1855) o způsobu zakládání nových řeholních společností, legalizaci již existujících klášterů a o majetkových dispozicích řeholí. Další zákon č. 50/1874 Říšského zákoníku o vnějších poměrech katolické církve má jen odkazující ustanovení o řeholích — jejich poměry měla upravit zvláštní zákonná úprava, ke které však za trvání Rakouska-Uherska již nedošlo.

V meziválečné ČSR se problematiku řeholí jen okrajově dotýkala dohoda mezi vládou ČSR a Vatikánem *Modus vivendi* (1928), která požadovala, aby hranice řeholních provincií byly upraveny shodně se státními hranicemi; dále kongruovaný zákon, který ukládal řeholním kněžím v pastorační závazek předkládat výkaz o příjmech jako podmínku pro přiznání kongruového příplatku; a konečně poplatkový ekvivalent, který stanovil způsob zpoplatnění majetku řeholních společností.

To jsou předcházející předpisy, které zrušil § 14 zák.č. 218/1949 Sb., pokud v době jeho vydání ještě vůbec platily. Jejich ustanovení byla v nových společenských a hospodářských poměrech stejně obsoletní, proto jejich zrušení vlastně ani nemohlo ovlivnit právní postavení řeholí.

Po vydání zákona č. 218/1949 Sb. nevyšel žádný další předpis, který by blíže upravoval poměry řeholí. V samotném zákoně č. 218/1949 Sb. a v jeho prováděcích vyhláškách, vydávaných až do současnosti, jsou řehole zmiňovány jen okrajově. Z těchto zmínek je zřejmé, že ani sám stát je nepokládá za právně zrušené. Naproti tomu však nepovoluje mužským řeholím žádnou činnost ani veřejnou existenci; ženským pak toliko v naprosto omezené míře. Tento postoj k řeholím se stát ani nepokouší právně zdůvodnit, byť jakkoli deformovaně. Politické vedení otevřeně přiznává, že mužské řehole jako instituci pokládá za mocensky zlikvidované rokem 1950 a řeholníky jako jednotlivce chce pokládat za zlikvidované nejpozději tehdy, až zemřou poslední z těch, kdo do řehole vstoupili před dubnem 1950. Ženské řehole pokládá za dožívající v tom smyslu, že jim dovoluje vést kolektivní řeholní život v charitních domech, v menších skupinkách případně i na jiných místech, ale znemožňuje jim přijímat nový dorost a počítá s jejich definitivní likvidací cestou vymírání. Oficiálně proklamovaná formulace této politiky zní následovně: «Celkově je proto možno konstatovat, že dosažený stupeň vývoje naší socialistické společnosti nedává předpoklady pro další rozvíjení řeholního života, který je vlastně otázkou postupného dožití dosavadní řeholní generace, protože ani mládež o tento způsob života už dnes nemá zájem» (Nová mysl č. 1/1972, s. 120). Řehole jsou společenskou skupinou, které KSČ upírá právo na existenci výlučně s odvoláním se na politické, mocenské poměry. Tato politika je v rozporu dokonce i s tím, jak tuto otázku řeší ostatní socialistické státy včetně SSSR, kde všude řehole legálně existují a vyvíjejí činnost, byť v různě omezené míře.

Samozřejmě, politická argumentace tohoto druhu je absolutně nevyvratná jen potud, pokud jí přeje

celková politická situace. V roce 1968 jí na čas přestala přát. Sekretariát řeholních společností se tehdy obrátil na Generální prokuraturu ČSR s dotazem ve věci legality řeholí. GP odpověděla Sekretariátu dopisem z 29.11.1968, čj. III/2 Cd 2060/68-14, v němž v souladu se skutečností sdělila: «Řády a kongregace, které existovaly před vydáním zákona 218/1949 Sb. o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností nebyly zrušeny tímto ani jiným zákonem, existují právně dále a není překážky, aby v mezích platného právního řádu řádový život obnovily anebo v něm pokračovaly».

Řeholníci se odvolávali na citované stanovisko GP při své snaze o obnovení legální činnosti řeholí i později, po nástupu normalizace. V nových poměrech však bylo třeba uvedené stanovisko odvolat, k čemuž se nakonec propůjčilo ministerstvo kultury ČSR. V oběžníku biskupům a kapitulním vikářům č.j. 9 628/1971-III z roku 1971 uvádí: «GP nepřísluší podávat závazný výklad platných právních předpisů, nýbrž dohlížet na jejich dodržování. Uvedený názor však byl vysloven mimo výkon všeobecného dozoru, takže podle právní praxe šlo jen o názor ryze konzultativní povahy, kterým nejsou vázány orgány a organizace, jimž byl adresován nebo jež se o něm dověděly; a tím spíše se ho nemohou účinně dovolávat ani občané nebo skupiny občanů.»

Pro oběžník je charakteristické, že nepopírá věcnou správnost stanoviska GP z roku 1968 — to by bylo dost těžko možné — ale popírá použitelnost stanoviska v praxi. Ani toto tvrzení oběžníku však neobstojí. Podle zákona o prokuratuře je tato povinnost — mimo jiné — vykonávat dozor nad dodržováním zákonů. Je jasné, že aby mohla tento dozor vykonávat, musí si zákony napřed správně vyložit. Navíc stanovisko GP z roku 1968 bylo aktem všeobecného dozoru, protože bylo vydáno v souvislosti s podnětem Sekretariátu řeholních společností, zda a za jakých podmínek mohou řehole obnovit svou činnost. Prokuratura byla povinna zaujmout k podnětu stanovisko a oznámit je autorovi podnětu.

Bylo by zbytečné podrobněji rozvádět právní argumentaci, protože státní moc dala dostatečně zřetelně najevo, že otázku řeholí nepokládá za právní otázku.

Při zásadně negativním politickém stanovisku k existenci řeholí uskutečňují v této sféře faktické operativní řízení národní ministerstva kultury, a to prostřednictvím svých sekretariátů pro věci církevní a krajských a okresních tajemníků církevních při NV, kteří ovšem administrativně nepodléhají ministerstvu kultury, nýbrž nadřízeným NV, resp. ministerstvu vnitra. Značná část směrnic pro tyto tajemníky není proto publikována. Politické směrnice ostatně nemohou nahradit chybějící všeobecně závaznou právní úpravu. Výsledkem je naprostá právní nejistota řeholnic, jejichž působení je fakticky trpěno, ne však zákonně vymezeno, a všeobecně jsou značné rozdíly v místní praxi, souvisící s větší nebo menší horlivostí nižších funkcionářů.

Současnost

Oficiální teze o postoji státu k řeholím zní tak, že pokud jednotlivé osoby nadále v soukromí dobro-

volně dodržují dříve přijaté církevní závazky, souvisící s příslušností k jednotlivým řádům a kongregacím, je to možno považovat za jejich soukromou záležitost a fakticky trpěný stav (viz citovaný článek v *Nové mysli*).

Řeholníci nesmějí společně bydlet ani v soukromých domcích či bytech, a to i když mají civilní zaměstnání, oblékají se do civilních šatů a i když domky či byty jsou jejich vlastnictvím. Pokud tak přesto žijí, vystavují se nebezpečí, že se dříve nebo později nevyhnou policejnímu a administrativnímu šikanování, které často končí i trestním stíháním. Takto postupovaly úřady např. proti libereckým františkánům Bártovi a Trojanovi, kteří byli v roce 1982 za konání náboženských obřadů v soukromém domě a za údajné vyučování teologii odsouzeni pro trestný čin maření státního dozoru nad církvemi a náboženskými společnostmi (§ 178 tr.z.).

Řeholnice mohou v omezené míře vést společný řeholní život ve státem kontrolovaných charitních domech. Pokud se však pokusily žít ve větších nebo menších komunitách v rodinných domcích, které si některé z nich koupily, zdědily nebo rekonstruovaly, setkaly se s vážnými obtížemi. Praxe je zde značně rozdílná a závislá na postoji místních funkcionářů. Na některých místech v republice se jim podařilo udržet se v těchto soukromých domcích, jindy zase NV domky zabavily a řeholnice převezly do charitních domů (např. v roce 1971 v Trnavě). V těchto případech NV prohlašovaly koupi za neplatnou, protože řeholnice prý i k ní potřebují státní souhlas, o který nepožádaly (jde o státní souhlas k výkonu duchovenské činnosti, který se soukromým majetkoprávním aktem vůbec nesouvisí). Zároveň daly najevo, že takovýto souhlas by řeholnice stejně neobdržely.

Řeholnice, kterým se podařilo udržet se v rodinných domcích, se v nich nemohou zúčastnit bohoslužeb, ani kdyby si tam zřídily kapli, protože žádný kněz by nedostal státní souhlas ke konání bohoslužeb v takovémto objektu.

Řeholnice, které byly v 50. letech vyvezeny ze Slovenska do Čech, se doposud nesmějí přestěhovat zpět na Slovensko. Mohly by se vrátit jen za podmínky, že by vystoupily z řehole. Jako řeholnice, v řeholním oděvu, by se totiž mohly ubytovat jen v některém charitním domě: k tomu potřebují souhlas církevního sekretariátu nebo tajemníka, který je jim zásadně a vytrvale odpírán. Některé případy jsou značně drastické, ani velice starým či těžce nemocným řeholnicím nebylo dovoleno vrátit se před smrtí do země, kde se narodily a kde mají své blízké příbuzné.

Zdánlivým paradoxem politiky KSČ vůči řeholím je skutečnost, že problematika řeholí by v současnosti vlastně už neměla existovat. Vždyť podle původních představ a cílů této politiky by dnes v našem státě měla zbývat již jen hrstka izolovaných a rychle stárnoucích řeholníků a řeholnic. Tyto představy a cíle se nezměnily — problematika řeholí však zůstává a její naléhavost se naopak stále zvyšuje.

Řehole projevíly obdivuhodnou schopnost odolávat snahám o jejich mocenskou likvidaci. V 50. letech vydržely internaci, nucené práce a vůbec náhlé vytržení ze způsobu života, který se formoval po staletí. Po návratu z táborů — ale zvláště od konce 60. let — se většina řeholí dokázala tvořivě přizpů-

sobit novým podmínkám své existence. Řeholníci se rozdělili do menších skupin, zapojili se do různých civilních zaměstnání, žijí v bytech či rodinných domcích jako jiní občané — a v těchto navenek nenápadných podmínkách pokračují v tradicích řeholního života. Toto přizpůsobení neznamená jen zachování a rozvíjení vlastní existence navzdory všemu pronásledování, ale také hledání nových forem řeholní spirituality i nových možností uplatnění a působení ve změněných společenských podmínkách.

Není vinou řeholí, že nemohou působit veřejně, že stále represe připravují společnost o značnou část prospěchu, který by jí svobodné působení řeholí mohlo přinášet. Jejich trvalé pronásledování ze strany státu je nezákonné a navíc se ukazuje, že snad ještě více než řehole poškozují celou společnost i sám stát. Existence a rozvoj řeholí jsou jasným důkazem neúspěchu tohoto pronásledování, marnosti snah řehole mocensky zlikvidovat. Podle jejich odůvodnění proto, že nad nimi drží ochrannou ruku Bůh, v sociologickém odůvodnění proto, že se neustále reprodukuje společenské podmínky jejich existence. Řehole budou trvat tak dlouho, dokud budou ve společnosti nemocní a slabí, děti a starci, dokud bude umění a věda a dokud bude třeba v samotě kontemplovat základní lidské problémy. Do té doby — i kdyby se podařilo dosavadní formy násilně potlačit či zničit — se vždy znovu budou objevovat jedinci, kteří dají přednost životu v prostotě a chudobě a budou vytvářet užší společenství bratří a sester, aby se mohli účinněji angažovat pro druhé.

Posledních 35 roků představuje heroické období v tisíciletých dějinách řádů na našem území. Toto období se uzavře teprve tehdy, až se znovu otevřou brány klášterů.

BÁSNÍKY NEVEDEME

Na čs. velvyslanectví v Londýně zavolal anglický spisovatel Christopher Whelen, který hodlal připravit pořad o Holanovi pro BBC. Rozhovor proběhl takto:

- Whelen *Hledám materiál o vašem velkém básníkově Vladimíru Holanovi...*
Hlas *Moment...* (předává dáme)
Dáma *Haló...*
Whelen *Mohla byste mi vypomoci informacemi o Holanovi?*
Dáma *O kom?*
Whelen *O vašem básníkově Holanovi. (Pauza)*
Dáma *Myslím, že nemáme nic.*
Whelen *Ale... je přece jedním z vašich významných básníků?*
Dáma *(úsečně) Bohužel nemáme nic.*
Whelen *Jde mi o nějaký pomocný materiál, třeba ilustrovaný životopis — nemusí být v angličtině...*
Dáma *Nic, je mi líto.*
Whelen *Vy nemáte knihovnu?*
Dáma *Ne. (Pauza) Zkuste nějakou anglickou knihovnu...*
Whelen *Tak žádná naděje...?*
Dáma *Bohužel, žádná.*

(Citováno z časopisu *Index On Censorship*, Londýn, duben 1985.)

Puškinův pomník v Moskvě

(K 10.II.1937)

Za vločkou vločka
neslyšně se snáší
do kudrn vlasů
spjatých do kovu.

Z minula časů
až po dobu naši
zvoní tu, zvoní
řetěz okovů.

Za vločkou vločka
zdobí jeho hlavu,
ten bílý příkrov
pěvci nesluší.

Dřív k šibenicím
vedli na popravu,
dnes jenom krátce
— kulku za uši.

Svobody pěvče,
tu máš kytku růží
a poslouvej nás,
slova poplynou.

Proč nedat slávu
mrtvému již muži,
když sto let spí už
mlčky pod hlinou?

Svoboda! Slovo,
které není v módě,
svoboda dneska
se už nenosí.

To nevadí, by
pěvci o svobodě
kdekdo dnes nelez
chvatně pod šosy.

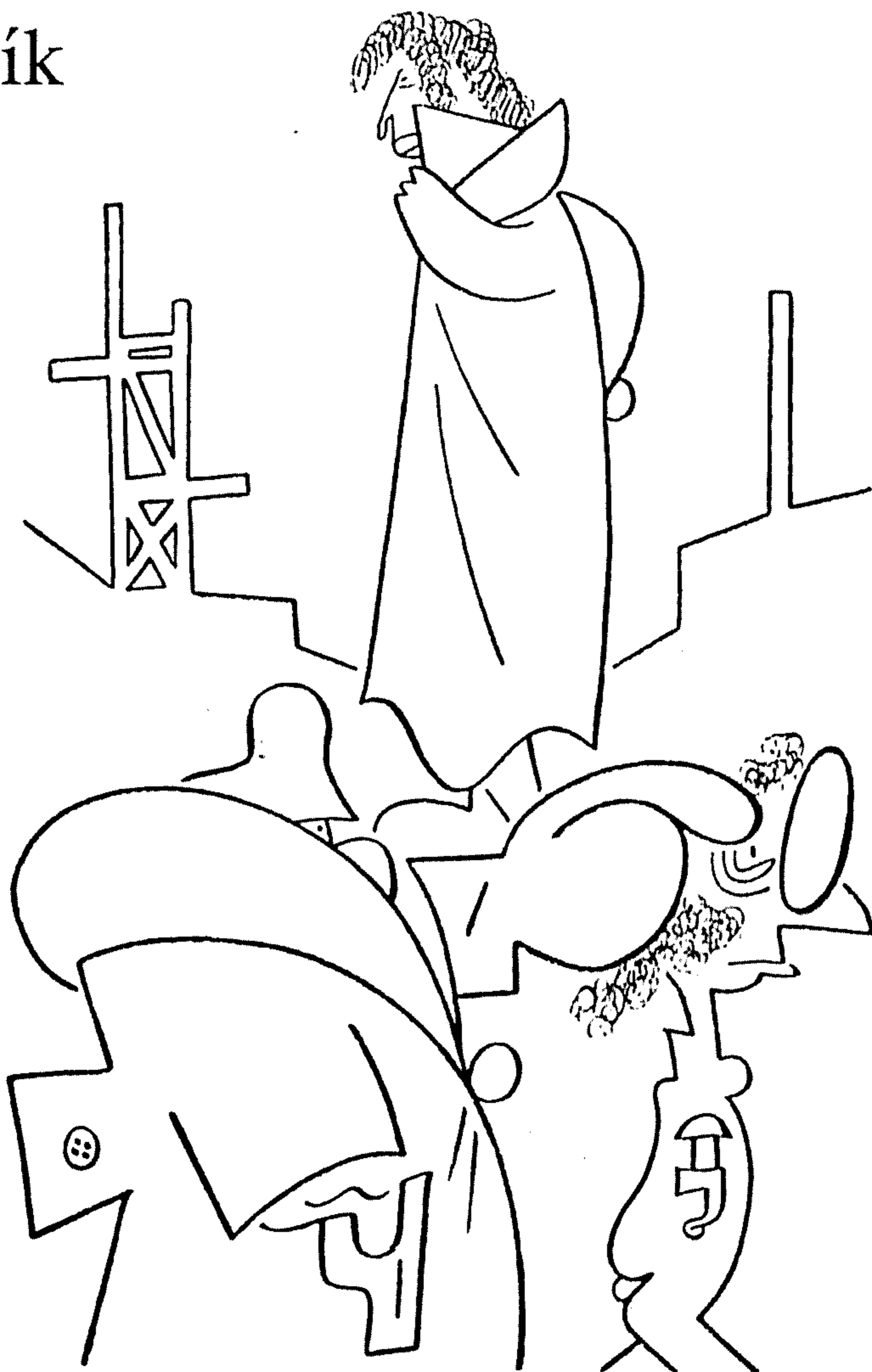
A rudé stuhy
planou na tvé lyře,
zástupy lidí
stojí v obdivu.

Některé ovšem
pošlou do Sibíře,
tak jako když bys
ještě na živu.

Z minula časů
až po dobu naši
zvoní tu, zvoní
řetěz okovů,

za vločkou vločka
neslyšně se snáší
do kudrn vlasů
spjatých do kovu.

*Kresba k Seifertově básni
Puškinův pomník v Moskvě
Autor František Bidlo*

PŘÍJEM (hra)

Tuto hru, inspirovanou Audiencí a společným pobytem v místech, kde život odkládá společenskou masku, věnuje autor

VÁCLAVU HAVLOVI

k prvnímu Novému roku na svobodě
- roku 1984.

1.1.1984

(Krátce předtím, než zhasnou světla v hledišti, ozve se hlas z reproduktoru.)

HLASATEL Hra, kterou uvidíte, je fikce. Není o žádném z tisíců vězení, která září jako perly na čelence naší civilizace. Vymyšlené postavy komorního příběhu se ocitají ve vstupní bráně exkluzivního prostředí zatím pro nedostatek kapacit ještě nedostupného všem. Avšak nebud'te pesimisté. Stačí, když pohlédnete z okna do ulice, ve které bydlíte, nahlédnete klíčovou dírkou do vedlejší kanceláře nebo přiložíte ucho na soušedovu zeď.

Hra, kterou uvidíte, je fikce. Není o žádném z tisíců vězení atd.

(Hlas slábne, až se vytratí. Zhasnou světla.)

OSOBY: **SLÁDEK** **ČIMELÍK**
 VANĚK **BIFTEK**
 BAVORÁK **NÁČELNÍK**
 HOUPAČKA

DĚJIŠTĚ: *SLÁDKOVA KANCELÁŘ*

(Na scéně je kancelář, čerstvě bíle vymalovaná. Nalevo jsou dveře a skříň s registraturou, vpravo okno, vzadu přes šíři stěny obrovská nástěnka, z větší části pokrytá papírovou plachtou se spoustou okének, jmen, číslic a jiných údajů, různobarevně značených, z menší části neúhledně zdobená výstřižky a obrázky z denního tisku. Nad ní přes šíři stěny červenými písmeny nápis MAXIM GORKIJ: ČLOVĚK - TO ZNÍ HRDĚ! V centru scény jsou dva kancelářské stoly, tři židle, na stolech hromady listin, psací stroje. V rohu vedle dřezu je stolek s vařičem a konví, sklenice od zavařenin a jiné nádoby.)

Když se otevře opona, sedí u stolu SLÁDEK. Je dost krátce ostříhaný, ve staré, z armády vyřazené, avšak vyžehlené a padnoucí vojenské uniformě, na prsou velký plechový odznak s písmeny VP, vzorný pracov-

ník. Srká horký čaj z velké zavařovací sklenice a prohlíží si barevný časopisový obrázek. Po chvilce se ozve zaklepání. SLÁDEK obrázek rychle složí a zastrčí mezi papíry. Klepne několikrát do stroje.)

SLÁDEK Vstupte!
(Pokračuje v klepání do stroje. Do místnosti nesměle vstoupí VANĚK. Je ostříhaný téměř dohola, ve stejné uniformě jako SLÁDEK, avšak velmi špatně padnoucí. Kabát je mu příliš velký, nohavice krátké, košile zjevně nemá všechny knoflíky. Zavře za sebou dveře a postaví se do předpisového postoje.)

VANĚK Pane... *(váhá s oslovením)*... Pane veliteli, odsouzený Vaněk. Přišel jsem na váš rozkaz.

SLÁDEK Vaňku, vem si brejle! Zahlašuješ se bachařum.

VANĚK Promiňte, na nástupním oddělení nás to pan starší tak učí.

SLÁDEK Na toho se vyser. Myslí si, když ho zašili jako náměstka, že se bude vyta-hovat na holubárny.

VANĚK Ano, prosím.
SLÁDEK *(vstane a popláca Vaňka po rameni)*

To je teda dobrý. Von mě nepozná. *(VANĚK si ho mžouravě prohlíží.)*

SLÁDEK Co ty by sis mě vlastně pamatoval. Po deseti letech. Vo takovejch jako já v novinách nepišou.

(se chytá) Pane sládku!
SLÁDEK Pro tebe byl pivovar stejně jen taková epizoda.

VANĚK Tak vás taky...
SLÁDEK Hele, tady si nebudem vykat. Mukl jako mukl.

VANĚK Ano.
SLÁDEK To je, co? Řek bys to? No řekni, jestli bys to řek!

(VANĚK porovnává očima svoji a Sládkovu uniformu.)

SLÁDEK V civilních hadrech člověk vypadá úplně jinak než v těch šatech, žejo. *(Prohlíží si Vaňka.)* No ty ti dali. Ale co. Zavřít můžou, pustit musej. *(SLÁDEK si sedá a přehrabuje se v lejstrech.)*

VANĚK Samozřejmě bych vás...
SLÁDEK Zavřenej může bejt každej. Spravedlnost je spravedlnost.

VANĚK Raději bych tě potkal na nějakém příjemnějším místě.

SLÁDEK Třeba v pivovaře, žejo.
VANĚK *(polkne)* Třeba tam.

SLÁDEK Kdybys mi tenkrát pomoh s tím hlášením, kdoví... Moh jsem v pohodě sládkovat, ty přikulovat...
VANĚK Nemohl jsem přece psát udání sám na sebe.

VANĚK Nemohl jsem přece psát udání sám na sebe.

SLÁDEK Kdybys mi tenkrát pomoh s tím hlášením, kdoví... Moh jsem v pohodě sládkovat, ty přikulovat...
VANĚK Nemohl jsem přece psát udání sám na sebe.

VANĚK Nemohl jsem přece psát udání sám na sebe.

VANĚK Nemohl jsem přece psát udání sám na sebe.

VANĚK Nemohl jsem přece psát udání sám na sebe.

- SLÁDEK *(se stále přehrabuje v lejstrech)* Ani tu Bohdalku jsi nepřivez.
- VANĚK Říkal jsem jí.
- SLÁDEK Neměla čas, žejo.
- VANĚK Opravdu jsem...
- SLÁDEK Radši jsi dal výpověď.
- VANĚK Byl jsem na operaci s kýlou.
- SLÁDEK Jó, to byly jiný časy... Je tu taky Šerkézy.
- VANĚK Ten, co koulel?
- SLÁDEK Ten bakeliták. Co si neseďneš? *(VANĚK si opatrně sedá.)*
- VANĚK A copak se mu stalo?
- SLÁDEK Znáš to, ženská. Vzal párkrát řetězem po hlavě vošousta nějaký svý kundy. Ten málem hodil kecky.
- VANĚK Prosím?
- SLÁDEK Naštěstí pro Šerkézyho ho z toho eště dostali.
- VANĚK Aha.
- SLÁDEK *(Vstane a rozhalí si košili; na prsou má barevně vytetované Hradčany.)* To je poezie, co? Hradčana! Barevný! *(Rychle zapíná košili.)* Šerkézy umí. Když tady nemůže chlastat, vobjevil se v něm talent. *(Pauza)* Vždycky jsem toužil sládkovat v Praze. Ve Staropramenu. Nevyšly ani ty Pardubice. *(Sedá si.)* Staropramen taky není, co bejval. Víš, že už i voni dávaj místo sladu cukr.
- VANĚK To není možné!
- SLÁDEK Prej jo. Slad vyvázej. Taková značka. No, tobě pivo stejně moc nevonělo. *(Přeřábne se v listinách.)* Když si řekneš Šerkézymu, taky ti něco vykéruje. Je to briketa, ale v pivovaře jsme byli jedna parta. Kdo umí, umí.
- VANĚK Nebude někomu divné, že tady tak spolu sedíme?
- SLÁDEK Co by to mělo bejt divný? Já tě zkrátka musím zapsat na příjem.
- VANĚK Aha.
- SLÁDEK Chceš kafe?
- VANĚK Vy byste... ty bys mohl?
- SLÁDEK *(vstane a připravuje kávu)* Mukl se stará, mukl má.
- VANĚK To mi ve vazbě nejvíc chybělo.
- SLÁDEK Víc než ženský?
- VANĚK Myslel jsem, že káva je zakázaná.
- SLÁDEK To taky je. *(Podává Vaňkovi sklenici s kávou.)*
- VANĚK *(si čichá)* Nemůže z toho být... průšvih?
- SLÁDEK Ze somračky jsi eště nepil, žejo?
- VANĚK *(usrkává kávu)* Páni! To je dobré!
- SLÁDEK *(upíjí svůj čaj)* Ze všeho může bejt průser. Když se chce. Slouží Houpačka s Biftekem. Když je nenasereš, daj pokoj. Nám v kanclu daj pokoj skoro všichni. Kdo by za ně hákoval?
- VANĚK *(s nadějí)* Mohl bych případně vypomoci s psaním na stroji.
- BAVORÁK *(Rozletí se dveře a vejde BAVORÁK, ve stejné uniformě, právě tak vyžehlený jako Sládek, se stejným odznakem. Je mu asi 30 let. Nese listiny, které odloží na stůl.)*
- BAVORÁK *(k Sládkovi)* Tady je ta prádelna. *(Pohlédne na Vaňka.)* To je von? *(VANĚK vstává, BAVORÁK mu podává ruku.)* Mně říkaj Bavorák. *(Strká Vaňka zpátky do židle.)* Sem si říkal, že se mi ten loch nakonec vyplatí. No řekni, kde by se okresní bu-sinesman moh potkat s takovým esem.
- VANĚK Vždyť já jsem tady zatím jen taková holubárna.
- BAVORÁK Každá známost se nějak vyplatí.
- VANĚK Tak to se zeptej Sládka.
- SLÁDEK *(k Bavorákovi)* Rychle se vzpamatuj.
- BAVORÁK Známosti nesmíš vyřvávat. Zvlášt' takový. Každěj se pak musí tvářit jako rozhořčeněj. Musíš nenápadně. Aby lidi žrali, žes jim projevil důvěru. A kšefty se hned hejbou. *(Popadne desky s listinami.)*
- SLÁDEK *(se chechtá)* Ty jo! Ty seš nenápadnej jako cigán na neplacený brigádě. *(K Vaňkovi.)* Víš, proč mu říkaj Bavorák?
- BAVORÁK Byl jsem vůl, no. Mladej, nezkušenej. Když jsem měl před barákem dva bavoráky, sousedi mě tak dlouho práskali policajtum, že už to nešlo uplatit. A to je jasný, ne? Šéfovi obchodního domu vždycky něco najdou. *(Odejde.)*
- SLÁDEK Na každýho si tady dávej pozor. Víš co? Radši pij. Moh by sem vlízt nějaký bonzák. Ty máš všude samý privilegia. *(VANĚK rychle srká horkou tekutinu.)*
- SLÁDEK Vopařit se nemusíš.
- VANĚK Člověk by řekl, že aspoň tady prá-skači každý opovrhuje.
- SLÁDEK To taky vopovrhuje. Těma, co bon-zujou na něj. *(Pauza.)* Každěj chce na půlku. A furt jde vo to, kdo dělá brigadýra a kdo meje hajzly. Tady je to úplně stejný jako v civilu. Nikdy si menůžeš bejt jistěj, kdo tě práskne. *(Napije se.)* V čem seš ochotnej pomáhat?
- VANĚK Bude-li to v mých silách, pomůžu zamozřejmě každému, kdo to bude potřebovat.
- SLÁDEK *(se chechtá)* Třeba vychovateli, žejo?
- VANĚK Ústavní řád mohu klidně dodržovat.
- SLÁDEK Ty bys mě rozesmál. Až si tě vychovatel zavolá do kanclu a zeptá se: «Tak co, Vaněk, co je nového?» Co mu na to řekneš? No co? ... Tak vidíš. Řekneš, že nevíš, Nebo začneš koktat něco z televize. Jenže von bude chtít slyšet aspoň, kdo vařil v noci ponorákem nebo že Šerkézy kéroval mukly za kulatky. A když nic takovýho neřekneš, bude mu jasný,

- že mu to říct nechceš, protože takový věci vidí občas i slepej blbec, takže není možný, aby sis toho nevšim.
- VANĚK** Nemůže přece čekat, že já bych někoho udal.
- SLÁDEK** Jaký «udal». Kdy dostaneš ve škole jedničku? No kdy? Když vychovateli řekneš všechno, co chce slyšet.
- VANĚK** Hm.
- SLÁDEK** Dycky se známkujou ty vědomosti, který umíš prodat. Život je život. Koho nestačili vychovat doma nebo ve škole, musí to dohnat tady. A vychovanej je ten, kdo se nebojí svěřit vychovateli se vším, co ví. No řekni, k čemu by pak takovej vychovatel vůbec byl?
- VANĚK** Taky jsi mi uvařil kafe.
- SLÁDEK** Když může bejt něco zakázaný, může to bejt taky dovolený. Jak komu. *(Podívá se na něho.)* A tobě jsem přece žádný kafe nevařil. *(Rozletí se dveře a do kanceláře vtrhne elegantní mladý poručík – HOUPAČKA. U pasu má pendrek a vysílačku, která každou chvíli chraptí. Při chůzi i stání se viditelně pohupuje. SLÁDEK se vymrští do předpisového postroje. VANĚK ho nemotorně napodobuje. SLÁDEK ze sebe chrlí.)*
- SLÁDEK** Pane poručíku, odsouzený Sládek plus jeden při. . .
- HOUPAČKA** *(ho přeruší)* Dobrá Sládek. *(Rozhlédne se a upoutá ho Vaňkovo oblečení. Lehce do Vaňka strčí.)* Človče, ty vás zřídili. Do zejtrka si to s někým vyměňte. *(Všimne si kávy. Ukazuje na Vaňka, ke Sládkovi.)*
- HOUPAČKA** Komplic?
- SLÁDEK** *(úslužně)* Kdysi jsme spolu dělali v pivovare.
- HOUPAČKA** *(se směje)* Asi pěkný kurevstva, že Sládek.
- SLÁDEK** Sem tam pivo s holkama z flaškárny.
- HOUPAČKA** Jenom pivo?
- SLÁDEK** To víte, pane poručíku. Život je život.
- HOUPAČKA** Nic ve zlym, Sládek. Co je k večeři?
- SLÁDEK** Krupoto, pane poručíku. Na to půjde nejvejš polovina potrestanejch. *(Vysílačka zuřivě zachraptí. HOUPAČKA ji chvíli vyladuje, pak do ní zařve.)*
- HOUPAČKA** Už jdu. *(Vypne přístroj.)* Hele, Sládek, je ten fotbal. Chci tady mít klid. *(Jde ke dveřím, ale zastaví se.)* Jo, Sládek. Volali z prasečáku, že nemaj dost žrádla. At' jim tam vodvezou zbytky vod večeře. *(V dobrém rozmaru ukazuje na sklenici s kafem.)* Tohle někam zašijte! *(Vypadne a práskne za sebou dveřmi. SLÁDEK si sedá. VANĚK ve stoje rychle dopijí kafe a myje skleničku u dřezu.)*
- SLÁDEK** Tos moh nechat.
- VANĚK** Nerad bych vám působil nějaké komplikace.
- SLÁDEK** *(mávně rukou)* Máme kliku. Může klidně čumět na televizi. Kdyby byly buchtičky se šodó, šli by všichni a von by musel vopruzovat u jídelny a vyhazovat závadáře vod večeře. Prosím?
- VANĚK** No nevholený, nevostříhaný, bez knoflíků, se špinavejma botama a co by si v tom nasráni eště vymyslel.
- SLÁDEK** Aha.
- VANĚK** Aby zbylo pro prasátka.
- SLÁDEK** *(VANĚK postaví umytou skleničku na stolec a sedá si.)* Nemaj rádi, když se lidi znají z civilu.
- VANĚK** Nemusels mu to přece říkat.
- SLÁDEK** Vzpamatuj se! Když mu to zatluču, bude si myslet, že ho chci přechcat. Kdepak. Ani ten nejlepší policajt není rád přechcanej. *(Hraje si zamýšleně s odznakem na prsou.)* To máš nějaké vyznamenání?
- VANĚK** To je poezie, co? Odznak vzornýho pracovníka.
- SLÁDEK** Páni!
- VANĚK** To bys neřek, co?
- SLÁDEK** *(s úsměvem)* Jako pracovník a odborník jsi byl vždycky dobrej.
- VANĚK** Já vím. Jinak ses na mě vyflák. *(se snaží protestovat.)*
- SLÁDEK** Bohužel se tu nepřikuluje. Ani nesládkuje. *(Vytáhne z papírů obrázek ženy, rozkládá ho a ukazuje Vaňkovi.)*
- VANĚK** Hele, mám ji tady. *(mžourá na obrázek)* Kdo je to?
- SLÁDEK** Že ty ji nakonec vůbec neznáš! Znáš ty ji?!
- VANĚK** *(dále mžourá)* Nemám brýle.
- SLÁDEK** Tu přece musí každej poznat bez brejli. *(konečně)* To je Jiřinka Bohdalová. *(se zalíbením)* Aspoň tady ji mám pořád u sebe. Už celej rok. Ale já jsem jí doopravdy říkal. Smála se, co?
- VANĚK** Má takových pozvání spoustu.
- SLÁDEK** Co by se taky, žejo. *(Skládá obrázek a dává ho do šuplete.)* Jó Vaňku, tady každá fotka ženský hned leze na mozek. A na jiný nevhodný místa. Zajímá tě to?
- VANĚK** *(Vejde BAVORÁK s listinami, které položí na stůl.)*
- BAVORÁK** Ještě strojovna a máme to na háku. *(Vezme list papíru, jde s ním k velké nástěnce a přemísťuje tam barevné kartičky.)*
- SLÁDEK** *(k Vaňkovi)* Něco ti povím. V určitym smyslu je to tady zas lepší než venku. Tam si furt něco vymejšlíš. Pořád se za něčím pachtíš a myslíš si, že to můžeš mít. Seš úplný hovno, který neví ani jestli ho zavřou. Tady? Tady se chytáš nebo nechytáš. Když seš v kanclu, seš

BAVORÁK v kanclu. Když sedíš na díře, sedíš na díře. Víš, kdy je konec. Nebejt púlka, bylo by to úplně v pohodě.
 (Skončí s přemísťováním kartiček. K Vaňkovi.) Bude ta amina?
 VANĚK Prosim?
 BAVORÁK Musej něco dát. Když jsme vstoupili do toho Haagu. . . . No mezinárodní soudnictví přece. Sjednocování zákonů.
 VANĚK To je nějaký nesmysl.
 BAVORÁK Nojo, tys byl dlouho ve vazbě. Tam ses to holt nemoh dovědět. (K Sládkovi.) Na strojovně chtějí nějaký básničky na nástěnku. Máš něco povolenýho?
 (SLÁDEK zaloví v deskách a podá Bavorákovi výstřižky z novin. BAVORÁK je vezme a odejde.)
 VANĚK (udiven) Ty tady vybíráš básně?
 SLÁDEK To bys neřek, co? Florian dycky projde. Je furt v novinách. A je to národní umělec.
 VANĚK Aha.
 SLÁDEK (Urovná zbylé výstřižky v deskách a odloží je.) Něco ti povím. Každěj by měl jít aspoň na rok sedět. Kdyby šel každěj aspoň na rok sedět, bylo by všecko úplně jiný.
 VANĚK Vězení samozřejmě patří k základním existenciálním situacím člověka dvacátého století.
 SLÁDEK Tak vidíš. Smůlu může mít každěj. (Napíše se.) Přišlo avízo, že jdou fizlové. Ostatní ztopili papíry. A já byl na dovolený v Tatrách. Někdo to vodnýst musel.
 VANĚK To tě v tom nechali?
 SLÁDEK Já jsem fěrovej chlap.
 VANĚK Já vím.
 SLÁDEK Nojo, můžeš si myslet svý.
 VANĚK Člověk pochopitelně nemůže udávat své komplice. Byl by stejný jako oni.
 SLÁDEK Dycky říkám, že čestnost se vyplácí. Až se vrátím, ještě rádi mi to zaplatěj. V šanonech byly jen některý kopie. Originály mám schovaný. Všecky.
 VANĚK Páni, to bylo chytré.
 SLÁDEK Taky, že bylo. Kdyby to fizlové našli nebo kdybych to shodil, jsme organizovaná skupina. Dostali bysme vosmičku nebo desítku. Jako jednotlivec jsem moh dostat akorát bůra. (Kouká do papírů.) Chtěl bys do prádelny?
 VANĚK V prádelně jsem ještě nikdy nepracoval.
 SLÁDEK U mandlu je i sucho. Teplo a sucho je v kriminále to nejdůležitější.
 VANĚK Myslíš, že by to šlo?
 SLÁDEK Všechno jde. To víš, jsme jen malý lidi.
 VANĚK Byl bych ti velice vděčný.
 SLÁDEK V lapáku ještě menší než v civilu. Ale někdy zase navopak. Znáš Evu?
 VANĚK (se rozpomíná) Sekretářku ředitele?

SLÁDEK tu nazlátlou blondýnu s takovými velikými (naznačuje poprsí). . . .
 Myslíš tu s těma nádhernejma kozama? Tak tu ne. Z flaškárny, co to spolu táhnem? Dělala předtím barmanku v Kufru.
 VANĚK Myslím, že se na ni nepamatují.
 SLÁDEK Taky je má skvělý. Eště lepší. Šli po ní. Musela se zdekovat. Trochu jsem jí bodnul a vzal ji do flaškárny. Na tý dovolený v Tatrách jsme byli spolu. Byl jsi v Tatrách?
 VANĚK Kdysi.
 SLÁDEK To je ale pozeie, co? Kopce, lesy, údolí, voda, čerstvej vzduch. Dohodli jsme se, že se vemem.
 VANĚK To vám tedy gratuluji.
 SLÁDEK Hned potom mě zašili. (Vzdychne.) Akorát knedlíky neuměj uvařit. Žádněj Slovák neumí knedlíky. Ale plzeň nebo budvar dostaneš všude. (Napíše se.) Že mi pro ni napíšeš verše do dopisu?
 VANĚK (se vrtí) Verše jsem kdysi psal. Ale takové ne. To asi neumím.
 SLÁDEK Blbost. Nemusí to bejt žádnej Florian. Vona ani já to stejně nepoznáme. Jen dyž to bude krásný.
 VANĚK Tamty věci bys neměl říkat. Je to riskantní.
 SLÁDEK Z nějaký básničky se nikdo neposere.
 VANĚK Myslel jsem to. . . s těmi originály.
 SLÁDEK Jsem snad blbej? To přece neříkám nikomu.
 VANĚK A co před chvílí?
 SLÁDEK Tobě přece můžu. Jsi starej parták, žejo. No, parták na tebe taky může sjet tunel. Ale ty jsi politickej. Ani nevíš, jak je fajn, že jsi tady.
 VANĚK Děkuji, ale radši bych. . .
 SLÁDEK Vždyť nebylo s kým kloudně promluvit, komu se svěřit s nejtajnějšíma myšlenkama, trápeníma, osobníma problémama.
 VANĚK Prý dostaneme zálohu na kapesné.
 SLÁDEK Zejtra ráno na pokladně. . . Vaňku, taky to na tebe padne.
 (Otevřou se dveře a vejde ČIMELÍK. Má stejnou uniformu jako předchozí, poněkud zmuchlanou. Působí zcela bezvýrazným dojmem.)
 SLÁDEK Co je?
 ČIMELÍK Dáš mi ty košile?
 SLÁDEK Večer si pro ně přijď. (Ukazuje mu rukou ven. ČIMELÍK váhá.)
 ČIMELÍK Vyčichni. Vidíš, že tu mám příjem. (k Vaňkovi) Ty si novej, pičo? Bude tříletá všeobecná, žejo?
 VANĚK Prosim?
 ČIMELÍK No amina, pičovole.
 VANĚK Nic určitého jsem neslyšel.
 ČIMELÍK Je to fakt. Bude tříletá všeobecná. Říkal to mukl, kterej nekecá. Sestřenice, pičo, jeho tety je v presidentský kanceláři. (K Sládkovi.) Dáš kulatku předem?
 (SLÁDEK vyloví ze šuplete krabičku

- startek a hodí mu ji. Krabička upadne na zem, ČIMELÍK ji sebere a rychle odejde.)*
- SLÁDEK (otráveně) Člověk tu nemá žádný soukromí. Když nikdo, vlezte sem aspoň tenhle pomyják.
- VANĚK
SLÁDEK To jako... vynáší odpadky?
Von? Ne. Vyžírání je. Z hrnce v jídelně, kam vostatní vyhodějí, co nezchalovali.
- VANĚK
SLÁDEK Dělá v té prádelně?
Ne. Proč?... Von mi pere jako čimelík. Taky si nějakýho vopatříš. Muklové se dělej na kingy, myši, čimelíky a čudly. Nejvíce je myši. Bezvýznamnejch je všude nejvíce. Čimelíci jsou živnostníci, drobný podnikatelé. Čudlové mejou hajzly a – když se nějakému kingovi zachce – kouřejí čuráky. Ty budeš samozřejmě king.
- VANĚK Žádný king! Myš. Jako většina ostatních.
- SLÁDEK (se chechtá) Jako který ostatní? Dyt' ty na to, co dělají ostatní, kašleš i v civilu. Normální člověk se snaží, aby si trochu přilepšil a nepřišel vo chleba. Ale, to ti říkám, tady s těma tvejma principama nevystačíš. Tady i na tebe dojde.
- VANĚK Nějakého přilepšení se pochopitelně nezříkám.
- SLÁDEK To ti teda garantuju. Ty si to totiž vůbec nemůžeš dovolit, dělat tady nějakýho bufetáka. Nikoho jsi nepraštil, nic jsi neukrad. Sediš za pravdu, tak musíš reprezentovat. (Pauza) Jo, kdyby ti zbyla nějaká plechovka vod tuzexovýho čaje, nezapomeň.
- VANĚK
SLÁDEK Dám ti samozřejmě plnou, s čajem. To bych zatím nemoh přijmout. Možná, až se zavedeš. Plechovka mi stačí. Tady si ji postavím, ať všichni vidějí, že mám taky nějaký standart.
- VANĚK
SLÁDEK (rozpačitě) Jak víš, že...
Každej ví, že sedět za pravdu je úplná blbost. Jenže na vás, co sedíte za pravdu, je spoleh. Jako na vrahy. Cože?
- VANĚK
SLÁDEK A co má bejt? Vrazi sedějí tak dlouho, že se jim nevyplatí bonzovat. A vás, politický, za to na půlku nepustějí. Tak co byste to dělali? Mukl jasně dělá jen co má cenu. Jenže s vrahama není moc řeč. Uvidíš doktora. Třikrát varoval ženu, že ji zastřelí, když bude zahejbat. Po čtvrtý jí picnul i s milencem a šel se udat. Musí bejt zádumčivej z toho, že jí radši nekop do řiti. (Napije se.) Zato vy, politický, jste ukecaný. Byl tady přece tvůj komplic Neubauer. Za chvíli na něm chtějí vědět vejšku Kili-mandžara, chemický vzorce hašiše, město v Zimbabwe na šest písmen, jak se správně šoustá a jak se naučí za měsíc anglina, protože kdejakej odchovanec dětskejch domovů se
- chystá zdrhnout k zelenejm baretum nebo k jihoafrický armádě, aby moh mordovat žlutý, černý a rudý. Pomyjákovi dokonce rozmlouval dlouhý hodiny nutkavou potřebu podmáznout si žíly.
- VANĚK
SLÁDEK Já proboha nejsem žádný misionář. To si jen myslíš. Kouříš ameriky, máš tuzexový mejdlo a čaj a cizí holicí strojek. Chodil jsi do škol a pišou vo tobě v novinách.
(Vejde BAVORÁK s lejstry, zastaví se u stolu a zatímco si rovná listiny, poslouchá.)
- SLÁDEK Někteří bachaři po tobě pojedou jako slepice po flusu, aby udělali kariéru, že tě čapli hulit na šatně. Ale facku ti nedaj. A ty přece budeš vzornej. Budeš dobře makat? Budeš. Vono to není zas takový umění. Je to stejný jako v civilu. Tu není plyn, tu chybí kyslík, nejede jeřáb, nejde elektrika, nejsou plechy. Rveš se?
- VANĚK
SLÁDEK
VANĚK
BAVORÁK
SLÁDEK Nikdy jsem se nepral.
Klepky bereš?
Rozhodně nejsem narkoman.
(k Sládkovi) Máš jít k Houpačkovi.
To nemůžeš říct hned? (Popadne čepici a běží ven.)
- BAVORÁK (se smíchem) A my ze samosprávy tě budeme psát na výběr na televizi a kino, dávat ti jenom dobrý služby a posílat tě jen na lepší rajón, když už se nikdo jinej nenajde.
- VANĚK Nemělo by samozřejmě žádný smysl tohle odmítat.
- BAVORÁK Nikdy nevíš, jak se to vobráti a rozvážnej mukl si nedělá nepřítele z jinýho mukla, kterej může taky jednou bejt u koryta.
- VANĚK Ale to jsem přece nikdy nechtěl a nebudu. Já jenom říkám a pišu, co si myslím.
- BAVORÁK Co si myslíš! Důležitý je, co ti kdo uvěří. A tohle ti neuvěřej ani bachaři... Ale stejně, budeš mít vlivný kamarády.
- VANĚK
BAVORÁK No to se tady akorát hodí!
(se směje) Chápu, že mi tu nebudeš vykládat svý plány. Tady pochopitelně potřebuješ jen v klidu přežít. A na každýho si dej bacha.
(SLÁDEK se udýchaně vrací.)
- BAVORÁK
SLÁDEK
VANĚK
SLÁDEK Co chtěl?
(si sedá) Vedou jedna nula.
Prosím?
Nad Slávií. Myslí si, že jí fandím. Asi proto, že jsem chtěl sládkovat ve Staropramenu. Tak jsem ho přítom nechal.
- BAVORÁK (se chechtá) Ty seš z tý půlky hotovej.
- SLÁDEK (rozhořčeně k Vaňkovi) Má, pakárna, zasichrovanou půlku z civilu, tak je hustej. Mraky prachů, maminka někde nahoře...

- BAVORÁK Na ministerstvu.
(*Sebere papíry a odejde.*)
- SLÁDEK Ten meloun, co mu přišli, byl sotva kousek toho, co sbalil. A myslíš, že vo něco přišel? Dyt' von měl u sebe akorát pár tisícovek a jednoho bavoráka, toho starýho. Novýho i s vilou s bazénem a chalupu v Beskydech vlastní rozvedená manželka. Čistá jako lilie, takže jí to nemohli sebrat.
- VANĚK O amnestii se ale taky zajímá.
SLÁDEK Bodeť. Ta by byla hned. Půlku má za dva roky. Dyt' von z toho nemůže spát. (*Napije se.*) Stlát umíš?
- VANĚK Vždycky jsem měl smysl pro pořádek. (*Se zájmem.*) Na půlku jich chodí hodně?
- SLÁDEK No ty seš teda dobrej. Ty a půlka: To bys musel promluvit do televize jako ten herec nebo řiditel nebo co. Ale já tě znám. To ty ne! Ty jsi pořád stejnej. Nepoučitelnej. Tenkrát s tím Holubem nebo jak se jmenoval...
VANĚK Myslíš asi kolegu Kohouta.
SLÁDEK Jo Kohout to byl. Tak s tím Kohoutem jsi taky nepřestal kamarádit. Radil jsem ti dobře. A kdo měl pravdu? Já, obyčejnej pivovarskej trouba, bez všech těch tvejch škol a hereček, já měl pravdu. Kde je teďka ten Kohout? No kde?
- VANĚK Jel do Rakouska na řádnou pracovní cestu.
SLÁDEK No vidíš. Zamával křídly k modrýmu Dunaji. Správným směrem.
VANĚK Odstrkali mu auto za závoru. Vracel se domů.
SLÁDEK Hovno. Zkrátka není blbej.
VANĚK Tebe taky zašili.
SLÁDEK (*vzdychne*) Všecko jde. (*Pauza.*) Jenom ty ženský ne. Víš, ženský, to je strašnej nervák. Dycky. V civilu, že jsou, tady, že nejsou. Máš ženu?
VANĚK Ano.
SLÁDEK Děti?
VANĚK Ne.
SLÁDEK Ty si to dycky umíš zařídit. Až ti stará veme kličku, nebudeš muset platit alíky.
VANĚK No dovol...
SLÁDEK Každýmu zahne. (*Vzdychne.*) Co by to taky bylo za ženskou, kdyby si ji nechala zarůst mechem. (*Vstane a nervózně přechází po kanceláři.*) Bavorákovi *tohle* vůbec nevadí. Vona drží nemovitosti, von má zašitý milióny. Jsou jak hrdličky. Ale je to nějaká láska? Dyt' je to kšeft. Ale co já? Vaňku, já musel do kriminálu, abych zjistil, že jsem žárlivej. V mym věku! Kdyby aspoň jen tak zanášela a zůstala v kurníku. To se některá roky dělá, jezdí na návštěvy, občas pošle dopis, takže si mukl začne myslet, že má domov. Těsně před výstupem napíše, že má chlapa. Stejně ho měla dávno, ale teprve teď by to ru-
- plo. Co taky s vocmouchem, kterej bude muset hákovat za normální plat a dávat bacha, aby ho nečapli, když votočí pytel cementu. (*Pauza.*) Devět z deseti se rozvede. A my s Evou nejsme ani oddaný. Čoveče, nakonec budu rád, když mi nějaká píča podrží v parku u nádraží za to, co jsem si našetřil. (*Zasní se.*) Víš Vaňku, my jsme přitom strašný prasata.
- VANĚK Prosím?
SLÁDEK Víš, my s Evou. To třeba ležím na koberci a dělám, že spím. A vona přijde z koupelny úplně nahá a skočí mi do ciferníku...
VANĚK (*se ho snaží přerušit*) To jsou přece intimní věci.
SLÁDEK (*stále zasněný*)... A já lížu, lížu...
VANĚK (*zuřivě*) Je to vaše soukromí!
SLÁDEK (*se zarazí a sedne si; uraženě*) Nojo, tebe to nezajímá. Ale počkej! Budeš se v tom mlátit dřív než si myslíš. Takové snění k ničemu nevede. Jaký snění?! Celý noci budeš vzhůru. Celý! Nezavřeš voko. Nad ránem budeš v duchu rozebírat a skládat motorku, abys to vykouril z hlavy.
VANĚK Já umím jen mačkat pedály.
SLÁDEK Tím líp. Aspoň se na to víc soustředíš a třeba přitom usneš. (*Krátká pauza.*) Vaňku, myslíš, že mi to půjde?
VANĚK To snad...
SLÁDEK Když se nechytím na půlku, vylezu v padesáti. V takovym věku, bez tréningu, s pětiletou pauzou? Tuhle jsem čet v Mladym světc, že nepoužívané orgány odumíraj. Třeba nohy lidí, co nechoděj a vozej si furt prdel v autě.
VANĚK (*s útěchou a nadějí*) V tomhle to určitě nemůže platit.
SLÁDEK Taky se toho bojíš, žejo?
VANĚK To přece záleží na celkovém fyzickém a psychickém stavu.
SLÁDEK Jo. A ty čekáš, že vodtud vylezeš zrekreovanéj.
VANĚK Aspoň v něčem. Pravidelně spíme, je méně času a příležitosti ke kouření, bez alkoholu odpočívají játra.
SLÁDEK (*radostně*) To je fakt. Pořád říkám, jak je dobře, že seš tady. (*Bere z desek před sebou listinu.*) Hele, co ti tedy napsali: Zařadit na pracoviště uvnitř ústavu. Nezařazovat do samosprávy. V době politicko-výchovných akcí a školení stavět do služby. Dobrý, žejo? Ty musíš mít všude nějaký privilegia.
VANĚK (*naléhavě*) Ta prádelna je uvnitř ústavu?
SLÁDEK Vzpamatuj se. Copak bych ti to jinak strkal?
VANĚK Aha.
SLÁDEK Co tys to psal?
VANĚK Divadelní hry.

- SLÁDEK Jednou jsem byl s pivovarem v Národním. Na Strakonickym dudákovi. Docela dobrý. Jenom ty víly byly dost macatý. Hele, mám nápad. tobě by tady stejně nic nehráli. Ale moh bys třeba napsat scénku pro mě. Ty se pocvičíš v tom svym psaní a já si udělám další čárku na půlku. Třeba k prvnímu máji nebo k vosvobození.
- VANĚK
SLÁDEK To se slaví i tady?
A jak slavíme! Ani v civilu dneska už nikdo tak neslaví. Když napíšeš, teda ty mi napíšeš, takovou scénku, která bude tak nějak vhodně posazená, aby dokazovala můj správnej poměr k převýchově, secvičíme to a sehrajeme na učebně. Když bude jak má bejt, může bejt i vtipná, aby se všichni zasmáli.
- VANĚK (v rozpacích) Obávám se, že bych to neuměl.
- SLÁDEK Kruci, jsi spisovatel nebo ne? Píšeš hry nebo nepíšeš?
- VANĚK Chtěl jsem říci, že se mi to třeba nepovede. Nikdy jsem příležitostné hry nepsal. Co když ti to spíš uškodí? Někdo v tom může najít nějakou ironii. Nevíš, čeho se můžou chytit. Nebo někdo pozná, že jsem ti to napsal já.
- SLÁDEK Ty mě přece neshodiš. Musíš to napsat, jako bys šel na půlku sám. (Vzdychne.) Když mě poslali z příbyláku na oddíl a já se první ráno probudil, zakop jsem vo nohu. Chápeš to? Pohozenou vedle postele. Než jsem se procpal uličkou k umejvadlu, rval si jeden do důlku skleněný voko. A u umejvadla si pucovala zuby taková ta ručička, co vypadá jako štěně vedle sudu. Jako by tam nebyl nikdo celej. Když si pak začali říkat Kopyto, Skleněnka, Pacička a takovému tlustoprđovi, co se děsně usíral, Baloun, to ti teda řeknu, že tohle bylo už moc poezie i na takovýho pivovarskýho vochlustu jako jsem já. To sem si tenkrát ráno přísahal, že až vylezu, určitě povedu řádný život pracujícího člověka. Dyt' tady to snad stojí eště víc za hovno než v civilu!
- VANĚK
SLÁDEK Na to si zvyknu.
Já ti rozumím. Ty mi chceš tak nějak naznačit, že ty bys to nepsal. Ty se zkrátka nemusíš vo nic doprošovat. Ty si myslíš: «Já nejsem žádněj sprostěj zloděj!» (Vstane.) Ale pozor! Já teda taky ne. Zloděj vokrádá svý bližní. Každěj jim vopovrhuje. Meje hajzly. Já sedím za rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví. My pomáháme lidem, aby dostali zboží, který jim tenhle zkurvenej režim nedokáže vopatřit. (Mávne rukou.) Napsat hru nebo podepsat ňáký prohlášení se cení víc. Ale je špatný, když seženeš žíznivý hospodě pivo? Dyt' by se stejně zkazilo, kdyby ho nikdo nerozvezl! Já vím. Jsou za to prachy. Ale musíš uznat, že my taky bojujem. Jinejma prostředkama. Ale bojujem. My jsem skoro jako vy, politický. Až na to, že můžeme do samosprávy nebo na půlku. (Pauza.) Stejně ti něco povím. Vofrnřovat se nad půlkou, když se na ni nechytáš, to teda není žádný hrdinství. (tiše) Ve vazbě mi nabízeli odjezd do New Yorku.
- VANĚK Fakt? Pořád si říkám, jak můžeš bejt takhle blbej. (Podívá se na něho.) Nebo tě v cizině málo hrajou?
- SLÁDEK Zvali mě do New Yorku na premiéru.
- VANĚK Ty musíš mít i v New Yorku samý privilegia.
- SLÁDEK Jak jsem mohl odjet, když kamarádi seděli se mnou?!
- VANĚK A teď je pustili, žejo? ... Tak vidíš. Takže jsi jim svým hrdinstvím děsně pomoh. Co ty víš? Kdybys odjel, třeba by to policajtum stačilo a ostatní mohli bejt dávno doma.
- SLÁDEK Tohle je můj domov.
- VANĚK Kriminál?! Já to snad nepřežiju!
- SLÁDEK To ne. Ale odsud se mohu vrátit. Z emigrace ne. Takže jsem v kriminále víc doma než v New Yorku.
- VANĚK Tobě to holt může bejt jedno. Čím dyl sedíš, tím víc vo tobě budou psát v novinách, tím víc budou hrát ty tvý hry. Pro tebe je kriminál reklama, kterou ke všemu eště platěj ty, co tě zavřeli. Tobě roste bankovní konto. Ale co já?! Mně rostou akorát dluhy na alimentech. Ty budeš slavnej jako Gott nebo Havlíček. Na každýho se budeš moct vysrat. Já budu rád, když mě nechaj v ňákym pivovaru příkulovat nebo koulet. Mě, sládku!
- SLÁDEK (Otevřou se dveře a vejde BAVORÁK.)
- BAVORÁK (k Vaňkovi) Kolem tebe je samá sran-da. Právě rozdávaj bachařum tvoje fotky, aby tě hned poznali. Maj hlásit každýho, kdo s tebou mluví nebo sedí v jídelně u stolu. Už ti Sládek říkal tamto?
- VANĚK
BAVORÁK Nevím prosím... (přes Sládkovu gestikulaci) No že se máme s tebou skamarádit a psát na tebe kontrášum hlášení.
- SLÁDEK i VANĚK jsou v rozpacích.)
- SLÁDEK No to je toho. Tak von Sládek ještě nestačil. Samozřejmě, my to se Sládkem o sobě vzájemně nevíme.
- VANĚK
BAVORÁK A co chtějí vědět? (se směje) Každou pičovinu. Však se domluvíme. (K Sládkovi.) Dej sem honem ňákej nápis. Večer ho chtějí mít na učebně. Máš schválený hesla?

- (*SLÁDEK najde v hromadě složku a horečně se v ni přehrabuje. BAVORÁK zatím hledá ve skříni a vyjme velkou krabici, plnou červených písmen.*)
- SLÁDEK Třeba tohle. Gorkij: Člověk, to zní hrdě.
- BAVORÁK (*přebírá písmena*) To máme, vole, tady.
- SLÁDEK (*se otočí po hesle*) Vadí to? (*Znovu kouká do papírů.*) Tak tohle. Alexander Humboldt: Vztahy mezi lidmi dodávají životu ceny.
- BAVORÁK To je dlouhý.
- SLÁDEK Tohle je vono. Goethe: Člověk získává, když něco ztrácí.
- BAVORÁK Taky dlouhý.
- SLÁDEK (*si prohlíží listinu*) To je hned po tom Gorkym nejkratší.
- BAVORÁK (*k Vaňkovi*) Hrozný, jak jsou spisovatelé ukecaný.
- (*Popadne krabici s písmeny a listinu s hesly a odejde. Chvilke rozpačitého mlčení.*)
- SLÁDEK Tak to vidíš. Člověk získává, když... (*nemůže si vzpomenout*) (*resignovaně*)... když něco ztrácí.
- VANĚK Dobrý, žejo. (*Pauza.*) Já ti byl z těch mrzáků tak hotovej, že mi Šerkézy musel udělat magorák s esíčkama. Chceš čaj?
- SLÁDEK
- VANĚK Jestli se to smí?
- (*SLÁDEK sype do somračky čaj a zalévá ho vodou.*)
- Takových drobností se člověk nakonec může zříct. Zejména, kdyby taková laskavost vůči mně mohla ohrozit tvoje postavení. Máš tady pěkné místo, vytváříš si předpoklady k podmíněnému propuštění...
- SLÁDEK Na čaj se nechytaj ani bonzáci. (*Podává mu čaj.*) Já jsem ti byl tak hotovej, že jsem si pak vod něj nechal vykérovat ty Hradčana. No řekni, je to možný?! Člověk tady může tak zmagořit, že ze sebe udělá plakátovací sloup.
- (*VANĚK srká čaj. SLÁDEK si sedá a přehrabuje se v papírech.*)
- VANĚK Jak to víš... s těma cigaretama?
- SLÁDEK Chceš kouřit?
- (*VANĚK vyjme z kapsy krabičku amerik. Zapalují si.*)
- VANĚK Nebo s tím tuzexovým mýdlem?
- SLÁDEK Jo tak. (*Potáhne.*) Informace jsou děsně rychlý. Někdy úplně nemožně. Co řekneš? Včera tě přivezli a předevcírem hlásili na Hlase, že jsi tady. Brigádýr z dolu to na noční poslouchal s civilama.
- VANĚK Páni!
- SLÁDEK No a taky ti vyčórovali skříňku, žejo.
- VANĚK Někdo si asi chtěl zakouřit.
- SLÁDEK Vzpamatuj se. Hledali, jestli nemáš něco zašitý v papírech.
- VANĚK Aha. Cigarety to měly zamaskovat. To se dělá.
- SLÁDEK Hovno. Ten hulibrk to čórnul nad plán. Jenže votočil ligerosky, který tady roky nikdo neviděl. Frajeři ho čapli, dali mu drškovou a odvlíkli k Biftekovi, že vyčóroval holuba. (*Chechtá se.*) Samozřejmě mu neřekli, jakýho ptáka. Biftek byl zase jednou pořádně naklepanej, tak mu přidal. Teď se zase nasrali kontrášové, že se jim vodrovnal agent. Schovávaj si ho zatím na díře. Ale co chtěj, když si vybíraj takový voly. To je poezie, co?!
- (*Napjatá pauza.*)
- VANĚK Tamto... to je pravda?
- SLÁDEK (*rozhořčeně*) A co si ty vůbec vo sobě myslíš? Hlášení se vobčas piše na každýho, tak proč ne na tebe? Zrovna na tebe, kterej vo sobě dáš psát v novinách!
- VANĚK (*rezignovaně*) Já přece o sobě nic...
- SLÁDEK Hele, venku si voblubuj, koho chceš. Tady jsou karty rozdaný.
- VANĚK Že se nebál?
- SLÁDEK Kdo?
- VANĚK Bavorák.
- SLÁDEK Jsme kolchozníci.
- VANĚK Prosím?
- SLÁDEK No máme všecko společný. Prachy, chalku, tabák.
- VANĚK Ale mě přece nemůže znát.
- SLÁDEK Každěj mukl ti bude důvěřovat. I když tě práskne. Půlka je půlka. Bachaři taky. I když tě vosolej. Každěj strážmistr chce bejt nadstrážmistrem.
- VANĚK Ty mluvíš, jako by tu nebyli žádný slušný lidi.
- SLÁDEK Pár se nás najde. Ale většinou... Vem si Kopyto. Když mu řekneš, že je bonzák, vodepnul by si nohu a umlátíl tě s ní. Von taky není bonzák. Von jenom musí každému předvést, že všechno ví. I policajtum. Chce jim asi dokázat, že stejně ničemu nezabráněj. Jenže voni jsou tak bezmocný, že s ním pokecaj, daj mu krabičku startek a pak hned všecko vymáknou.
- VANĚK To mu nemůže někdo vysvětlit?
- SLÁDEK (*vzdychne*) Jednou dělali v pivovaře reportáž. Celej den jsem je tam vodil. Zadarmo chlastat pivo, to jo. Ale myslíš, že vo mně pustili slovo? Ani takový lidi vod novin nopochočili, co by to pro mě znamenalo. Vaňku, já jsem na něco přišel. Svět není nikdy takovej, jakej bysme ho my, chytráci, chtěli mít. Bude dycky nejvejš takovej, jaký budou největší blbci. Ty přes ty svý ideály zahlídneš z života jen malinkej kousíček. Jako ten světelněj lem kolem černý koule při zatmění slunce. Viděl jsi někdy zatmění slunce?

- VANĚK
SLÁDEK *(netrpělivě)* Ovšem.
To je ale poezie, co? *(Pauza.)* Tak si to vem. V pivovare jsi byl samej princip. A jak jsi dopad.
- VANĚK
SLÁDEK To je moje věc.
Tak tohle neříkej ani nanečisto. Neubauer dostal na půlku dva kluky. Kontrášové byli úplně vydřený z jejich podrobných zpráv. Celý si to sám diktoval. Dokonce čet jejich dopisy domů a sázel jim tam podle nich pravopisný chyby. *(Pauza.)* Já se na to v pivovare nakonec taky moh vybodnout. Kdoví. Třeba by to ututlali, kdybych jim byl nějak užitečnej. *(Pauza.)* Když kontrášům vodmítnu, tím jim říkám, ze se u mě nechytaj. A pak se zase nechytím já, až budou psát posudek.
(VANĚK zarytě upíjí čaj.)
Když to nenapišu já, stejně to udělá jinej. Co mu zbyde. Bude si vymejšlet, protože něco tam hergot napsat musí. A ty budeš mít jeden filcunk za druhým, nepřetržitý buzerace a když u tebe nic závadovýho nenajdou, pošlou tě do díry aspoň ze vzteku. Třeba za špinavej ešus.
- VANĚK
SLÁDEK Nebudu mít špinavý ešus.
(se chytá za hlavu) Já si ti z tebe hodím na katru. Už jsi viděl bachaře, kterej ti nic nenajde? Aspoň malinkou pavučinu v koutě, až budeš mít cimru?
(Rozletí se dveře a do kanceláře vletí celý brunátný, poněkud pomuchlaný nadstrážmistr BIFTEK. SLÁDEK se vymrští, VANĚK ho nemotorně napodobuje.)
- SLÁDEK
BIFTEK Pane nadstrážmistře, odsouzený...
(poplašeně) Vyser se na to. Jde sem náčelník. Není tady bordel?
- SLÁDEK Všechno v pořádku, pane nadstrážmistře.
- BIFTEK Ještě to trochu urovnejte. Ty somračky at' zmizej. *(K Sládkovi.)* U starýho si určitě šplhneš, když zrovna Vaňkovi vyváříš jako v bufetu. *(K Vaňkovi.)* Člověče, co to z vás udělali za hasstroše?!
- (V panice prchá. SLÁDEK honem schovává svoji i Vaňkovu somračku do stolu, kontroluje, zda má zapnuté knoflíky na kapsách, urovnává papíry na stole a uklízí, co se dá. VANĚK by mu rád pomohl, ale vidí, že by se jen pletl. Alespoň si také kontroluje knoflíky a rozpačitě si sedá. SLÁDEK ještě chvíli zmateně pobíhá, pak si sedá ke stolu a chystá se psát na stroji.)*
- SLÁDEK Vzdělání?
VANĚK Prosím?
SLÁDEK No jaký máš školy? Základní. *(Klepe do stroje.)*
VANĚK Ano, základní.
SLÁDEK Dál.
- VANĚK
SLÁDEK Gymnasium. Vysokou divadelní.
(stále píše) To se taky studuje? *(Píše.)* Ještě chybějňáký osobní údaje. Matka za svobodna?
(Rozletí se dveře a vejde NÁČELNÍK, suverenní pětapadesátník v civilu, za ním se třesou HOUPAČKA a BIFTEK. SLÁDEK se vymrští, VANĚK po něm, přičemž porazí židli. Chce ji zvednout, ale zůstane raději stát, když vidí Sládka v pozoru, hulákajícího hlášení.)
- SLÁDEK Pane plukovníku, odsouzený Sládek plus jeden při vyplňování příjmového listu.
- NÁČELNÍK *(se rozhlédne, pak k Vaňkovi)* Zvedněte si to. *(VANĚK nemotorně zvedá židli.)*
Tak to jste vy!
(ještě zápasí se židli.) Prosím?
- VANĚK
NÁČELNÍK Tady se neprosí. Neumíte se zahlásit?
- VANĚK
NÁČELNÍK Prosím, odsouzený Vaněk.
(k Houpačkově) Pak ho odvedete do skladu převléct.
- HOUPAČKA Pane plukovníku, už jsem nařídil, aby si to do zítřka s někým vyměnil.
- NÁČELNÍK Řekl jsem, že ho odvedete převléct.
- HOUPAČKA Provedu.
- NÁČELNÍK To by zítra zase cizina vysílala, že ho tady ponižujeme v lidské důstojnosti. Co, Vaněk?
- VANĚK Já si to opravdu mohu vyměnit. To mi nic neudělá.
- NÁČELNÍK Už jsem řek. *(K Sládkovi.)* Kam jsme ho dali?
- SLÁDEK *(úslužně)* Potřebovali bysme, pane plukovníku, jednoho odsouzeného do prádelny.
- NÁČELNÍK Abyste tam nezahučel vy, Sládek. *(Ostře.)* Žádnou režii. Bude plnit normu. *(K Vaňkovi.)* Co vy vlastně umíte? Kromě toho rozvracení?
- VANĚK *(zarputile)* Já jsem nic nerozvracel. Kromě toho jsem odsouzen pouze za podvracení.
- NÁČELNÍK *(zarputile)* O tom se tady spolu nebudem hádat, Vaněk. Už vůbec ne o slovíčka. *(K Sládkovi.)* Co, Sládek, dáme mu vybrat?
- SLÁDEK *(úslužně)* Hned ráno ho zavedu na dílnu.
- NÁČELNÍK Ale bude to na fleku. U mašiny. Žádná údržba, žádné pobíhání s kabelou. *(K Vaňkovi posměšně.)* Vy byste v ní stejně moh nosit akorát letáky. Co, Sládek?
(SLÁDEK se úslužně směje.)
(K Vaňkovi.) O své činnosti tu nebudete nikomu vykládat. Jakmile něco zjistím, máte třicet dní samovazby. Pokračování v trestné činnosti netoleruju. Stejně zavírám lupiče, když učí spoluodsouzené otevírat fabky. Jasně?
- VANĚK *(s přemáháním)* Ano, prosím, ale...
NÁČELNÍK Už jsem řek, že tady se neprosí. Tady

- se dodržuje ústavní řád. Ten platí pro vás i pro mne. Vaše povinnost je poslouchat, moje povinnost je vychovávat.
- VANĚK To víte, vězňové jsou zvědaví. Těžko se...
- NÁČELNÍK Vás, Vaněk, teda převychovávat nebudu. Zbytečně bych se namáhal. Takže budete zkrátka poslouchat, dokud si to neodsedíte. Jestli to s vaším zdravím vydržíte. Co máte?
- VANĚK Těžko se vyhnu tomu, abych ostatním alespoň stručně nevysvětlil, za co sedím.
- NÁČELNÍK Řeknete jim paragraf a přečtete jim z rozsudku, že jste z nepřátelství ke společenskému a státnímu zřízení podvracel republiku. Jasně?
- VANĚK Je přece nemyslitelné...
- NÁČELNÍK Kdo je to Kateřina? (VANĚK váhá.) Ještě tady nejste a nějaká Kateřina vám posílá pohledy.
- VANĚK Je to kamarádka.
- NÁČELNÍK Tak té kamarádce napište, ať vám sem nic neposílá, protože to stejně nedostanete. Nebo ne. Vzkážete jí to. Napišete do dopisu domů, že vám nesmí psát nikdo jiný než nejbližší příbuzní.
- VANĚK (nesměle namítá) Promiňte, ale nemohu přece...
- NÁČELNÍK Co zas nemůžete?
- VANĚK Nemohu přece zakazovat lidem, kteří nebyli odsouzeni, aby si psali, komu chtějí.
- NÁČELNÍK Vy nebudete zakazovat nic. Napišete, že jsem to zakázal já. Určitě to pochopí a nebudou vám dělat maléry. (Podívá se na hodinky, pak k Houpačkovi.) Potom zajistíte, aby Vaněk dostal večeři.
- HOUPAČKA (se prohoupne) Provedu.
- NÁČELNÍK (k Vaňkovi) Nechci vidět, že si děláte nějaké poznámky. To by z vás byl po návratu milionář, co Vaněk?! Ale tady není žádná Dobříš, žádný zámek nebo hrádeček. (K Sládkovi.) Co vy na to?
- SLÁDEK (úslužně) Já tady taky nemůžu vařit pivo.
- NÁČELNÍK (se zasměje, pak sarkasticky) Sládek, na dílně zase kvasili chleba s rejží. Jestli zjistím, že v tom máte prsty, tak si mě nepřejte.
- SLÁDEK (vyděšen) Dovopravdy, pane plukovníku, věřte mi, vo tom dovopravdy nic nevím.
- NÁČELNÍK Nežvaňte, Sládek. Ledaže vás někdo nemá rád.
- SLÁDEK Ano, prosím.
- NÁČELNÍK Už taky prosíte? Snad jste se nám nenakazil od Vaňka?
- SLÁDEK Ne, pane plukovníku, to ne. (Je zcela zděšen.)
- NÁČELNÍK To by začalo brzo. (Ohlédne se po Houpačkovi a Biftekovi. K Vaňkovi.)
- O své trestné činnosti se nebudete bavit nejen s odsouzenými, ale ani s příslušníky. Jasně? Uděláte nejlíp, když budete co nejvíc mlčet.
- VANĚK (základně) Možná, že by kurčité mé izolaci pomohlo, kdybych mohl po práci, ve volném čase, sedět někde v ústraní a číst si nebo třeba psát nějakou hru.
- NÁČELNÍK Cože?!
- VANĚK Nebylo by to nic o vězení, nic politického, prostě nic, co by mohlo někomu vadit.
- NÁČELNÍK (se postupně stále více rozčiluje) To by jako mělo být o ničem? Vaněk, přestaňte si ze mě dělat srandu! Vy, světovej spisovatel a o ničem?! Vždyť vy byste o ničem ani psát neuměl. Vy umíte jen samý počouchlosti. (Křičí.) Vy politický jste kurvy!
- VANĚK (se vzpříímí) Dovolte!
- NÁČELNÍK (se snaží ovládnout) Vy víte, jak to myslím. Kluzký jako hadi. Nedovedete se férově, chlapsky postavit a přiznat si: prohrál jsem, udělal jsem chybu, přijmu trest a napravím se!
- VANĚK Nemohu přiznat vinu, kterou nemám.
- NÁČELNÍK (řve) Kdo si odmítá myslet co my, je lump. Za výjimečného stavu bych vás dal zastřelit! (Snaží se uklidnit.) No, zatím nemáme výjimečný stav. Ale počítejte s tím, že neuděláte krok, abych o vás nevěděl. (Vystřelí z místnosti.)
- HOUPAČKA (k Vaňkovi) Hlaste se potom u mě na režimu.
- VANĚK Já na to krupoto nemusím.
- HOUPAČKA Slyšel jste pana náčelníka. (Odejde.)
- BIFTEK Teď nevíme, jak dopad fotbal. (Vyběhne z místnosti a práskne za sebou dveřmi. SLÁDEK si pomalu sedá ke stolu, VANĚK stojí opřen o židli.)
- SLÁDEK Tak vidíš, jaký jsou to svině!
- Hulibrci zapíčený!
- VANĚK Radši tak nemluv. Může tu být nějaká štěnice.
- SLÁDEK Buci zapařený bonzácký! Člověk jim ukáže, jak naložit chleba s rejží a cukrem, aby to šlo chlastat a ty kuřbuřti to prásknou.
- VANĚK Třeba to nějaký bachař objevil náhodou.
- SLÁDEK Ty spermohlti určitě dali napít Kopytu.
- VANĚK Prosím?
- SLÁDEK Nepros furt.
- VANĚK Promiň.
- SLÁDEK Na beton mu dali napít. Chápeš to? Voni mi chtěli zmařit půlku! (Zoufale k Vaňkovi.) Že bude ta amina. Tříletá všeobecná, žejo? Nebo jaká chceš. Přece jsme vstoupili do toho Haagu.
- VANĚK To je blbost.
- SLÁDEK (zmučeně) Každá dobrá zpráva je dycky blbost.

- VANĚK (váhavě) Spoléhat můžeš jen na to, co uděláš sám. Jestli teda myslíš, že by ti to pomohlo, pokusíme se je nějak oklamat.
- SLÁDEK Jak by mi to mohlo pomoci? S tebou je akorát možný vletět do nějakého průseru.
- VANĚK Napišu ti tu scénku k osvobození.
SLÁDEK Vzpamatuj se. Dyt's to slyšel. Jak škrtneš vo papír, budou ti špízovat za hřbetem. I když to bude povolenej dopis domů, přiletí bengo, aby to překontroloval.
- VANĚK Mohu to napsat na záchodě.
SLÁDEK Jo a vyfilcujou ti papíry a daj ti třicet.
- VANĚK To je moje věc.
SLÁDEK (kňučí) Jak zjistěj, že je to scénka k osvobození, bude jasný, že to píšeš někomu jinýmu, protože ty máš psaní stejně zakázaný.
- VANĚK Museli by dokázat, že je to pro tebe.
SLÁDEK Voni přece nebudou nic dokazovat. Vytypujou si víc možností a budou to mít polepený eště další muklové. Až půjdu na půlku, nikdo neřekne, žeš mi psal scénku k osvobození. Nebo že mám málo kázeňskejch odměn. Taky mi můžou eště rychle stříhnout nějakou trest. (Pauza.) Já si snad budu muset vymyslet i ty verše do dopisu. No a – to mi teda řekni – co si mám vycucat do těch hlášení!
- VANĚK Můžeš se z toho přece nějak vyvlíknout. Třeba řekneš, že si o tobě myslím, že jsi bonzák, že jsem ti to dal najevo a mluvím s tebou sice slušně, ale jenom úředně. Navíc leda o našich společných zážitcích v pivovaru.
- SLÁDEK (zoufale) Ty tomu pořád nepotřebuješ rozumět.
(Vejde BAVORÁK a se zájmem si prohlíží přítomné. Postaví na stůl krabici s písmeny.)
- BAVORÁK (se usměje) Jó, kdybyste nepáchali kurevstva, nemuseli jste tu bejt. (Mávně rukou nad Sládkem.) Copak tahle stará pakárna... (K Vaňkovi.) To vy jste holt jiný jedničky. Veřejně protestujete. Ale co z toho? Jste osamocený. Stačej vás pozavírat nebo vyvézt jako to dříví nastojato. (Pauza.) Stejně se vám divím. Já bych jel hned. To by byl jinej business než tahle přicmrndávačka, za kterou ti ještě naparej nedovolený podnikání. (Popadne listiny.) Veřejnost jsme my. Nás jsou milióny. Než vy to stačíte předělat, my je dávno rozkradem. (Odchází, ale u dveří se ještě zastaví.) Tři metry do tý aminy už hergot nějak přetluču. Musej ji dát. Vsadím se o kartón spart. (Odejde. Krátká pauza.)
- VANĚK Ty to doopravdy chceš psát?
- SLÁDEK (sklesle) Pochop! Dyt' já chci taky nějak přispět do našeho společného boje. Copak mám jinou možnost? Půlka je půlka.
- VANĚK Jak s nimi jednou začneš dělat, nikdy se z toho nevyvlíkneš. Spadne klec. To je nejhorší doživotí, jaké můžeš dostat. Dáš si ho sám. Vždycky se ti připomenou. Všude. Je to proti všem zásadám.
- SLÁDEK Já tě nesmím dát ani do blbý prádelny, kde je vedro a mokro. Umožnit ti, aby sis trochu trénoval to svý psaní aspoň pitomejma scénkama nebo veršikama. A ty, bez vypočítavosti... ty bys mě zachránil.
- VANĚK Mně by to nakonec uškodit nemohlo. Psát na sebe hlášení není trestné. Já bych se tím nikomu nezavázal a měl bych přitom ve zdejších mimořádných podmínkách možnost usměřňovat informace o sobě podle vlastních záměrů. Ale můžeme tohle udělat?
- SLÁDEK (chodí po místnosti) Seženu ti úplně novou košili. Opatřím ti čimelika. Propašuju ti civilní prachy.
- VANĚK Já si to z tebe snad hodím. Copak odtud každý musí vylézt ještě horší než byl?
- SLÁDEK A cos myslel? Největší trest jsou lidi. Všude. Tady je to úplně stejný jako v civilu.
- VANĚK To ne. Větší kriminál je vždycky lepší než menší. Venku máš aspoň šanci.
- SLÁDEK Třeba v pivovare, žejo. Můžeš pít pivo.
- VANĚK Můžeš šoustat.
SLÁDEK Vaňku, kdyby přišli na to, že mi to diktuješ, mám definitivně po piči.
- VANĚK Přijít by na to nemuseli. Kdyby měli nějaké podezření, musel bys je předějit. Řekl bys třeba, že jsem příliš chytrý a už jsem tě skoro odhalil. Proto ses se mnou naoko spojil, tím jsi získal moji důvěru a doviš se ode mne daleko víc než předtím.
- SLÁDEK A taky bych moh říct, že ty přitom tak nějak pomalu začínáš překonávat nechuť ke spolupráci s policií.
- VANĚK Hovno! Tady je třeba vzít osud do vlastních rukou úplně jinak než v civilu.
- SLÁDEK My je fakt oklamem. Budu si moct říct: Sládku, taky ses zapojil do naší společný věci. Vymanil ses aspoň kapku ze svýho dosavadního sobeckýho života. Můžeš se na tu svou tlamu klidně podívat do zrcadla, protože i na tebe se vztahuje tohle pitomý heslo: Když člověk získává, zní to hrdě.
- VANĚK (zuřivě) Už abys vypad před mříže. Vid', že na mě počká.
SLÁDEK Vždyť jsi jí pomohl do té flaškárny.

SLOVNÍČEK VĚZEŇSKÉHO ARGOTU

použitého v Dienstbierově hře

- SLÁDEK** Stejně jsi dal výpověď. Vo tobě holt píšou v novinách. Taky to má svý mouchy. Nemůžeš do samosprávy. Ani na půlku. Ty máš dycky nějaký privilegia.
(*Pohlédne k oknu a zaujat jde k němu.*)
- SLÁDEK** Hele, úplněk. To je ale poezie, co? Zamřížovanej úplněk.
(*VANĚK ho popadne a dotlačí na židli u jeho stolu. Psací stroj posune trochu do strany, ale tak, aby se na něm hned dalo začít psát. Najde na stole čisté papíry a položí je před Sládka. Do ruky mu dá tužku. Ukaže na stroj.*)
- VANĚK** Když někdo přijde, budeš pokračovat s matkou za svobodna.
(*SLÁDEK zírá na Vaňka a pak začíná zběsile psát podle jeho diktátu. Zatímco VANĚK diktuje, světla na jevišti se tlumí, opona pomalu padá a hlediště se rozsvěcuje.*)
- VANĚK** (*diktuje rychle, úředním tónem*) Sledovaný objekt se dostavil k příjmu v 16.45. Informátorovi se zahlásil, jelikož ho nepoznal. Po poučení objekt v informátorovi rozeznal nadřízeného – sládek – na někdejší společném pracovišti, pomlka, pivovar. V dalším informátor objekt vybědl, že v osobním styku použijí familiární oslovení, takzvané tykání, jež vyvolává vztah větší důvěrnosti. Objekt vybědku přijal. Vztah důvěrnosti poté informátor rozvinul připomínkou společných pohovorů obou, mimo jiné o známé herečce Bohdalové, pivu, sudy s kterým objekt na bývalém pracovišti přikuloval a zde do ústavu přítomném odsouzeném Šerkézy Lajos, cikánského původu, s nímž, jak zdůrazněno, byl objekt a informátor na bývalém pracovišti, pomlka, pivovar, pomlka, jedna parta. Příznivý posun naladění objektu učinilo provedené pohoštění, pomlka, káva, pomlka, která mu dle jeho doznání ve vyšetřovací vazbě chyběla více než ženy.
(*Hlas začne slábnout, až se vytratí.*)
Příjmový pohovor dále pokračoval poučením objektu ohledně povinností podle ústavního řádu k zajištění řádné převýchovy, např. stlaní postele, pořádku v osobních věcech, řádného pracovního úsilí...

KONEC

Autor děkuje všem, kteří mu v různých fázích práce pomohli svými úvahami a kritikou, zejména Lubošovi Dobrovskému, Václavu Havlovi, Sergěji Machoninovi a Zdeňkovi Urbánkovi.

<i>amina</i>	- amnestie
<i>bachař</i>	- dozorce
<i>bakeliták</i>	- Cikán
<i>bavorák</i>	- auto BMW
<i>bengo</i>	- dozorce
<i>bonzák</i>	- udavač
<i>bonzovat</i>	- udávat
<i>briketa</i>	- Cikán
<i>bufeták</i>	- člověk živící se drobnými krádežemi, dojídaním v jídelnách apod.
<i>buk</i>	- homosexuál
<i>bůr</i>	- pět let
<i>čórnout</i>	- ukrást
<i>desítka</i>	- deset let
<i>esíčka</i>	- protiastmatické prášky, používané jako narkotika
<i>fabka</i>	- patentní zámek FAB
<i>filcunk</i>	- prohlídka vězňových věcí
<i>hák - mít něco na háku</i>	- moci se na něco vykašlat
<i>hákovat</i>	- pracovat
<i>hodit kecky</i>	- umřít
<i>hodit si (to)</i>	- oběsit se
<i>holub, holubárna</i>	- vězeň nováček
<i>hulibrk</i>	- homosexuál
<i>hustej</i>	- zámožný
<i>chalka</i>	- potrava
<i>chalovat</i>	- jíst
<i>kérovat</i>	- tetovat
<i>klepky</i>	- léky užívané jako narkotika
<i>komplíc</i>	- spolupachatel
<i>kulatky</i>	- cigarety (vyrobené, na rozdíl od balených)
<i>lapák</i>	- vězení
<i>loch</i>	- vězení
<i>magorák</i>	- silný čaj, často ještě s tabákem
<i>meloun</i>	- milión
<i>metr</i>	- měsíc
<i>mukl</i>	- vězeň
<i>naklepanej</i>	- nadrogovaný
<i>pakárna</i>	- blázen, blázinec
<i>plčovina</i>	- malichernost, hloupost
<i>podmáznout si žíly</i>	- podřezat se
<i>ponorák</i>	- ponorný vaříč, obvykle vyrobený z žilettek a drátu
<i>příbylák</i>	- nástupní oddělení
<i>půlka</i>	- možnost podmíněného propuštění po polovině trestu
<i>režim</i>	- kancelář dozorců odpovědných za dodržování denního řádu
<i>somračka</i>	- sklenice od kompotu nebo zavařeniny
<i>spermohl</i>	- homosexuál
<i>špízovat</i>	- fízlovat, donášet
<i>štěnice</i>	- odposlouchávací zařízení
<i>tunel</i>	- podraz
<i>vopruzovat</i>	- hlídat, sekýrovat
<i>vosmička</i>	- osm let
<i>vyčórovat</i>	- vykrást
<i>vykérovat</i>	- vytetovat

Poezie a politika

JINDŘICH CHALUPSKÝ

1

František Halas zemřel před třiceti pěti lety, krátce po svém osmačtyřicátém roce. Jeho dílo, vydáno v několika silných svazcích, vstoupilo do studeného panteonu klasiků. Mnozí jsou přesvědčeni, že byl největším českým básníkem ve své generaci a možná ve svém století. Kdo ho znali, vzpomínají ho také jako člověka, který byl pro ně v těžkých dobách nenahraditelnou oporou. Nepřestal jim chybět. A teď se dovídáme, že to všechno byla nejspíš iluze. Halas se prý zhroutil mravně a tedy také básnicky. Stal se z něho mnohoobročník a korupčník velkého stylu. Byl to prý lišák, který «měl za ušima», píše se, ale komunisti jeho delikty znali a Halas tedy ze strachu psal komunistickou poezii. Tak to říká docela otevřeně a obšírně někdo, kdo Halase dobře znal a stýkal se s ním a kdo se pokládá a bývá pokládán za reprezentativního literárního kritika svých let: Václav Černý ve IV. svazku svých *Pamětí*, který vyšel roku 1983 v Torontu.

Ti, kdo Františka znali, taky už zestárli a mnoho jich ubylo a ubývá. Tak tu Černý může vystupovat jako svědek korunní. Halas byl vážen a milován všemi okolo sebe jako málokdo jiný. Opravdu se všichni klamali? Zdá se, že bude třeba vysvětlovat.

Jak už naznačeno, Halas a Černý si stáli ve čtyřicátých letech velmi blízko. Přesto byla mezi nimi nějaká nevěle. Není známo proč, je tu jen poznámka v Halasových pozůstalých rukopisech: «15./1./41. V.Č. Ty chceš být nejv. č. b. (?)»¹ Posléze dochází ke konfliktu. Jak to Černý ve svých *Pamětech* vykládá,

poměr mezi námi se vyhrocoval až po okamžik, kdy se František odmítl zastat vlastního otce, starého dělníka a komunisty, který se dostal do konfliktu se stranou, do níž se vetřel na rudo přebarvený kolaborant. Vyvolalo to mou poznámku v Kritickém měsíčníku, jež vyvolala velký rozruch. A tehdy jsme se sešli s Františkem k trpké kontraverzi, poslednímu setkání našich životů. Obhajoval svoje chování svou pokračující nemocí.

Černý pokračuje několika větami o svých vztazích k přátelům vůbec: «Ztráty přítele lituji, a zvláště, jsem-li tím ošizen o hodnoty halasovské», končí².

Abychom rozuměli, co se vlastně stalo, nezbude než se vrátit především k onomu «konfliktu se stranou» básníkovy otce. Ten tehdy vedl úporně procesy se skupinou lidí, kteří postříleli několik občanů ze Střílek u Brna. Jak historii rekonstruuje teď básníkův syn František, přijelo tam do Střílek 4. května 1954 auto a z něho vystoupili tři muži, kteří o sobě prohlašovali, že jsou partyzáni a že mají zajistit a odvézt do Brna k soudu tři střílecké občany. Byli ozbrojeni a nikdo se neodvážil jim klást odpor. Střílečtí občané tedy s nimi odjeli. Cestou měla prý vzniknout závada na autě, takže ti partyzáni či tzv. partyzáni nemohli dovézt zatčené do Brna a museli je podle vlastního doznání zastřelit. Tolik fakta. Další jsou domněnky. Domněnkou básníkovy otce bylo, že ti «partyzáni» zastřelili svědky své kolaborace, kterou chtěli krýt pozdní účastí na odbojových akcích. Mohl mít pravdu, neměl však důkazy. A partyzáni nebyli postižitelní za pouhý fakt, že spáchali vraždy, protože na jejich činy se vztahovala amnestie činů za revoluce. František Halas starší prohrál tudíž několik procesů, při nichž mu šlo hlavně o jistého učitele Beneše, skutečně po roku 1945 člena Komunistické strany. Hodně se o tom tehdy psalo. Na ututlání celé věci snad měl zájem ještě někdo dost vysoce postavený, ale to je také jenom domněnka. Básník sám byl nepochybně přesvědčen, že otec má pravdu, ale ani on nemohl pomoci.

Na to tedy navazovala «poznámka», o níž se Černý zmiňuje:

Františka Halase, starého komunistu z moravských Střílek, upřímně obdivujeme. Je to celý muž. Má čestně za to, že poznal pravdu jednoho strašného případu pseudorevolučního násilí, a neváhá se mu — sám a vlastně bezbranný — postavit. Tváří v tvář silám nekonečně mocnějším, než je jeho hlas a jeho objektivní možnost boje, nazývá věci pravými jmény. A jakkoliv je pouze řadovým členem své třídy a prostým vojákem revoluce, zachraňuje jejich čest.

Je skličující srovnávat jeho chování, statečnost a ryzost s chováním věhlasných kulturních veličenstev, zabydlivších se na výsluní režimu! Politicky stojí zdánlivě na téže straně barikády jako on. A vědí více než on, mohou tisíckrát více než on, jejich slovo a protest by měly jinší ohlas a účinnost než volání osamělého prostého veterána dělnických bojů. Jsou denními svědky jinších křivd a nepravd, jinšího falšování práva a národních kulturních hodnot, za jejichž představitele se ještě vydávají a jsou vydáváni. Mlčí, mlčeli — a budou mlčeti! Jediný zvuk, jež jsou ještě schopni vydat, je oslavný zpěv jejich nasycených a vskutku velkolepě trávicích žaludků. Hrůza je prostě v tom, že v naší kultuře Františkově Halasové, staří komunisté ze Střílek, nemají vůbec synů³.

Ten útok opravdu tehdy konsternoval každého, kdo alespoň trochu básníka Halase znal. To totiž nebyla ani snad zlobná a vulgární karikatura. Co se tu psalo, nemělo prostě s Františkem Halasem nic společného. Halas byl vždy a ve všem nanejvýš skromný a prostý, a teď měl být oportunistou a jeho poezie příkladem «oslavného zpěvu nasycených a vskutku velkolepě trávicích žaludků». Kdekdo také věděl, jak nesmírně si váží Halas právě svého otce. Teď najednou byla «hrůza prostě v tom», jak se vůči němu chová. Záhada.

Máme-li pochopit, třeba alespoň náznakem rekonstruovat scénu, na níž k těmto událostem došlo.

Literární generace, která nastoupila ve dvacátých letech, byla téměř veskrze generací levicovou. Nebyla to jen dobová móda. Ta generace měla své dobré důvody. Na její počátky se těžce kladl stín první světové války; Biebl ještě jako mladý hoch musel na frontu, na začátku Závadovy i Halasovy poezie jsou evokace válečného vraždění. Pak po deseti letech velká hospodářská krize; statisíce lidí u nás, milióny ve světě se nenajedí, chodí rozedráni, ztrácejí střechu nad hlavou. Kolik dětí chodilo na českém severu do školy bez snídaně? Byla demokracie, ta Masarykova demokracie — co byla platná, když nemohla těm trpícím pomoci? Roku 1933 Hitler, pak občanská válka ve Španělsku. Na výběr byl Hitler nebo Stalin. Chyba byla, že jsme přistoupili na tu volbu. Pak druhá válka a celé to každý den obnovované utrpení okupované země. Jakým právem směl se básník soustředit ke své výlučné zkušenosti a nedbat toho, co se děje kolem?

Generace, která nastupovala v literatuře ke konci třicátých let, představovala se naopak jako pravice. Jak to při střídání generací bývá, zaujala nový postoj, dovolávala se jiných jmen a zároveň hledala místo pro své uplatnění. To nebylo snadné. Levice zaujímala v literárním světě místo téměř výlučné. Pro pravici nebylo místo. A tak se začal rozvíjet boj, který se stal více bojem o pozice než o zásady. Nebyl to zrovna pěkný pohled. Pokud šlo o levici, psal jsem tehdy, roku 1938, «ta stala se pohodlnou, lehkomyšlnou, módní». Ale teď «rozptýlené skupiny katolíků, ruralistů, nacionalistů se šikovně koncentrují, získávají si velká nakladatelství, vnikají do porot. Opakují ve zvětšené míře morální chyby, o jejichž špatných koncích je poučuje dnešní krize levice»⁴.

Ještě téhož roku vskutku tato pravice vyrazila do generálního útoku. Měla k tomu především týdeník *Obnova*. To už bylo docela nepěkné. Také o tom jsem psal, už po válce: «zuřivý a sprostý antisemitismus, hloupoučké řeči o zednářích, nevybíravé útoky na komunisty a demokraty, výzvy k pálení knih»⁵. Recept byl zřejmý; to bylo v době mnichovské krize a těm spisovatelům se mohlo zdát, že se jim jejich nacistické řeči vyplatí. Byli mezi nimi i skuteční básníci. Opakoval jsem v tom článku jejich jména. Objektívni dějiny české literatury nebudou se moci této kapitole vyhnout. Ale ti spisovatelé si to strašlivě odpykali; museli se stát herci vymyšlených procesů s «agenty Vatikánu» a «zelenou internacionálou» a všechny své literární viny si stokrát vykoupili slzami, potem a krví.

Po květnu 1945 ta umělecká a literární levice jen potvrdila své výlučné postavení. Nebylo přehánění, když Černý psal o «kulturních veličenstvech, zabydlených na výsluní dějin». Pro komunistickou stranu byla tehdy spisovatelská levice samozřejmě cenným spojencem a tak se dostávala hlavně bystrou režíí Václava Kopeckého, jejího generačního vrstevníka a komunistického novináře, který se stal ministrem informací, i na rozhodující místa úřední. Kopecký jmenoval za přednosty jednotlivých odborů svého ministerstva z generace Devětsilu Halase, Nezvala a Hoffmeistera a ze starší generace Olbrachta. Připadalo to docela samozřejmě.

Pokud šlo o spisovatele pravice, byla v letech 1945-1948 ještě v dobré paměti vystoupení mnohých z nich v roce 1938, a třeba nepřestávali publikovat, nějaké literárně-politické kampaně se sami nemohli odvážit. Přitom se situace pro ně začala vyvíjet příznivě; jako se ta pravice při svém ztroskotavším nástupu před válkou bez rozumu spojovala s nacismem, teď ta levice zase se kompromitovala stejně bezmyšlenkovitým stalinismem — kam to mělo vést, ukázalo se pak při její nadšené reakci na podlé procesy počátkem padesátých let. Václav Černý neměl s *Obnovou* nic společného a zachoval si čistý štít i za války; stál pevně za demokracií a zůstal nekomunistou. Byl celým svým zaměřením rozhodně konzervativce. Teď byl jedním z mála, kdo se mohli postavit do čela pravice. Tehdejší spojení poezie se stalinismem bylo vskutku neblahé a Černý při svém bytostném konzervativismu mohl tu sehrát důležitou úlohu.

Jenže Černý vystoupil těsně před únorovým převratem, a pak už na nějakou diskusi o pravici a levici nebylo pomyšlení. Jen si znovu a znovu trpce odnášel, že představoval literární pravici. Pochopitelně se snažil, aby se na to zapomenulo, a sám se pokoušel vyrovnat se kladně s marx-leninismem. Viz jeho knížku *Lid a literatura ve středověku*, vydanou roku 1958. «Je smutné otevřít knihu od Václava Černého (. . .), který trávil pro svůj vysloveně protikomunistický postoj před rokem 1948 pět let v pracovním táboře, a slyšet ho tady mluvit o literatuře jako o 'nadstavbě obrážející ekonomicko-materiální podmínky', citovat Engelse a neustále klást jedinou vůdčí otázku: zda ten či onen středověký autor byl 'pokrokový' či nikoli», charakterizoval knihu René Wellek. Je to «ve skutečnosti jen tenký marxistický nátěr», dodává⁶. Těch «pět let» je omyl, Černý byl roku 1953 několik měsíců ve vyšetřovací vazbě. Není tedy ani spravedlivé, když se pak ve svých *Pamětech* zmiňuje s takovým opovržením o každém, kdo se snažil konformovat. Ale kdo prodělal léta padesátá, pochopí. Šla tehdy po každém hrůza.

O literární pravici a levici se píše či mluví někdy ještě dnes. Nicméně zrovna poslední čas snad mohl ukázat, jak pochybné jsou to termíny. Dokonce i v politice. Původně to znamenalo rozsazení ve francouzském konventě; napravo konzervativci, nalevo revolucionáři. To bylo před dvěma stoletími; a třeba se toho názvosloví v politickém životě pořád užívá, stále častěji víc mate, než vysvětluje — stává se, že leví progresisti, chtějíce uchránit, čeho dosáhli, začnou dělat politiku statickou, konzervativní a ultrakonzervativní a naopak že dosavadní pravice konzervativci se stávají dynamickou složkou politického dění, vnášející do něho nové myšlenky. Jestli ani v politice nemá to rozlišování pravice a levice valný smysl, s užitkem ještě menším se ho používá v umění. Poezie jistě má přinášet do dnešního světa něco nového, co mu nebezpečně chybí, a básník je proto pokládán a sám sebe pokládá zhusta za revolucionáře. Ale co tomuto světu chybí, není to právě něco dávného a zapomenutého?

Tak se stalo, že moderní umění, pokládajíc pořad za hlavní a jedinou funkci to nové, stále více zapomínalo na dávnost toho nového; avantgarda se měnila v novotářství, jež ztrácelo důvod; vznikl zdánlivě paradoxní zjev, jímž je akademická avantgarda, avantgardismus reakční a neplodný. Je tu dokonce jakási podoba s tou konzervativností, k níž přibližně v téže době dospěla politická levice, a jako v této politice zůstává z bývalé progresivnosti jen zmechanizovaná už frazeologie, podobně v tomto umění se uchovávají prostředky nedávno ještě nové a z potřeby nového vzešlé jako pouhá fosilizovaná rezidua. Moderní svět akceptoval ty nové prostředky jako součást své vlastní novosti, a tím je zdiskreditoval. K nějaké vnitřní změně tohoto světa tím nedošlo; umělec se musí pořád ještě distancovat od dnešního světa, aby do něho mohl přinést to, co mu chybělo a chybí. Spočívá proto na umělci nanejvýš nesnadný úkol, aby postavil proti novosti tohoto světa svou jinou novost. K tomu se musí oprostít i od oné novosti, která svou pozornost soustředila k vynalézání nových prostředků a která, dospěvši úspěchu, stala se novou konvencí. Ale co to je pak za nesmysl, odsuzovat Závadu jako proradného levičáka, že po roce 1948 psal špatné verše na dobová politická témata, a nejspíš za pravičáka, když roku 1970 vydal krásnou knihu *Na prahu?* Byl Holan levý, když napsal *Rudoarmějce*, a pravý, když psal *Noc s Hamletem*? Nejsou ve *Slovníku českých spisovatelů*, jak vyšel v Torontu, také nekomunisté či antikomunisté, jejichž největší literární zásluhou zůstane, že nepublikují?

Právě osobnost a dílo Františka Halase může být příkladem, jak těžko se dá básník charakterizovat jako levicový či pravicový. Jistě byl od svých počátků přesvědčeně a bojovně levý, revolucionář, komunist. Nepřicházel se svými verši k utlačovaným zvnějška, byl proletář rodem. Přitom měl vždy blízko k náboženství, i když je nepraktikoval. Roku 1931 odpověděl do ankety levicového Indexu o «katolictví v české literatuře», že třeba jeho komunismus «zůstává horoucí a pevný», pojí ho s jeho katolickými přáteli «společná řeč krásy». «Jejich chtění do nebes není žádným pohodlím, je to zápas plný krásy a úzkosti. . .»⁷ Málem se zdá, jako by psal o své zkušenosti vlastní. Tento vztah k náboženství a konkrétně ke křesťanství časem sílil. V materiálech k cyklu *Znamení potopy*, vznikajícímu po válce, nalezneme vedle jiných takových narážek tuto poznámku:

Kříž ještě s poslední příčkou, Kristem, byl ze dřeva poznání celý, stoupalo se po něm dobře; příčky spáleny (válkou), zlámány (pýchou), až zbyl poslední a Bohu bylo líto odejmout jej úplně, nechal poslední šprušel a nastavil jej Synem svým⁸.

Dal by se možná postihnout poslední smysl Halasovy poezie slovem, kterým nadepisoval přípravné poznámky k rozsáhlé básni, kterou chystal podle zjištění Ludvíka Kundery⁹ už od roku 1929 a ke které se připravoval zvláště v poslední době svého života: *Hlad*. Hlad tělesný i hlad duchovní v jednom; hlad chudých, hlad jejich nenaplněných životů; hlad lásky; a hlad metafyzický, neutišitelné toužení, které vzpíná člověka jako celý vesmír a všechny jeho bytosti. «Vše žízni a hladoví, tj. vše se cítí neúplné a chce se spojit, splynout, znásobit se», zapsal si v úvodu k těmto náčrtům a klade vedle sebe hlad země i nebes, hmoty i ducha, dělníků i básníků¹⁰. Ale to metaforické použití slova hlad zavádí. Je něco jiného hlad tělesný a něco jiného hlad duchovní. Onen hlad je časný, ten druhý je věčný; onen ukojitelný, tento neúkojný. Existuje malá láska, která se dá uspokojit. Ale veliká láska přesahuje vše fyzické a není jí konce. Tady začíná roztržení Halasovy poezie. Je básníková zkušenost z časného či z věčného, a obrací se tedy k časnému nebo k věčnému v člověku? Má pomáhat k lepšímu životu zde ve světě nebo připomínat člověku tu duchovní hladovost?

Halas — občan svého věku nemohl nedbat toho hlasu časného, toho docela hmotného a velmi reálného utrpení nespočetného množství lidských bytostí. Dokonce postupem času jeho nenávisť vůči těm, kteří to zaviňují, jen stoupala.

**Prasata kšeftů po chudých se válí
Prasata kšeftů dívky svlékají
Prasata kšeftů i slova zpančovali
Prasata dětem mléko bryndají¹¹**

Ten dvojí hlad rozpolcuje Halasovu poezii. V knize *Hořec* je roku 1934 báseň «Rozcestí»:

**Opustit verše tiché
pro velká dění
mé nářky liché
když vydědění
jdou kolem tebe
v noci i ve dne
a děti zebe
maličké bědné**

**Svět zlata a pýchy
svět plný špíny
na jeho hřích
jen karabiny
Ty chudý's mi vyčet
tiché mé slovo
jedno chci křičet
to Cambronnovo¹²**

V knize *Dokořán* (1936) se ta myšlenka několikrát vrací.

**Vyprahlý žizní hněvu
za vámi chudí jdu
ztratil jsem pramen zpěvu
a už jej nenajdu¹³**

Ale v téže knize je i skladba «Nikde». Byla těžko chápána a špatně vykládána jako manifest nihilismu. Ale toto Nikde je vůči tomuto světu čímsi docela nejsoucím a zároveň jeho původem i dovršením; je to Nic negativní teologie, neoslovitelné, nadsmyslové a nadrozumové, a to je ten «pramen zpěvu».

Nikde nebýti ó Nikde ty má zemi
srostenec nocí sám tak mezi všemi
Nikde teskná brána Nikde zhoubné věno
Nikde bezhlesé a Nikde ohvězděno

Nikde rouhavé a Nikde hrsti prsti
Nikde byvší jsoucí Nikde budoucnosti
Nikde červotočů stálá vrtby směno
Nikde velká nahá otevřená ženo¹⁴

...

Je to jedna z největších metafyzických básní světové literatury. Jak měl Halas zachovat svou básněň při tom, aby sloužila světskému, když se mu v ní zdvíhalo volání k nadlidskému a nelidskému?

4

Je dneska těžko vysvětlovat, co znamenal Halasově generaci a ještě zčásti generaci mé komunismus. Od té doby se změnil; stal se státní doktrínou. Předtím komunismus znamenal věřit a obětovat se velké ideji: že člověk má svobodně a plně uplatňovat své lidské možnosti. Když se ukázalo, že se komunisti dostávají k vládě, přihrnuli se k nim všichni oportunisti, kteří se vždy drželi té strany, která byla u moci. Ti si pak komunismus předělali podle sebe. Ale s tím starým komunismem se něco ztratilo. Byla to velká a krásná víra. Ne víra v abstrakce marxismu; víra v konkrétního člověka, v jeho schopnost vytvářet si svobodný svět. Sjednocuje ještě dnešní komunismus lidi k tomu, aby mohli plněji uplatnit své lidské možnosti? Svět nezkrásněl, jen naděje zošklivěla.

A básníci co dřív jak stromy v lese
z přebytku srdce odvívali
léčivé esence a vůně mámivé
do očí sypou pepř a do ran sůl
jako by měli radost ze zla
a mohli pít jen tvrdé alkoholy hořkosti

Něco vzácného se vytratilo z života
co nelze koupit ani vyrobit
co nelze dovézt ani z ciziny:
kořínky víry kapky nadšení
venkovský chleba prostoty

– tak to napsal ve své hořké zpovědi *Na prahu*, kterou vydal roku 1970, ten jindy tak málo statečný Vilém Závada.

Halasův komunismus byl vírou, nikoli stranickou příslušností. Po válce nebyl ani členem komunistické strany. Komunismus v Sovětském svazu se stával stalinismem, a poněvadž světovou levici reprezentoval podle tehdejších názorů Sovětský svaz, většina levicových spisovatelů-komunistů byla tedy také stalinská. Halas rozeznával. Ve své početné politické poezii často jmenuje Lenina, a nikdy Stalina. Však mu to straníci také vyčetli. Už před válkou, roku 1938, podepsal spolu s několika odpůrci stalinismu, jako byl Teige, manifest, který vyšel v Kalandrově listu *Proletář*. Pořád se však bránil tomu, aby se ztotožňoval Sovětský svaz a stalinský stát. Když Sovětská armáda přišla 1945 do Československa, viděl v tom příchod komunismu.

Východe hvězd pěticipých
bláznivě uvítaný
Vy krasavice¹⁵

Vítal i příchod Kopeckého a Nejedlého z Moskvy. «Rozkolnictví nesmí již být trpěno», psal rozhodně v *Rudém právu*. «Jsou chvíle, kdy i umění musí čekat a jen tvrdit muziku vyhrávající pro každého»¹⁶. Halas chtěl sloužit; *V řadě* nadepsal poslední sbírku, kterou vydal. Proto psal i agitky – tu proslulou «Teď když máme co jsme chtěli», i tu básněň, již chtěl oslavit Gottwalda a kde si dělníci říkají: «Copak Kléma ten má pod čepicí / No jo náš Kléma»¹⁷.

Ale v téže době se začíná znovu zamýšlet nad tím, co je básník a jaký je vlastně jeho úkol. V březnu 1946 měl projev v parlamentě. Protestoval tam proti těm, kteří chtějí

odkázat básníka k veršům, malíře k obrazům atd., a setřít tím kulturní a politický smysl jejich práce a jejich obětí. Nuže, my říkáme NE! (. . .) (Umělec není) přízrak složený z rýmů, tónů, barev a podobně, který ničemu nerozumí. Úkoly doby jsou tak veliké a lákavé, že občan v nás přebíjí toho druhého.¹⁸

To připomíná neblaze proslulý Tylův útok na Máchu. Slova připadají rozhodná, ale Halas tady ve skutečnosti polemizuje sám se sebou. Má básníková práce nějaký zvláštní «kulturní a politický smysl», vyrůstající z ní samé, anebo má básník podrobit svou tvorbu úkolům, které přijímá jako občan?

V červnu téhož roku následoval krátký zahajovací projev na ustavujícím sjezdu Svazu spisovatelů, který jako organizace ideová měl nahradit Syndikát spisovatelů, jenž byl organizací odborářskou. V těch oficiálních slovech poprvé a naposled jmenuje Halas Stalina: «Vzdejme hold Rudé armádě, jejímu vůdci Stalinovi, prezidentu Benešovi. . .»¹⁹ V samotném jeho projevu se však vrací se vzrůstající naléhavostí problém vztahu politiky a umění.

(. . .) příští diskuse budou muset krok za krokem konfrontovat úsilí socialistického budování s úsilím kulturním. (. . .) známe své povinnosti k lidu, ale stejně požadujeme samozřejmou pozornost k zkušebním letům naší nevyzkoušené nové myšlenky. (. . .) Drůza společnosti září duchovními a mravními krystaly, jež vyrůstají z roztoku kulturního, který utváří právě umění přizpůsobením svých přísad. A lhostejnost politiky k této alchymii byla vždy pro ni zhoubou. (. . .) Tušíme příští, proto jsme snad vždycky zneklidňovali vládnoucí a spokojené²⁰.

A jako by chtěl ještě přesněji dopovědět svou myšlenku, publikuje stat' nadepsanou rovnou «Spisovatel a politik». Tu už je daleko od toho, co psal roku 1945 v *Rudém právu*. Poezie není «muzika pro každého». Jsou «chvíle, kdy občan převažuje básníka», ale poznání básníka je v končinách, kam politika neproniká.

Chceme naslouchat hlasům a ne ozvěnám odráženým kuloáry. Máme jistě plno porozumění pro politický křik a chtěli bychom jen, aby se stejným pochopením se setkávalo přemýšlivé ticho a kritický či varovný hlas, který z jeho hloubky vyrazí²¹.

A vzápětí vzniká velké básnické vyznání, jež rovnou nadepisuje otázkou «A co básník», jež mělo zůstat konečným poselstvím Halasova díla:

Já nejsem už
pro zrádné Ozvěny
Já pro Hlas jsem

...
Nechci být kulem vyhlášek
veřejným míněním

nechci být napovědou co polyká jen prach
těch jejich komedií
hraných na marách
Pták hlas Pták svoboda Pták prostor²²

Tak se vrací v Halasově díle znovu týž rozpor. Pořád tu ještě působí obrozenecká tradice, která ukládá básníkovi, aby tlumočil a hájil národní zájmy, a která jej odvádí od jeho nejvlastnějšího poznání a poslání. Tak Halasovo dílo postupuje zároveň dvěma směry. V *Dokořán* vedle té citované básně «Rozcestí» je docela protimluvné «Nikde». V době zhroucení první republiky zase se mu poezie vymkla z dobrých úmyslů. Ukazovala jinam.

Ted' krokem zbrojným
verši můj
pochoduj²³

psal v těžkém roce 1938; ale když se všechna světská naděje zhroutila, vznikl cyklus «Časy»:

Co to jenom ve mně potichoučku klíčí
Co to jenom zpívá v takých časech psích
Kdo to jenom ve mně na naději líčí
Kdopak si to ze mne ve mně dělá smích²⁴

Tato jiná naděje je to, z čeho a pro co básník píše. Ta naděje si dělá smích z jeho světských namáhání. Básník nemá zabavit se v tomto světě, má zahledět se v něm přes něj do dále. To je ta hloubka, odkud se mu vrací ten «varovný hlas».

Ted' tedy to bylo potřetí. Jestli se moderní básník s takovým naléháním domáhá toho, aby byl slyšen, je to proto, že jeho básnická zkušenost daleko přesahuje jeho vlastní život; je to zkušenost moderního světa, totiž zkušenost o tom, co je v něm ohroženo a o čem on ví právě více než kdo jiný. Hmotně se moderní svět vyvíjí a rozvíjí nesmírně rychle. Člověk zároveň si sám se sebou neví rady. Neví, k čemu tady je, a neví tedy ani, jak žít; zdá se, že se ve své horečné činnosti především snaží sám na sebe zapomenout, ukrátit si promarněný čas. Proto se v tomto světě tak málo rozumí umění. Má tady sloužit také k té kratochvíli. Zatím umělec je puzen něčím docela jiným; co jej činí umělcem, je onen Hlas, který se v něm ozývá, který si ho přivlastňuje, který si ho činí svým služebníkem a otrokem. Neví, odkud přichází. Rozhodně ne z toho světa okolo něho; a to je ta nesnáze. Pozorovatel, kritik, teoretik to má snadné. Může se odvolávat na historii, do jejíhož pokračování patří i dílo, které má před sebou; jeho přítomnost je odůvodněna minulostí. Může se zamýšlet nad teoriemi, kterých by mohlo být to dílo dokladem; význam díla spočívá pro něho ve významu těch teorií. Umisťuje básnické dílo do literatury. Ale umělec, když k svému dílu přistupuje, totiž k tomu, co jeho dílo má učinit dílem umění, neví o žádných dějinách, v kterých by mohl pokračovat, a nemá vůbec žádné téze, o něž by se mohl opírat. Musí vzít na sebe úplné riziko, že možná obětuje sebe i lidi okolo sebe podnikání docela marnému a nesmyslnému; ne jen proto, že se možná odvažuje něčeho, na co sám ani nestačí, ale dokonce proto, že vůbec nikde tady ve světě nemůže najít oprávnění pro své konání — vždyť je to docela tak, jako by to, co má básník činit ve světě, vůbec nebylo z tohoto světa. Což může stačit k tomu, aby někdo psal báseň, to, že existují nakladatelství, která básně vydávají, nebo aby maloval obraz, že fungují výstavní síně, kam se takové obrazy zavěšují? Může se stát a stává se, že opravdu mnozí toto vydávání, toto vystavování, tyto prostředky působení uměleckého díla ve svém čase a místě zamění s jeho smyslem; píšou básně, aby se tiskly, malují se obrazy, aby se vystavily. Ale co by mohli mít, co mají lidi z toho pouhého vydávání a z toho pouhého vystavování? Svět je toho plný, ekonomický rozvoj to dovoluje

a dokonce vyžaduje; nakladatelství nejsou pro spisovatele, ale spisovatelé pro nakladatelství, galerie nejsou pro malíře, ale malíři pro galerie; ekonomika nakladatelství a galerií provokuje sama potřebnou produkci. Současné umění může vznikat a namnoze vzniká takovým způsobem. Ale je otázka, zda může být modernímu světu k nějakému prospěchu.

Možná je to pro umělce omluvou, vysvětlením; má místo uvnitř své společnosti, je užitečným a dokonce váženým jejím členem. Nebo se má pokládat za věštce, nechápaného a povýšeného nad ostatní? Či se má spokojit úlohou vydědence, bohéma, desperáta? Možná je na obojím něco pravdy, ale obojí je nepohodlné. Umění vyžaduje profesionalitu a umělci samotnému je úlevou, může-li vystupovat jako dobrý dělník svého řemesla — vždyť tak tomu vždy bylo a umělec získával úctu, když svou dovednost věnoval službě některému ideálu své doby a své společnosti. Umění přece vždy bylo nějakým způsobem «angažované», a pokud se dnes umělec brání tomu, je to leda proto, že se nechce přiznat k jiné «angažovanosti»: je to jen maska, úkolem kritiky je demystifikovat toto pojetí umělce. A zrovna to veliké a neangažované, čemu básník svědčí, je přitom to nepohodlné. Jestli i Halas dospěl úspěchu, bylo to vždy jen proto, čím ještě odpovídal své době. Kde ji už překonával, přestávalo se mu rozumět.

5

Rozhodným momentem se pro Halase měla stát jeho cesta do Sovětského svazu na podzim roku 1947. Nečinil si valných iluzí o stalinském režimu. Ale zděsilo ho, když se na vlastní oči přesvědčil, jaký osud byl tady přichystán pro poezii. Byl tam jako člen delegace Syndikátu spisovatelů a jen s nesnázemi si vynutil, aby směl navštívit na dači za Moskvou Pasternaka. «Co vám říkal», ptali jsme se ho po návratu. «Nic,» odpověděl, «plakal». Až roku 1968 byl otištěn dopis, který poslal z Moskvy domů.

... Nevím, co vlastně psát. Prožívám otřesnou krizi z toho všeho, co vidím, slyším a tuším. Nejraději bych jel domů. O mém stavu nikomu nic neříkej. Koukám z okna na Kreml, Vasila Blaženého a Lenino mauzoleum, které mi stále připomíná starý a přece věčný sen. Co je z něho, je věc jiná. (...) Mám toho plnou hlavu a jsem plný starostí, co vlastně doma řeknu. (...) Abys rozuměla, to všechno mne neodradí, abych SSSR nepovažoval za naši záchranu a nedoufal, že v čase se ty ostatní věci změní. — Ale co víme? Nejraději bych, až se vrátím, někam jel, abych si odpočal a všechno v sobě prokousal. (...) Předstírat nic nebudu, a tak budu raději mlčet. Jiného nezbyvá!²⁵

Z Moskvy odjela delegace do Leningradu. Tady vznikla báseň o Anně Achmatovové, jejíž poezii František tak miloval a která v té době byla předmětem bezmezných štvanic. Vyšlo teprve v souboru *Díla*.

Ta bloudící mlhou jsem já
Anna Achmatová
už jenom Něva
do očí se mi dívat vydrží
ona se nehněvá
když všichni se vyhýbají
když všichni mají strach
a ten z bronzu má mrtvé oči
A já stará Anna Achmatová
básnířka mrtvých v snách
v střevíčkách zase sešlapaných
suchýma očima
přes milosrdný déšť
přes mlhu lítostivou
hledím do Něvy

Valí valí vody
jako já své žaly
se sliby listy těch
co mě milovali
v nesmírnosti do moře
valím své mrtvé žaly
aby umývaly
bolavé nohy Pokoře
verši už bez hoře
já utopenka
černá labut Něvy
Anna Achmatová²⁶

Mezi touto cestou do Sovětského svazu na podzim 1947 a únorem 1948 publikoval Halas už jen verše «Moskvě k narozeninám» a předmluvu k publikaci *Lenin v obrazech* (zase motiv Hladu: Lenin «nepřestane zaštiťovat strastný rod chudých a utiskovaných, ty zástupy probuzené i neprobuzené k velikosti přiřčené jim osudem»)²⁷, které nepochybně připravil ještě předtím, a pronesl krátkou přednášku o Leningradu («zde byla vložena vláda do rukou bezzemkům a vydědencům»)²⁸. Potom už nenásledoval žádný politický text.

Na únor 1948 různí reagovali různě. Do té chvíle i ti leví spisovatelé předpokládali, že k socialismu u nás dojdeme vlastní cestou a dáme mu vlastní ráz. Ale teď najednou tu byl sovětský stalinismus. Kdekdo propadal zmatku. Vilém Závada říkal: «Půjdeme do katakomb». Biebl rozrušeně spoléhal, že Nezval nalezne a prosadí snesitelné východisko. «Vít'a. . . Vít'a. . . Vít'a. . .»²⁹ Emil Filla, sociální demokrat, poslal honem k Halasovi, s nímž byl spřátelen, svého šoféra s prosbou, aby mu půjčil «něco krátkého o marxismu»; Halas vybral z knihovny tenkou brožurku: *Antar, abeceda dialektického materialismu*.

Halas sám se zhrozil. Co teď viděl vznikat okolo sebe, to vůbec nebyl komunismus, o kterém snil a pro který pracoval. Zároveň mu bylo jasné, že bránit se nijak nelze. Moderní svět a jeho organizace a dokonce organizace komunistické strany je nesmírně silnější než on. A přece básník má pravdu. Pro Halase to znamenalo, že skoncoval se vši příležitostnou poezií. Uspořádá sice ještě soubor takových příležitostných básní, *V řadě*, datovaný 1938-1948, ale ve skutečnosti až na jednu či dvě jsou to věci vesměs z války nebo z prvního roku poválečného; z roku 1948 není tam už nic. Poslední kniha, která může vyjít až osm let po

básnickově smrti, *A co?*, obsahuje pouze čtrnáct básní z let 1945 až 1949, s výjimkou citovaného «A co básník» celkem krátkých. Vysvětlení poskytuje rukopisná pozůstalost. Halas zanechal vši té tendenční poezie, jíž dosud věnoval tolik času a sil. Neodvrací se od světa; naopak; vidí teď náš svět ve velikých souvislostech. Nezoufá už nad ztroskotáním komunismu, ale nad ohrožeností celého světa. To je ta podivuhodná báseň «Až bomba praskne». Pouhých jedenáct řádek:

Poleze dál
rýhujíc bahno
Otevře se
Škeble
Bledé pohlaví vod

Všecko začne znova
za netečnosti prvních ryb
a hvězdy
plankton bývalých básníků
otřesou se nudou
v chámu mlhovin³⁰

Zasahovat do veřejného dění pokládá Halas už za marné. Tím více se místo toho soustředí k tomu, aby konečně uskutečnil velké básnické plány, které v sobě nosí už po léta. Mezi rukopisy v psacím stole zůstává plno poznámek k rozsáhlým skladbám: *Potopa*, *Znamení potopy*, *Hlad*, *Ptačí sněm*, asi ještě jiným. Smrt to všecko zhatila. Dílo Františka Halase je tragickým torzem.

6

Měli bychom rozeznávat mezi poezií a literaturou. Je mnoho mluvení a jiného gestikulování mezi lidmi. V jejich společnosti se neustále střetávají, scházejí a rozcházejí individuální zájmy; každý musí hájit, čím je jedinečný a sám, a stejně je vždy odkázán na jiné; vzájemné dorozumívání a společné slovní i beze-slovné gestikulování má přitom důležitou funkci náznakového konání, v němž se může projevit a zároveň utlumit rozmanitost lidí. Psaná a tištěná literatura patří také do této kategorie a nabývá tím větší funkce, čím rozsáhlejší a hustší je společnost. Poezie, «krásná literatura», je do té míry podobná společnému mluvení, že je zařazujeme také do literatury. Ale to zavádí. Umělecké dílo je rovněž z lidského gesta, tanec, socha, píseň, a proto obě ty oblasti, oblast dorozumívání a oblast uměleckého tvoření, se často spojují a zaměňují: a to tím spíš, že se vskutku mohou v krajnostech překrývat nebo simulovat. Příklady: vlastenecká poezie, satira, propagační umění. Uměleckým dílem se však lidé nedorozumívají mezi sebou, nýbrž společně s tím, co je mimo ně, s vesmírem a jeho žitím. Proto umění má znaky, které je od toho vzájemného dorozumívání vždy liší; říkáme, že umění je vznešené, že je krásné. V obvyklém životě se to obvykle dobře rozeznává. Poezie patří do oblasti svátečního, posvátného, hovoření je světské. V literatuře je to už horší. Na stránkách časopisu sousedí báseň možná krásná s pouhou okázalou rétorikou nebo umným předváděním sporu. Ze svátečního dění nepozorovaně přecházíme do zábavy a dokonce i naopak. Jako na pouti.

Posvátné vzbuzuje v lidech uzavřených do světského konání dokonce hněv. Chtějí si je nějak přiblížit a mají dojem, že se jim brání; snaží se tedy vyložit si je nějakým světským způsobem. To se stalo i s dílem Halasovým. Je ještě v špatné paměti Štollova přednáška *Třicet let bojů za socialistickou poezii* v roce 1950. Štollovi tehdy uniklo, že Halas byl básník, vykládal si ho prostě jako veršujícího ideologa a viděl pak v tomto velikém věřícím poezie jen politického pesimistu; shledával v něm «vědeckou neznalost, ideovou nevědomost» a k tomu «chorobný organismus, nedostatečnou sílu, zlomenou energii». Ničím se nedal hůře Halas charakterizovat, měl obrovskou knihovnu, byl mimořádně sečtělý, a i když na něj útočila nemoc, vitálně výbojný, ale Štollovi to tak vyšlo. Omyl Václava Černého je stejně velký a obdobného původu. Také jemu vyšlo něco prapodivného. Halas byl podle něho vychytralý zbabělec. Kdo znal trochu Halase, nechápe. Halas a «němota strachu»³¹? Halas a «otrocké podrobení»³²?

Vraťme se tedy k Černého vyličení jeho rozchodu s Halasem. Začalo to tím, že Černý chtěl zaútočit na ta «kulturní veličenstva, zabydlená na výsluní režimu», a protože v té době se zrovna z nějakých neznámých důvodů rozcházel s Halasem, použil jako odstrašujícího příkladu zrovna jeho. Hněv je, jak známo, špatný rádce, a tohle byla nešikovnost. Halas byl tím příkladem nejnevhodnějším. Ale už se stalo. Podle Černého v onom osudném posledním rozhovoru Halas jen «obhajoval svoje chování svou pokračující nemocí»³³. To je docela nepravděpodobné. Halas o své nemoci málo mluvil a dokonce se na ni nikdy slabošsky nevymlouval. Rozhodně však je to líčení Černého velice neúplné. Svědků rozhovoru nebylo. Ani Františkova žena, paní Libuše, či jak jí všichni říkali jejím dětským jménem, Buňka, nebyla doma. Když se vracela, spustil se zrovna prudký liják, skrýt se v té vilové čtvrti neměla kde a doběhla tedy k vile, kde bydleli; k svému překvapení ve dveřích narazila na Václava Černého, tisknouce se do kouta a stěží chráněného malou markýzou nad vchodem. Vyprávěla mi o tom. «Proč nejdete dovnitř, pane profesore, vždyť jste už celý promoklý», samozřejmě ho vybidla. Černý se bránil; prý ten déšť hned přejde a tak. Užaslá šla tedy sama domů a hned se zeptala Františka, proč ten Černý zanic nechce dovnitř. «To se nediv», zasmál se František, «já ho zrovna vyhodil». Mně se o tom pak zmínil jednou větou. Nutno předeslat, že tehdy už pomalu dvacet let jsme byli s Černým zneprátněni, ani jsme se nezdravili. Kdysi jsem totiž upozornil v jedněch novinách, že si vypomáhá plagováním. Halasovi záleželo na tom, aby nás smířil, já to odmítl. «Máte pravdu», řekl mi teď, «Černý je nečestný». Víc jsme o tom nemluvili.

Jak se teď v jeho *Pamětech* ukazuje, Černý nikdy nezapomenul, co mu tehdy Halas mezi čtyřma očima řekl. Nejvíc napadá Halase, že svůj komunismus jenom předstíral. Pořád se k tomu vrací. Prý Halase «drželi na udíci strachu», píše na straně 89; opakuje to jinými slovy na straně 221, znovu na straně 286, znovu s vystupňovanou emfází na straně 295:

Byl, nikoli bez vlastní viny, vmanévrován do děsivé volby mezi otrockou povolností vůči režimu a vzpourou, která by byla okamžitě potrestána odhalením korupce a strašlivým zostuzením; a prováděna i návratem do staré spisovatelské nouze, ba do reálné bídy spisovatelů nově zavržených.

To je vážné obvinění nejen člověka, nýbrž nadto básníka: praví se, že lhal. Rozhodně bychom očekávali, že to Černý nějak doloží; «později jsem se dozvěděl», píše³⁴ — ale to je vše. Nevíme, od koho a za jakých okolností a co přesně se dozvěděl, ani je-li informace od někoho zasvěceného a důvěryhodného. Nejspíše šlo o klevetu, jakým se v literárním světě vždy daří. Její obsah je ostatně stejně málo pravděpodobný jako Černého líčení posledního setkání s Halasem. Halas ve svém úřadě s nakladateli nejednal, k tomu bylo oddělení, které mu sice podléhalo, ale které mělo samostatného a autoritativního vedoucího a bylo i v jiné budově. Nadto nesouhlasí data. Halasova spolupráce s komunisty, ta prý «otrocká poslušnost» spadá do doby od května 1945 do února 1948, pak už Halas nepodepsal ani přihlášku do nového Svazu spisovatelů (o tom se Černý nezmiňuje, jen že ho jmenovali «čestným předsedou», správněji čestným členem). Ale podle Černého mělo k té korupci dojít «v té první době» po únoru³⁵ — tehdy byl Halas mimo Prahu v sanatoriu a v nemocnici a ve zbývajících měsících života byl na tom už tak špatně, že se přestával o svůj úřad starat. Nadto ještě, právě když měl ze strachu publikovat loajální projevy, nenapsal už žádnou politickou báseň ani jiný politický text.

Ale i tu smrtelnou nemoc nehanbí se Černý vykládat jako Halasovo předstírání — prý aby se vyhnul odpovědnosti za vylučování ze Svazu spisovatelů po únoru 1948, se «pomocí dr. Janouška uchýlil do lázeňského léčení v Jeseníku a pak do nemocnice v Brně»³⁶. Profesor Stanislav Janoušek byl vskutku jeho ošetřujícím lékařem a Halas na tom byl tehdy už velmi špatně, na klinice v Brně se ještě podrobil bolestivému vyšetřování, ale nezbývalo mu už než půl druhá roku života. Černý píše, že František Halas zemřel na recidivu anginy pectoris. Ale jak každý věděl, František Halas trpěl Bürgerovou nemocí, která po léta osudově pokračovala. Posléze už ho lékaři připravovali na to, že mu budou muset amputovat obě nohy v kyčelních kloubech, ale tehdy právě vmetek z ucpané cévy náhle ukončil mu život. Po smrti se zjistilo, že skutečně byly beznadějně postiženy cévy v obou nohou až k břišní krajině.

Černý neví, co by ještě špatného o Halasovi řekl. Halas podle něho chápal spisovatelskou profesi jako příležitost k vydatným výdělkům, chtěl proto «stůj co stůj» být poslancem³⁷ a vítal vůbec všechny placené funkce³⁸; za války prý přijímal «mnohatisícové dary» od Kola moravských spisovatelů, «z té nadité praví-cové kapsy»³⁹, (Halas se s Kruhem vůbec nesnášel), prostě «měl za ušima»⁴⁰. I to, že by byl Halas přijel v květnu do Prahy z Jílového, kde právě pobýval, teatrálně na ruském tanku, je smyšlenka. Na žádost Národního revolučního výboru došlo pro něho sovětské vojenské auto.

Když už se do toho dal, snaží se Černý i Halasovu odbojovou činnost pošpinit — Halas přispíval do ilegálních časopisů a byl spolu s Vančurou, Václavkem, Kratochvílem (?) a právě i Černým členem spisovatelské pětky při Národním revolučním výboru inteligence, po atentátu na Heydricha byli Vančura i Václavek zatčeni a popraveni, pro Halase bylo gestapo v pražském bytě, kde ho nenašli, protože zatím unikl z Prahy, a pak ho vypátrali až v sanatoriu v Tišnově, ale lékaři se podařilo gestapáky přesvědčit, že Halas je smrtelně nemocný. Od té doby Halas prozřetelně pobýval co možná mimo Prahu — zatčení se musel obávat tím více, že jeho zdraví začínalo být špatné. A teď Černý vykládá o Halasově «protektorátním slabošském lapsu» — prý ze strachu «složil za války pár básnických projevů oddanosti Němcům a zanechal je ve své kanceláři v Orbisu ve stole, aby zmátly pátrající Němce». To je zase klepařská dezinformace. Oč šlo, o tom se zmínil Halasovu synovi Františkovi dávno předtím, než vyšly Černého *Paměti*, Bedřich Fučík. Ten už není mezi živými, cituji tedy informaci mladšího Františka. Fučík skutečně viděl u Halase při návštěvě v kanceláři v Orbisu za války básně s kolaborantskou tendencí. «To tady mám nachystáno pro případné návštěvníky, ale podívej se, jak to vypadá, když si to přečteš takhle», řekl mu Halas. A při tom jiném způsobu čtení vyzněly verše protinacisticky. Více si už Fučík nepamatoval, ani znění ani způsob dešifrace, ale kdyby se ty verše někde objevily, jistě by se dal najít i způsob, jak v nich najít utajený smysl. O Halasovi je ostatně dobře známo, že byl milovníkem akrostichů, křížovek, hádanek a jiných her. Po válce se prý tyto dokumenty «ocitly v držení naší státní bezpečnosti», tvrdil to prý (kdy? komu? proč?) jeden z jejích pracovníků, podivná postava, jménem Pokorný⁴¹. Ten už zahynul⁴².

Tak už dost. Napsal jsem tuhle stat' velice nerad. Černému je osmdesát a mně o nemnoho méně. Byli jsme znepráteleni a obávám se, že se řekne, že si po půl století, kdy jsme chodili vedle sebe opatrně, abychom se sebe nedotkli, teď vyřizují s ním nad Halasovým hrobem prastarý účet. Černý se po celou tu dobu choval vůči mně korektně, i snad já vůči němu. Ale to snad nějaký ďábel posedl toho Václava Černého, aby napsal o Františku Halasovi takové hrozné nesmysly. Chtěl se s nimi vyrovnat v chystané vzpomínce na Halase taky Bedřich Fučík, ale zemřel. Tak to zůstalo na mně.

Nehájím přítele, hájím básníka. Halas byl velký básník. Štoll ani Černý nemohou tušit, že všechno ostatní je vedlejší. Nezáleží ani na tom, zda František Halas byl křesťan nebo komunist; jenom na tom, zda jeho křesťanství bylo křesťanstvím básnickovým či jeho komunismus byl komunismem básnickovým. Mohl se odvážit i pornografie; ta smyslovost zase byla básníková⁴³. Jeho úkolem nebylo hlásat politické teorie ani podle protichůdných vkusů Štolla či Černého či koho jiného. Halas chtěl využít postavení, kterého si vydobyl v literatuře, také k tomu, aby splnil povinnost, již si ukládal jako povinnost občana. Nepokládal se za výjimečnou bytost, která je zbavena obyčejné odpovědnosti. Kdyby se měl nějakým stručným způsobem charakterizovat, dalo by se říci, že byl stejně skromný člověk jako sebevědomý básník. Celý svůj život se snažil vyrovnat se s tím, že je básník. Vždycky ho to trochu přivádělo do rozpaků. Vždyť za to nemohl. Ale cítil a věděl, že mu bylo svěřeno poselství. Měl sdělit svou zkušenost umělce v naší době. To učinil.

POZNÁMKY

¹ Jak mi laskavě sděluje Ludvík Kundera, editor 3. svazku Halasova *Díla* (*A co básník*, 1983), jsou tato slova na konci volného listu různých poznámek Františka Halase, který zařadil jako poslední z «Třinácti stránek». V tisku ta slova vynechal a na str. 356 je nahradil (. . .).

² s. 88 n.

³ *Kritický měsíčník*, IX, 1948, 1-2, s. 43

⁴ *A-Zet*, 14.4.1938

⁵ *Listy*, I, 2, červen 1966

⁶ *Essays of Czech Literature*, 1963, s. 199

⁷ *Dílo*, 4 (*Imagena*), 1971, s. 452

⁸ tamtéž, 3, s. 312

⁹ Komentář v *Díle*, 3, s. 440

¹⁰ *Dílo*, 3, s. 277

¹¹ tamtéž, 3, s. 295

¹² tamtéž, 1, (*Krásné neštěstí*), 1969, s. 22

¹³ tamtéž, 2, (*Časy*), 1981, s. 51

¹⁴ tamtéž, 2, s. 68 nn.

¹⁵ tamtéž, 3, s. 58

²⁹ Černý uvádí také tvrzení o Bieblově sebevraždě. To je nejasná historie. Do oběhu ji uvedl Nezval: tehdy začala štvance mladých a hloupých lidí na bývalé poetisty a Nezval Bieblovy smrti použil — s úspěchem — jako zbraně proti nim. Ve skutečnosti šlo spíše o neštěstí. Biebl vůbec nebyl melancholik se sebevražednými sklony. Jak mne však jeden lékař, jinde zmíněný profesor Janoušek, upozornil, Biebl byl nemocen cukrovkou. Poslední, kdo ho viděl, byli jeho známí ve vinárně U Šupů ve Spálené ulici. Zdržel se tam jen chvíli; mluvil zmateně a domnívali se tedy, že je opilý. V bytě, pod jehož oknem na chodníku byl nalezen mrtvý, zůstalo nerozsvíceno a rozházené opálené zápalky. Biebl byl asi v hypoglykemickém kómatu a nemohl se už v pokoji orientovat, až naposled vypadl z okna.

³⁰ *Dílo*, 3, s. 105

³¹ s. 221

³² s. 286

³³ s. 88

³⁴ s. 89

³⁵ s. 73

⁴² Černý se zmiňuje o tzv. Halasově závěti. «Text byl složen ze soukromých a ústních Halasových kritik, stížností a nářků v poslední době jeho života, jeho redaktorem byl Halasův přítel a spolubydlíci téhož domu na svahu Hanspaulky, od něhož i příměs ideologický. (. . .) Tak i tento příběh pozastřen dávkou falše.» (s. 296) Ten nepojmenovatelný «přítel a spolubydlíci» už dávno oznámil, jak se věci měly. Text byla úvaha nadepsaná «Lidská duše za komunismu» (obdobou k jednomu nadpisu Wildovu). Autor si naprosto nemyslel, že by měl vypisovat, co František Halas říkal; to by jistě byl napsal sám, kdyby to pokládal za nutné. Jméno Halasovo také v textu není. O Halasových názorech «v poslední době jeho života» stejně Černý nic neví, vždyť ho už nemohl vidět. Text nebyl sepsán ani jako fiktivní Halasova závěť, byl odeslán do ciziny za jeho života. Halas hotový text před odesláním četl; a že s ním vyslovil souhlas, byl jen doklad názorové shody. Vždyť jsme také často spolu hovořili. Tu shodu znal Ripellino, sám jsem ho k Halasovi zavedl a seděli jsme spolu všichni tři, Ripellino pak o své újmě text označil jako Halasovu závěť, aby textu opatřil větší publicitu.

⁴³ Skladba *Mladé ženy* v *Díle*, 2, 264 n. Sbírká *Thyrses* ve Štyrského edici soukromých tisků 69, 1932.

28.X.1984

(Otištěno bez vědomí autora.)

O VYDÁVÁNÍ A NEVYDÁVÁNÍ SEIFERTA

Seifert nebyl nikdy u režimu oblíben. O to více byl ve své zemi čten a milován. Československé úřady si však nedovolily ho úplně potlačit, nebo se jim to nepodařilo. Seifertova poezie vycházela převážně v nakladatelství Československý spisovatel. Statistika počtu vydaných titulů a nákladů vypadá takto:

1950-59	22 titulů	242.800 výtisků
1960-69	15 titulů	292.500 výtisků
1970-79	8 titulů	43.000 výtisků
1980 do Nobelovy ceny	7 titulů	85.000 výtisků

V jednotlivých letech 1970, 1973 a 1974 dokonce nevyšla ani jedna kniha národního umělce Jaroslava Seiferta, a z 8 titulů vydaných v sedmdesátých letech byl pouze jeden původní titul (*Deštník z Piccadilly*), dále VIII. díl *Sebraných spisů* a šest reedici, mezi nimi i básníková nejpopulárnější sbírka *Maminka*.

I Seifertovu maminku postihla diskriminace: V letech 1950-59 vyšla totiž v nákladu 40.000 výtisků, v letech 1960-69 v nákladu 59.000, a v letech 1970-79 v nákladu pouhých 5.000 výtisků.

Morový sloup, napsaný v roce 1970, vyšel v Československu v cenzurované formě teprve roku 1981 poté, co deset let koloval v edici *Petlice* a byl několikrát vydán v cizině. *Deštník z Piccadilly* musel také nejdřív kolovat v *Petlici* a být vydán v zahraničí, než byly československé úřady donuceny povolit jeho vydání v Praze (1979). Podobně tomu bylo i s knihou vzpomínek *Všecky krásy světa*. Ideologické oddělení ÚV vydání tohoto díla několik let znemožňovalo. Teprve v roce 1981, když v Praze dostali strach, že snad Seifert dostane Nobelovu cenu, bylo dovoleno toto dílo uveřejnit v cenzurované formě. Expedováno do knihkupectví bylo teprve v březnu 1983, tedy osmnáct měsíců po českém vydání v zahraničí.

Sedmadvacetistránkový seznam cenzurních škrtů v pražském vydání knihy *Všecky krásy světa* je vystaven na seifertovské výstavce v Královské knihovně ve Stockholmu.

FRANTIŠEK JANOUCHE

Zcenzurovaný život

Motto: Ani potopa
netrvala věčně:
Konečně opadly
černé vody.
Pravda — máloco
trvalo déle!

(Bertolt Brecht:
Při četbě Horáce)

«Vejce nejsou, vejce nejsou!» A vejce nebyla, takový byl právě čas.

Landesbehörde in Brünn vydala Zemskému divadlu v Brně povolení provozovat divadelní hru G. B. Shawa «Svatá Jana» podle upraveného textu, budou-li na str. 17 věty «Vejce nejsou» nahrazeny větami «Slepice nenesou», bude-li na str. 137 vyloučeno místo «To bývá jen v dějepisech a baladách, že nepřátelé jsou vždycky poraženi», a bude-li na str. 155 škrtnuto místo «Svět zahyne v tratolišti válek». Dokument je opatřen razítkem Zemského úřadu v Brně, osmikorunovým kolcem a datem 8. srpna 1941.

Události se řítily, svět hynul v tratolišti války, cenzor na tom nemohl nic změnit. K uvedení Shawovy hry v Zemském divadle nedošlo, anglická dramatika se napříště na českých jevištích nehrála. Ostatně Češi měli v Protektorátu Böhmen und Mähren pracovat pro Velkoněmeckou říši a ne chodit do divadla. Napřed zavřeli nacisté prvního herce a ředitele, pak brněnské divadlo. Tak to zůstalo až do doby, kdy «nepřátelé» zvítězili, Hitler si vzal Evu Braunovou a dopadl i se svými tak, jak končívají tyrani, když ve vzácné, hvězdné chvíli lidstva vyhraje na okamžik spravedlnost.

Po válce se Zemské divadlo v Brně přejmenovalo na divadlo Národní a já se na pár let stala jeho členkou. K řadě skvělých hereckých příležitostí přibyla i Shawova «Svatá Jana». Vejce už sice byla, ale roli jsem studovala z knížky, v jejíchž deskách bylo vlepeno ono staré cenzorovo povolení.

Psal se rok 1949. Za osm let se česká historie stačila dvakrát převrátit naruby.

Diskriminované věty z minula se neškrtyly, ale závěrečný text Janin «Ó Bože, jenž jsi stvořil tuto krásnou zemi, jak dlouho potrvá, než bude moci přijmout tvé svaté?» byl pozměněn na «*jestliže* jsi stvořil tuto krásnou zemi», protože v té době se zase naprosto jistě vědělo, že Bůh není, nikdy nebyl a nemohl tedy nic stvořit.

Otázku bylo třeba zrelativizovat i v ústech Shawových. Ty, kdo nehodlali přijmout nové «vědecké učení» za své a zřici se své víry, čekala těžká léta ústrků a diskriminace.

Opravdovost venkovského děvčete z Vogéz, její rozhořčení a toužení se velmi podobaly otázkám i zkušenostem, před které byla postavena idealistická mladost.

«Myslela jsem, že Francie bude mít přátele na dvoře krále francouzského, ale našla jsem jenom vlky, jak se rvou o kusy jejího rozdrásaného těla. Myslela jsem, že Bůh má přátele všude, protože je přítelem všech...?»

Viděla jsem malé lidi dělající velké a rychlé kariéry,

- kolaboranty zaštiťující se legitimací nejvlivnější strany,
- válečné zásluhy nabubřele zveličované podle potřeby politického klíče,
- hrdiny, kteří se nedočkali vděčnosti národa,
- a jména statečných mrtvých, jejichž památka a činy měly být z historie vymazány.

A novou domácí a rozšířenou cenzuru. Škrtnutí faktů, osobností, jejich děl a duchovních odkazů.

- Staronové mlčení o legionářích první světové války,
- o ženách a mužích první republiky,
- nová mlčení o domácím nekomunistickém odboji,
- a statečnosti anglických letců z Čech z války druhé.

S nechápavým úžasem a pobouřením jsem přihlížela dalšímu přepisování her, učebnic, literatury a historie a novému kolu křivd, utrpení a mučednických osudů.

A kolik přibýlo svatých, kteří vrátit se na zem, byli by znovu upálení!

«Ó Bože, jenž jsi stvořil tuto krásnou zemi, jak dlouho potrvá, než bude moci přijmout tvé svaté? Jak dlouho, ó Pane, jak dlouho?»

* * *

To ovšem nebyla moje první zkušenost s cenzurou divadla a života.

Když jsem jako adeptka hereckého umění, «Totaleinsatzem» proměněná v zámečnici německé letecké továrny, hrávala po večerech v sálečku bývalého školního divadélka, už tehdy jsem pochopila, že není nejdůležitější, co se na jevišti říká, ale co si diváci přinesou v sobě, s čím přijdou do divadla a jakou myšlenkou, vnitřním nábojem a poselstvím vybaví svůj text — herec.

Školu nám zavřeli, česká brněnská divadla okupovali Němci. Vděční návštěvníci na rozvrzaných, nepo-

hodlných židličích hltali každé české slovo, které k nim dopadalo ze stíněného, chudě vybaveného jeviště. A stačilo, aby v nevinné obrozenecké báchorce pronesl učitelský mládenec povětrnostní předpověď, že «slunko opět bohdá svitne», a v hledišti se rozprostřela atmosféra naděje a srozumění, jen jen povstat a zazpívat národní hymnu.

Na ulicích mého rodného města bylo válečné zatemnění a tma drzé zpupnosti nacionálního socialismu. Svými srazy a stranickými oslavami, bílými punčochami, koženými kalhotami dával najevo své panství a hlásal věčnost světovlády Hitlerovy tisícileté říše. Přes všechno okleštění českých scén a repertoáru to bylo divadlo, které, přičteno k hluboce prožívanému národnímu životu v nejbližším rodinném okolí, prosvětlovalo mých sedmnáct, osmnáct let nezvratnou vírou i poznáním, že žádná cenzura nemůže natrvalo usměrnit myšlení, změnit běh věcí a lidských dějin, a že mučení a popravy nemohou zlomit odvalu a odpor ujařmeného národa toužícího po svobodě.

*
* * *

Bylo mi čtyřadvacet, když jsem byla přizvána ke spolupráci pražským Vinohradským divadlem, do té doby jednou z nejlepších scén v zemi. To bylo ctí pro každého českého herce.

Avšak těsně před mým příchodem, před divadelními prázdninami, byly seknutím politické mačety budovy Městských divadel pražských administrativně převedeny pod novou správu, a soubor, po léta cílevědomě budovaný, byl bez nejmenšího odborného zdání a citu rozmetán. Stalo se tak ze dne na den, bezohledně a s krutostí, která měla mimo jiné za následek i sebevraždu dosavadního ředitele, velkého českého divadelníka Jiřího Frejky. Jenže čeho všeho jsme měli být ještě svědky!

Podle moskevského vzoru vzniklo Divadlo československé armády. Začalo údobí, které mělo jen málo, které nemělo snad nic společného s přirozeným divadelním životem a s prioritou uměleckých požadavků.

Tím nechci říct, že v oněch pokleslých letech nevzniklo ani jediné cenné představení, nezačali se objevovat schopní jedinci. Vždyť umění a tvorba jsou silné byliny, rvou se s protivenstvím a s nepřízní počasí. Talentované duše má každá generace. Mládí se miluje i ve válce. I v kleci se rodí lvíčata. . .

Cenzura? Jakápak, k čemu?

V druhé, «mírové» polovině našeho století, totalitní a post-totalitní režimy, jak jim říká Václav Havel, nepotřebují cenzuru ve starém slova smyslu. Zdokonalily ji tím, že ji zrušily. Neškrtají, nepřepisují se jen věty, hry, autoři, nastudovaná představení po generálkách či premiérkách, ale celé etapy kultur a dějin «nepřátelských» systémů a národností, i domácích tříd a náboženství. Celý život je spoután dozorem, uvězněn v kleci cenzury Moci a Státní bezpečnosti. Každý rozlet umění jiným než povoleným směrem, i jen vybočující z prostřednosti — pokud se přihodí — narazí. Let ve voliře. A kdo ji silou křídel porazí, se spálí — pozná let Ikarův.

Vojenská tematika, v poválečných letech na jevištích logická, byla v Divadle československé armády trvale uzákoněna jako vedoucí a převažující. Hry do omrzení přehrávající revoluci v roce sedmnáct a znovu a znovu druhou světovou válku, ovšemže výhradně ze zorného úhlu Sovětů, import z «lidodemo» stejného ražení, a nekončící boj pracujícího lidu, jen v různých kostýmech, krojích a na jiných zeměpisných rovnoběžkách, se stal po několika sezónách nudný a nepřitažlivý. Schematismus vyhnal náročného diváka, a vojáci, svezení do divadla autobusy často přímo z tvrdého výcviku, v teple a pohodlí sametových křesel bezdějně usínali. Vyrušila je pouze vydatná a častá střelba z kulometů, kat'uší, nebo ohlušující hukot letadel a detonací, ke kterým došlo vždycky nejpozději kolem jedenácté hodiny večerní. Svou intenzitou budil i obyvatele okolních domů. Odtud asi jediný případ protestu z padesátých let proti příliš hlučné a křiklavé propagandě. Bylo nad lidské síly den co den, ve všední dny i o svátcích prožívat radost vítězného Stalingradu, Slovenského či Pražského povstání, «hurráá» černomořských námořníků, výstřely na Auroře, nebo 9. květen kdekoli.

O co víc se vítězilo na zobrazovaných bojištích, o to naléhavěji volalo o pomoc divadlo. Tematicky zúžený repertoár se stal neudržitelný. Začal si vynucovat výjimky. Byl letní čas, neúnosný úbytek diváctva, šéf si nesměle dovolil jen «okrajově» uvést Shakespearovu komedii «Mnoho povyku pro nic». Sliboval si přilákat zpět do divadla civilní publikum a současně poskytnout souboru na klasickém textu příležitost k profesionálnímu zrání. Jak by ne! Jaká radost hrát Beatrici! Jaká radost moci se aspoň chvíli smát! Vždyť všude kolem, i v soukromém životě, bylo příliš mnoho skličujícího. Starosti víc než vážné. Muž, politicky zkompromitovaný vazbami s obžalovanými monstroprocesu, byl na hodinu vyhozen z místa ředitele brněnského rozhlasu a za trest poslán do dolů. Nebezpečné rojení Státní bezpečnosti, nebezpečné okolnosti, nebezpečné časy.

Raději rychle zpět do divadla a k našemu mládí, které se nedokázalo nasmát, rádo a zlomyslně, jakmile k tomu byla příležitost. Třeba i příhodě spíš tristní než veselé.

V propagačním oddělení divadla, jako na mnoha místech vojenského gigantu, si dosluhoval zbytek prezeneční služby vojín, v civilu divadelně orientovaný.

Zvoní telefon.

– *Ano, soudruhu generále, provedu, tři lístky na čtvrtek. – Prosím? – Hrajeme «Mnoho povyku pro nic».*

Chvíle.

– *Co to je?*

– *Shakespeare, soudruhu generále!?*

Vojín nechce přijít do maléru, důrazně tedy, pomalu a hlasitěji napovídá vysoké šarži.

– *Sha-ke-spe-are, stará anglická hra.*

Delší chvíle. Pak vypálil generál svůj druhý dotaz.

– *A je ten autor pokrokový?!*

* * *

Děvka historie zase jednou uvěřila na lásku. Kdy jindy než z jara — 1968! Zkrásněla, zčistla.

Pak došlo k zločinu znásilnění — s vraženým nožem v srdci a s podříznutým hrdlem.

Ve své většině podlehl národ přesvědčení, že bojuje za své právo a je tedy neporazitelný. Výstrahy v nebezpečí, že Hanibal je před branami, vnímal jen málokdo, slastný sen o svobodě překryl zkušenosti i soudnost.

Leč «I po ztroskotání světa naděje neporušena».

Šokovaná společnost dosud stála na svém, držela se za ruce a křečovitou soudržností překonávala strach z budoucnosti, která už neurvale vykoplá dvéře. Lidé se potřebovali vzájemně povzbuzovat, být v houfu, doma neměli stání.

Pražské divadlo, už zase Na Vinohradech, v posledních letech i tak denně vyprodané, bylo teď nabitě k prasknutí.

Dramaturgie pružně zareagovala na novou situaci. Hra Maxwella Andersona «Blázen v Athénách», z doby amerického mccarthyismu, neuvěřitelně rezonovala v posrpnovém ovzduší okupované Prahy. Pod titulem «Vím, že nic nevím» jsme hráli o tom, co se dělo v Athénách obsazených spartskými vojsky, co se dělo v domácnosti u Xantipy, u soudu se Sokratem a ve vězení po filozofově rozhodnutí vypít bolehlav. Hra apokryf, hra plebejská i intelektuální, plná nostalgie i lidového humoru, pozie i duchaplné konverzace. Ale především poselství řecké moudrosti, které nám bylo v té chvíli tolik zapotřebí!

Nebyla to divadelní poetika mého zralého divadelnického srdce, ale Xantipa byla výtečná role a představení byl jedinečný, nezapomenutelný zážitek, divadlu spíš nepodobný. Nebo právě podobný? Kdo víme, jak reagovali diváci při commediích dell'arte, jak vstupovali a zúčastňovali se her na středověkých tržištích? Athény z konce 5. století před Kristem, ale za celá desetiletí své divadelní činnosti jsem nezažila divadlo současnější.

Inscenaci jsme otvírali «do lidí». Na třech schodech táhnoucích se od portálu, směřujících přes orchestr do hlediště, jsme se my účinkující ještě za plného světla rozestoupili, dívali se do očí svým spoluobčanům, oni nám, usmívali jsme se, mlčeli a rychle navázali chápavý kontakt. Hlediště se zklidňovalo, rampa jako by mizela, světlo v hledišti zvolna pohasínalo. Začaly dvě hodiny důvěry, družnosti, večer přátelské vzájemnosti v uzavřeném společenství. Pak zazněla sugestivní zahajující otázka civilního průvodce hrou «Tak co lidi, jak jste na tom?» A bylo to tu. Jako bychom otevřeli ventil divácké rozpustilosti, jiskry veselí a potlesků při otevřené scéně přeskakovaly z jednoho konce hlediště na druhý, z hlavy na hlavu. Je-li smích projevem svobody, jako že je, pak jsme navzdory skutečnosti za zdmi divadelní budovy, navzdory chmurným perspektivám byli na chvíli zbaveni strachu, byli šťastní a silní poznanou pravdou — byli jsme svobodní. Hrálo se «po větách», děj jako by se chvílemi neměl pohnout z místa. Repríza od reprízy byla hra delší. Představení se podobala jakýmsi bouřlivým diváckým manifestacím pro myšlenku řecké-athénské i naší ztracené demokracie.

Ještě nenastoupila do čela státu zvenčí vnucená garnitura stranických vládců. Ještě nebyly rozpuštěny svazy spisovatelů, divadelních a filmových umělců. Ještě nesesadili nepohodlného ředitele. Poměry se ještě nezačaly normalizovat do nové české vlny represí, věznění a emigrace. Ještě hrajeme Sokrata.

«A toho nesmíte pustit ke slovu! Nebo vás začne přesvědčovat, že nahoře je dole, vpravo je vlevo a vlevo je vpravo. . .»

«Ne, ne, já jenom říkám, že důležité je, odkud se díváš!»

Oněch pár měsíců, spíš týdnů, ne před 21. srpnem, ale těsně po něm — byl jediný čas v mém životě, kdy cenzura opravdu neexistovala.

Ty chvíle nadechnutí byly draze zaplacené.

Ale nepoznat je?

Jako by přešel život a nepoznali jsme lásku. . .

* * *

Už krátce poté bylo vedení divadla upozorněno «vyššími místy», že jsem se při představení Dürrenmattova «Krále Jana» *akcentací* jisté scény dopustila provokace v předvečer výročí Velké říjnové revoluce.

Na každé představení už dochází «dozor». Ještě dohráváme hru o bezohlednosti a zřůdnosti boje o moc, trůny a koruny, ale už bychom neměli z důvodů bezpečnosti, především vlastní, hrát s příliš odkrytým hledím. Jde o riskantní téma. O zrádná knížata, která se s pokryteckým úsměvem objímají, připíjejí na přátelství a přitom intrikují, kupčí, požívají se mezi sebou a jsou kdykoli připraveni poslat národy na jatka, bez výčitek svědomí, bez citu a skrupulí,

«... a z nosítek nebo z koně pozorují
znaleckým zrakem z bezpečného místa
vzteky, řežbu, smrt, chroptění mužů,
kteří jsou jejich poddaní a za ně
cedí svou krev a zatracují duše.
Proč vlastně? Proč?...
... Nenávist ale neposlouchá rozum
ta potřebuje násilí a to zas vraždu.»

Je pravda, že text napsaný podle Shakespeara, pohnojený cynickou zkušeností moderního světa, až nevkusně zaktuálně nejčerstvějšími domácími událostmi, až příliš odpovídal základnímu rozpoložení chvíle,

že «jsme zavřeni do klece dravých šelem»,
že «králové jsou vrazi»,
a «tak jsi svět zlepšoval, že byl čím dál tím zatracenější».

Je rovněž pravda, že kněžna Konstance není beránek, ale z vůle autora dravec královského rodu i krve, nezkrtné odhodlanosti, a jen těžce ovládá své rozhořčení nad proradnou falší.

Král Filip: «Přátelé ke stolu, svatební tabule
se zrovna prohýbá, Konstance, Arture,
pojdte sem, mezi nás. Radujte se, je mír!»
(Všichni se posadí, Konstance a Artur zůstanou stát).

Právě uzavíranými příbuzenskými svazky, hned dvěma svatbami mezi dřívějšími nepřáteli, jsou ztraceny naděje bezedně ctižádostivé matky, jejíž syn se měl stát králem Anglie. Nestane se jím. Měl na trůn právo, ale o prodaných, zrazených, a snadno pošlapaných právech se právě hraje. A on prohrává.

Filip (pokračuje): «Přátelé drazí, tento dnešní den
budeme co den míru slavit každý rok.
Je to den ducha, který zvítězil
nad hříšnou přírodou. Den slávy, který
křesťanské rozvaze přinesl požehnání.

Konstance: Je to den hanby, ne den slávy! Za co?
Čím si to zasloužil, že by měl být
zlaceným písmem zapsán v kalendáři?
Ne, raději ho z týdne vyškrtněte,
den potupy a násilí a zrady.
A jestli ne, ať rodičky se modlí, aby v ten
den nepřišly do kouta
a zrudný zmetek nevypad jim z klína!

Filip: Přisámbůh, kněžno, copak máte důvod
ten šťastný den tak strašně proklínat?
Pojďte a jezte! Polévka je skvělá!
Spláchněte všechnu hořkost sladkým vínem!

Konstance: Jaký to výsměch, tak vás slyšet mluvit!
Dřív krev mých nepřátel jste chtěli cedit,
a teď s ní sami mísíte svou vlastní.»

Vykřičela jsem svůj nahromaděný odpor a znechucení vším a všemi. Nespravedlností světa, chvalořečníky, kteří včera haněli dnešní spojence, aby na společné hostině vítězů horlili oddaností, překypovali žoviálními tlachy o radostné budoucnosti, cinkali sklenicemi.

Konstance vykupuje úlevu otevřenou nenávistí. Modlitbou je jí kletba.

Konstance: «Ó, trestej, Bože, zrádná knížata,
vyslyš mě, vdovu, buď mi manželem!
Nedej, ať dnešní den se skončí v míru.
Než přijde noc, ať do vlasů si vjedou,
ti ničemové korunovaní,
kteří tu sedí, hodují a pijí,
jako by nic.
Vyslyš mě, nebe, vyslyš mě, můj Bože!»

Měla jsem v sobě o co opřít opovržení a vzdor. Rozněcujících podnětů — a dat, nikoli vzdálených a z domácí historie, se nabízelo až dost. Až příliš.

Kde je pravda role a pravda její představitelky? Kde je dělicí čára mezi nimi? Ideální je, aby nebyla. Nebyla tedy asi. Profesionálně zkušená herečka dokáže přetavit — propůjčit — využít — dát volný průchod i skrytým, ovládaným a potlačovaným běsům vlastní duše. Můj hlas je roznesl zřetelně a pronikavě do parteru, lóží, až po nejvyšší galerii. Mé srdce až za hranice divadla, města, země.

Mordýřská krvavá hra o moc se hemží katy a mrtvolami. A jediný čistý, malý chlapec Artur, bystrý a

pěkný, rodem i duší právoplatný následník trůnu anglického, dítě, které se ještě nestačilo pošpinit, o které se rvali jak o kořist, leží mrtev, sám, maličký, všemi opuštěn uprostřed veliké, až k nebi vysoké scény. Konstance se probodne dýkou a jako mršina je odvečena z jeviště divadla i dějin do kouta portálu.

A tam, třebaže jsem nehrála Bastarda, intelektuálního mluvčího hry, jsem s ním prožila v závěrečném monologu vlastní zklamání a pocit bezmoci těch dnů.

*«Připletl jsem se
mezi lodivody světa, zkoušel jsem
jen trochu potočit kormidlo.
Ale loď osudu řídila lidská hloupost
a náhoda. Nevyšlo, v co jsem doufal.
Po všech těch čachrech, vraždách, po vši zradě
na místo rozumu nastoupil Pembroke.
Má země, ležíš tady pokořená.
Stanu se zas jen jedním z tvého lidu.
Třeba jen čeledín u svého bratra.
Na pocty kašlu, kašlu na tvou šlechtu.»*

Ale tuhle moji soukromou akcentaci nikdo neslyšel.

* * *

Princ Hamlet vítá skupinu herců na hradě Elsinoru srdečně, jako staré důvěrné přátele.

Sud' Bůh, jak to bylo se Shakespearovým herectvím, jisté však je, že nikdy nebyl hercům vzdán hold větší, než autorem této tragédie. Vždyť je uznal hodnými, aby přišli — a pomohli Hamletovi odhalit zločin, usvědčit vinníky.

Přišli, aby to udělali sugestivností a pravdivostí své hry, herectvím pravdivějším než je pravda sama.

Jako by tu génus divadla zanechal hercům odkaz a snad i povinnost neuhýbat před dramatem své země, své doby. Jeho herci neuhnuli.

Když začalo být příliš mnoho hniloby v «našem státě dánském» a začali kolem mne kroužit přátelé jako Guildenstern, pochopila jsem, že už nepřipustím, aby se na mne hrálo, že se pokusím starou výzvu poslechnout.

Hamlet: *«... proč mi pořád nadbíháte, jako byste mě chtěl zahnat lovcům do rány?»*

Guildenstern: *Můj princi, jestli konám povinnost poněkud vtíravě, je to jen tím, že vás mám nezříceně rád.*

Hamlet: *Tomu moc nerozumím — zahrajete mi na flétnu?*

Guildenstern: *To nemohu, princi.*

Hamlet: *Úpěnlivě prosím.*

Guildenstern: *Neumím na to ani sáhnout, princi.*

Hamlet: *Je to tak snadné jako lhát. Prsty a palcem zavírejte tyhle průduchy, ústy tomu dejte dech a promluví to nejvýřečnější hudbou — vidíte, tady jsou klapky.*

Guildenstern: *Těm právě nedokáží vládnout, aby vydaly harmonický zvuk; nevyznám se v tom.*

Hamlet: *Tak vidíte, jak bezcennou věc ze mne děláte! Chcete na mne hrát, tváříte se, že víte, kdy mě zavřít, kdy pustit, rád byste ze mne vysál jádro mého tajemství, chcete mě rozeznít od nejnižších tónů po nejvyšší — a je v tom malém nástroji hodně hudby, hodně skvělého hlasu, ale vy jej nedokážete rozehrát. To si, k čertu, myslíte, že hrát na mne je snadnější než na pišťalu? Ať jsem podle vás jakýkoli nástroj, snad se vám podaří, že budu skřípat zuby, ale hrát na mne, to nesvedete.»*

Mým televizním nekrologem byl měsíčník kulturních zajímavostí a novinek v květnu 1969. Rozsáhlý vysílací čas nejen umožnil známým představitelům módních a uměleckých disciplín vyjádřit osobní vkus, ale poskytl prostor i k vyslovení vlastních názorů.

V divadle Semafor jsme o generálce natočili ukázkou z připravované premiéry, kde poprvé zazněla slavná písnička Jiřího Suchého, «Jó, to jsem ještě žil...». Jak se později ukázalo, stala se i ona terčem přísné kritiky pro střelbu, která několikrát zazněla mezi slokami.

*«Nebe si náhle kleklo na poraženou zem,
aniž by se co řeklo, smrt zjevila se všem...»*

V dalších nahrávkách už střelba nebyla. Později už nebyly ani další nahrávky.

*«Aniž by se co řeklo, pohasla slunce zář,
rozpoutalo se peklo a já si zakryl tvář...»*

K staré a bohaté tuzemské tradici velkého alžbětince jsem se dostala přes jinou písničku Suchým nazpívanou. Tentokrát na text Shakespearův «A proto odpouští má láska mému koni, na cestě od tebe tu jeho loudavost...», kterou se dostala až k těm nejmladším místním školáčkům, zpěvákům. Jak pestré a klikaté jsou cesty Básníka, jimiž proniká k srdcím nových generací! Jak by mohl tušit, že bude po staletích v té české zemi «u moře», o níž se zmiňuje v «Bouři», textařem-písničkářem, že bude prvním z prvních i

v nové umělecké disciplíně, o níž se ještě pár set let nebude nic vědět? Vždyť který světový filmový scenárista se může pochlubit, že jeho dílo bylo, a ještě bude, tolikrát natočeno?

Šestašedesátý sonet bývá v Čechách čas od času zcenzurován. Desetiletí se netiskne, nepřednáší. Tak se může stát, když prostřednictvím televizních obrazovek zazní jednoho dne v miliónech příbytcích, že je pro mnohé — úchvatnou novinkou. Onoho večera pravděpodobně i pro ty, které tak pobouřil.

Kamera zvolna najížděla, jakoby ke kořeni textu, k obsahu, který se stával verš po verši naléhavější.

*«... vláda ve zchromlých pařátech panovníků
a jazyk umění vrchností zmrzačený
a blbost doktorský radící rozumu
a Dobro zajaté a otročící Zlu...»*

Odbor, který toto vysílání «připustil», byl «zreorganizován», někteří redaktori propuštěni, a já jsem se tehdy po dlouholeté televizní činnosti objevila na obrazovce naposledy.

O deset let později, ve světle otáčivých reflektorů na střechách policejních vozů před našim domem, bliká zlověstná žlut' do noční ulice.

Aut je několik, jako by tu právě zavraždili Alda Mora.

Ale to Macduff zabil Macbetha ve čtyři sta let staré hře. «Birnamský les» povstal, aby ztrestal zlo.

Patnáct policistů perlustruje diváky v našem bytě, který se už po kolikáté proměnil v divadlo.

Minnesänger dohrál. Konec. Kytara už nezazní? Derniéra?

Macduff: *Co Skotsko? Stojí tam, kde stálo?*

Ross: *Zuboženo,
že k sobě znát se bojí. Ne už matka,
náš hrob to je, kde mimo nepřičetnost,
nic nevědoucí, nic se neusměje,
kde skřek a kvil už bolest k uzoufání
je všední žal, kde hrana zní a nikdo
se neptá, komu že, kde dobří mrou,
než na čapce jim stačí zvadnout kytka
a oni zastonat.*

Macduff: *Drásavý obraz,
leč pravdivý.*

Malcolm: *Co žal je nejnovější?*

Ross: *Hodinu starý už je starodávny.
Co mžik se rodí nový.*

Ještě pokus.

Na jiném místě.

Jindy.

Ale diváky už nevypouštějí.

Protagonista mizí ze scény jako středověký komediant hnaný psy z bran města. na konci dvacátého století ve střední Evropě, diváky fandovsky milovaný herec utíká provazištěm televizních antén, po střechách sousedních domů, přes dvorky, do pochybného útočiště noci. Zanedlouho odchází z Čech. Skončily pověstné toulky po pražských hospůdkách a divadelních klubech, spolehnutí na vlastní popularitu nevyšlo. Jeho «tón» se nehodil pro výslechy vězení. A být ozdobou vyhledávaného pražského divadla už neměl šanci.

Dávno zmizely z biografů filmy s oblíbenou chlapskou hvězdou stříbrného plátna šedesátých let.

Lady Macbeth odvádějí.

Sestupuje schodištěm jako do propadla.

První otázka Státní bezpečnosti zní «Kdo to napsal?» («Ó, Skotsko, Skotsko!»)

* * *

«Pánové, jak vidím, jste mladí, mělo by vás zajímat, že když za nacistické okupace našli u mého strýce zbraně, st'ali mu v Breslau hlavu. Ale divadlo po kučách, sálcích a po bytech jsme hráli. Nechali nás. Možná bylo méně udavačů než je dnes, nevím, možná jsme byli příliš mladí a příliš bezvýznamní. Jisté ale je, že jsem i v bytech odvečených a uvězněných českých vlastenců recitovala téhož národního básníka, kterého na podobných místech přednášim dnes.

I v nacistických koncentracích hráli divadlo, měli orchestry. I věznové, pánové, i věznové...»

Mrtvé tváře, cvičené k nehnutosti, neodpověděly.

Pak několik hodin hrátek koček a jedinou myši. Výhrůžkou «Však ono vás to divadlo přejde!» končil rozhovor. «A pojd'te!» Vychutnávají mou nejistotu, nevím, kam mne odvádějí. Cestu ze zamřížované chodby mi zostřují poznámkami a posunky...

Vyvedli mne před budovu, ocitám se na pusté ulici v hodině mezi psem a vlkem. Kde je asi kolega Macbeth? Nepotkám ho ještě? Ne, dnešní Praha není stvořena pro noční bohémské kousky, krutě se nevyplácejí.

Nevrátili mi občanský průkaz, musím zpět. Mohla bych se dočkat ještě špatnějšího pokračování večera, tak pěkně započatého.

Konečně mé podpatky doklapaly k domovu.

Na spaní není pomýšlení. Jako tolikrát, marně dohrávám události a rozhovory dne, doplňuju co jsem měla říct a neřekla, zbytečně opravuju, co řečeno bylo.

Noc je neklidná, přerušovaná zlými sny.

Ale «i nejtemnější noc se změní v ráno».

Napsala jsem si píseň

HRA NA MACBETHA

*Ach mistře Shakespeare my z vás si nevyberem
když repertoár v Čechách dělá státní moc
Do klatby musí psaný Vaším perem
princ Hamlet jako Macbethova noc
Vždyť Hamlet divadlem chtěl odhalovat zločin
druhý zas zločinem si získat korunu
Obé je stejně nebezpečný počin
pro ty co právě sedí na trůnu*

Však přesto —

*hráli jsme Macbetha
kultura prokletá
proráží hlavou mříž*

*«I nejtemnější noc se změní v ráno»
tu jistotu nám vzkazujete v pravý čas
Tři sta let tmy už bylo zemi dáno
my nechceme do ní propadnout se zas
Snad proto musel v městě nad Vltavou
přes dvorky prchat herec co hrál Macbetha*

*a jeho Lady vezli noční Prahou
za katr za trest že je ta a ta
hrát nesmí —*

*a hraje si Macbetha
touhou v hru zakletá
proráží hlavou mříž*

*Vždyť šašci krále zlobili
co svět s divadlem stojí
když místo rány šaška zabili
to král se asi bojí???*
*Umění vždycky nevinnému
sečetli vinu k vině
divadlo ale směli hrát
i vězni v Terezíně.*

Však přesto —

*hráli jsme Macbetha
kultura prokletá
proráží hlavou mříž*

* * *

Dnes jsem tedy pro veřejnost zakázaná. Škrtli mne celou a jednou provždy. A pro tyto tresty neplatí amnestie.

Ale jak jsme si na cenzurovaných vejcích a jiném připomněli, problémy a otázky se tím neanulují, ale tvrdošijně zůstávají.

I otázka postavení nepohodlného umělce ve společnosti. Zda takovým vnějším zmrazením je opravdu umlčen; neexistuje-li dál v povědomí svého okolí, přinejmenším v rovině živoucí připomínky stále existujícího problému?

Ostatně jsem nepřízně využila. Stala se inspirujícím klimatem pro experimentální výpravy k podstatám a kořenům herectví a divadla. Bez vnějšího ohlasu, bez vnějšího úspěchu, ale také bez vnějšího balastu — k nejvlastnějším, očištěným hereckým prostředkům, k chudému divadlu, které je koneckonců jediné vděčné. A živým se možná stává právě tím, že připustíme, aby nás klasici, jejichž jména jsme brali nadarmo — *vzali za slovo.*

Cenzura tu fungovala ve smyslu úřadu a v přeneseném významu pro život okleštěný a zmanipulovaný.

Když jsem se mu vzepřela, měl přijít život nez recenzovaný? Nestalo se tak.

Stanula jsem na křižovatce a rozhodla se poslechnout své hlasy, jako Jana kdysi na počátku. Mé hlasy nepřicházely od svaté Kateřiny — byly to hlasy mých rolí, mých autorů. Radily mi, abych nedala na prospěcháře ani na cyniky. Jeviště a život mně byly přes tři desetiletí jedním a týmž, vzájemně se prostupovaly — a já věděla, že ani teď «to není rada ďáblova, ale že je to rada Boží!»

Divadlo mi vždycky bylo hlasem pro všední den, podpíralo kulhavého poutníka.

- Bylo berlou pro chromého, aby popošel,
- bylo zřítelnicí pro slepce, a třeba jen bílou holí, kterou si tluče svou cestu,
- bylo řečí němého, za něj orodovalo.
- A zpívalo a modlilo se za všechny. . .

Nikdy jsem nehrála hru, která by slavila násilí a vězení, nikdy, která by chválila porobu, mučení a nesvobodu.

Vzali mi to nejdůležitější, dosavadní smysl mého pozemského putování, a zanechali věčnou a neuhasiitelnou lítost, že nemohu a nesmím.

Ale byla to volba.

A tehdy nez recenzovaný život přece jen přišel. Jenže jinak, v jiném smyslu, jako mince o dvou stranách. V žánru syrové prózy, bez pasu, bez řidičského průkazu, bez telefonu a jiných lidských úlev. Bez každodenního potlesku a květín.

Ale také jako jiný život, který bych jinak nepoznala a neprožila, život, který není povrchní a za odměnu dává netušená duchovní dobrodružství.

Je to patnáct let, co nesmím vystupovat. Jen já vím, jak je to těžké. Patnáct let nehrát, zato mít stále se opakující stejné sny o návratu k divadlu. Vůně šminky, hlasy kolegů, zvonění, jeviště, záře reflektorů, replika je na mně — ale neznám text, neznám hru, vím, že nevím, všechno jsem už zapoměla. . . A rána propocená studeným potem. . . A jednou, se slzami na polštáři, se probouzím a slyším, jak šeptám text své poslední role, který mne překvapil, že ještě pamatuju.

«Jsem jako starý pes, který přišel o všechny své jedovaté zuby. . .»

Ale ten divadelní život ve snech je mnohem, mnohem těžší než ten, který jsem kdy žila.

I ten, do kterého se probouzím.

Je to mnou zvolený, necenzurovaný život.

(Otištěno bez vědomí autorky.)

Miloš Forman: Amadeus

Nedávno byl do západních kin uveden celovečerní film Miloše Formana, natočený z velké části v Praze a na některých českých zámcích s britskými, americkými a českými herci a ve spolupráci s Československým filmexportem podle stejnojmenné hry britského dramatika Petera Schaffera, před časem inscenované britským Národním divadlem v Londýně. Amadeus je jedním z nejlepších filmů posledních let. Je to složité, zralé a mnohvrstevnaté dílo. Forman je jedním z těch českých umělců, jimž se podařilo úspěšně vytvořit syntézu z východoevropské i západoevropské zkušenosti a porozumět člověku žijícímu v obou částech světa. Vytvořil dílo, které je české, ale zároveň aktuální a srozumitelné i pro západní publikum.

Nabízí se srovnání s Bergmanovým filmem Fanny a Alexander. Formanův Amadeus snad není tematicky tak obsáhlý jako Bergmanův panoramatický obraz rozvětvené švédské rodiny Ekdahlů na přelomu století, ale intenzitou magičnosti a umělecké hutnosti se Bergmanovu dílu vyrovná, snad je i předčí. Výchozí diskem pro oba filmy je obdobná evropská kulturní tradice. Pro oba je významným motivem obraz scény a jeviště: svět je pomíjivé a nepochopitelné divadlo, zdání a klam, plné masek, loutek a pitvorných karikatur, do jejichž víru jen občas proniká tajemná božská jiskra nadání a imaginace. Jedině pomocí imaginace můžeme částečně nepochopitelný a zmatený svět zvládnout: tím, že si vytvoříme vlastní jeviště a vlastní masky, loutky a karikatury a začneme realitu světa v její složitosti napodobovat a podrobovat proměnám a variacím, takže jsme ji pak schopni alespoň částečně, intuitivně, pochopit.

Jedním z živých inspiračních zdrojů poválečného českého umění, ať jde o malířství, film, nebo literaturu, je surrealistická tradice. Bezpochyby je proto tak živá, že českým umělcům nebylo za posledních čtyřicet-padesát let nikdy dovoleno surrealismus plně rozvinout a vyčerpat jeho umělecké možnosti — v Čechách surrealismus i nadále zůstává lákavou, do velké míry nedotčenou, zakázanou pevninou. Druhým důvodem živosti této tradice je myslím to, že jedním z hlubokých kořenů českého surrealismu je středoevropské baroko — tradice barokní, se svou zálibou ve hře mezi poznatelným a nepoznatelným, světlem a stínem, pravdou a mámením a se svou magickou proměnlivostí a nestálostí, je pro českého umělce kulturním dědictvím neobyčejně blízkým. V Amadeovi, zejména v jevištních scénách, ale i průběžně celým filmem, hraje tato surrealisticko-barokní inspirace významnou úlohu. Za pomoci řady pražských umělců, herců, výtvarníků i hudebníků a

ve spolupráci se světovou uměleckou špičkou se Formanovi podařilo vytvořit subjektivní, ale vysoce přesvědčivý obraz barokního světa konce 18. století, jehož opojnost a přitažlivost tkví pro současného diváka právě v přítomnosti mnoha hravě surrealistických, fantazijních prvků, které vzrušují jeho představivost a vytvářejí dramatické napětí.

Amadeus je v první řadě úvahou o nepochopitelnosti toho, že se v našem světě, uprostřed materiální prostřednosti, může vyskytnout zázrak geniálního nadání — často u naprosto nepravděpodobných, a může se zdát, i nehodných lidí. Film je z povědi zestárlého Mozartova nepřítele, skladatele Salieriho, který se na začátku filmu více než třicet let po Mozartově smrti pokusí o sebevraždu se zoufalým výkřikem, že «zabil Mozarta». Odvezou ho do blázince a tam ho navštíví mladý kněz, který naléhá, aby se Salieri vyzpovídal a ulevil tak duši. Salieri se tedy dá, pomalu, do vyprávění. O tom, jak se poprvé setkal s mladíkem Mozartem: hubenou, pitvořící se, rozmazlenou postavičkou s trapným pronikavým mečivým smíchem. Jak podle jeho názoru, názoru císařského dvorního skladatele, který něco znamenal, to byla absurdní a degenerovaná figurka — která z nepochopitelných důvodů dokázala jen tak mimochodem produkovat božskou hudbu. Salieri to přijme jako osobní urážku od Boha, kterého celý život prosil o špetku talentu, aby ho mohl hudbou chválit. Bůh mu však nadání odepřel, a geniální talent propůjčil tomuhle mozartovskému «zviřátku». Největší Salieriho tragédií bylo, že měl dostatek inteligence na to, aby poznal, jakým neobyčejným, nadzemským zázrakem je Mozartova hudba. Salieri dojde k přesvědčení, že jde o boží spiknutí, krutý boží žert, namířený proti jeho osobě: a vyhlásí Bohu boj na život a na smrt. Palčivě si uvědomuje, že Mozartova hudba je boží hlas. Odvetou proti Bohu se tento hlas rozhodne potlačit a zničit. Je to ovšem nemožné: i když se mu s pomocí ostatních císařských byrokratů podaří Mozartovi všelijak ztrpčovat život, dosáhnout toho, že se Don Giovanni hraje pouze pětkrát, špiclovat mu v bytě, denuncovat ho u císaře a nakonec snad být i nepřímou příčinou jeho smrti, Bůh a Mozartova hudba mají poslední slovo: za třicet let od Mozartovy smrti je Salieriho hudba téměř zapomenuta, zatímco zájem o Mozarta neustále roste. Jako na posměch, Salieri, zosobnění prostřednosti (sám to o sobě dobře ví a trpí tím) zůstává naživu, aby musel osobně pohledět své porážce přímo do tváře. Salieriho utrpení je tím větší, že sám bez Mozartovy hudby nemůže žít — jako stín se účastní všech jeho koncertů a předsta-

vení, a jeho hudba ho uvádí do vytržení a extáze. Zároveň se ovšem vši silou své oficiální moci zasazuje o to, aby mozartovských hudebních událostí bylo co nejméně.

Film je také úvahou o nevysvětlitelnosti toho, jak je svět zařízen. Je úvahou o svatosti ryzího talentu, před nímž je možno jen němě pokleknout, a o tom, jak obrovské břemeno musí nešťastník, náhodně obdařený geniálním nadáním, nést. Nejen že mu ztrpčují život byrokrati, omezenci a snobi, kteří mu házejí klacky pod nohy a znemožňují mu, aby se věnoval jediné činnosti, kterou musí neustále, nutkavě, vykonávat, totiž tvorbě (tragikomické scény Mozartových bojů s absurdními cenzurními zásahy živě připomínají současnou východoevropskou zkušenost), ale hlavní, hrozné a zároveň krásné trápení vyplývá ze samotné podstaty umělcova nadání. Je tomu opravdu, jako by nějaká tajemná moc učinila skladatele svým prostředníkem, jako by ho uvedla do transu a donutila, snad i proti jeho vůli, aby z něho nepřetržitě a mocným proudem plynula krása. Sobecká krutost a intenzivnost té tajemné síly postupně Mozarta ztrhává a zničí. Skladatel není schopen vést normální rodinný život. Má výčitky svědomí, že se rozešel s otcem, jeho smrt je pro něho obrovskou ranou. Opustí ho i manželka s malým synem: Mozart poslouchá tchyniny výčitky ohledně svého «sobeckého» životního stylu, ale nežije už v normálním světě: tchynina slova se v jeho vnímání mění v árii královny noci z Kouzelné flétny. Když Mozart začne pracovat na Rekviem, na objednávku neznámého šlechtice (v Schafferově interpretaci je to na anonymní objednávku Salieriho, který chce využít Mozartovy emocionální závislosti na mrtvém otci k tomu, aby ho přivedl k šílenství – proto se u něho objeví v masce jeho zemřelého otce; hotovou skladbu chce Mozartovi ukrást), závažnost a osudová naléhavost této skladby ho nutí, aby se vydal až na samou hranici svého bytí – na hranici mezi životem a smrtí. Odtud se už nevrátí: umírá, aniž Rekviem dokončil, po dramatické scéně ve svém bytě, kam ho Salieri odveze z premiéry Kouzelné flétny, při níž Mozart upadl do bezvědomí. Salieri v této scéně Mozarta přemluví, aby navzdory svému vyčerpání okamžitě pokračoval v práci na Rekviem – a Mozart mu v posledních hodinách života horečně diktuje Dies irae.

Hlavním hrdinou filmu Amadeus je především Mozartova hudba sama. Během celého filmu, který trvá přes dvě a půl hodiny, bylo neobyčejně citlivě využito nejvýznamnějších hudebních motivů z Mozartova díla k zdůraznění a prokreslení dramatických momentů příběhu. Průřez Mozartovou tvorbou tak vlastně vytváří svého druhu skladatelův samostatný životopis a na non-verbální rovině parafrázuje motivy a myšlenky díla vyjádřené v ostatních plánech. Hudba je nespoutaným, bouřlivým živlem: je sama sobě zákonem, zazní, kdykoli se jí zachce a pohlí do svého víru všechno, co se zrovna odehrává na plátně. Obraz a hudba (film byl jemně nasnímán v teplých barevných odstínech kamerou Miroslava Ondříčka a má dokonalý střih) vytvářejí monumentální básnický celek.

Vrcholem filmu je bezpochyby noční scéna po premiéře Kouzelné flétny. Zpocený bledý Mozart, polosedě pololeže v posteli, v horečce překotně vysvětluje Salierimu jednotlivé hudební party, částečně je zpívá. Naposled jsme svědky jeho fenomenálního talentu,

mohutného a neuhasitelného, i na prahu smrti. V mistrovské sekvenci je jeho vyčerpaný, polohlasný zpěv podbarvován skládanými pasážemi v plném orchestrálním a sborovém provedení: tím je znovu zdůrazňován rozpor mezi omezeností našich fyzických možností a nekonečnou nádherou a tajemnou mohutností umění, které byl vyvolen přivést na svět. Do hřmějícího Dies irae a do horečné scény v Mozartově ložnici je náhle vstřížen temný záběr, který intenzitu scény ještě mnohonásobí: noční krajinou se žene kočár s koňmi. Nejprve se zdá, že zběsilá noční jízda je režisérskou vizuální metaforou k Mozartovu předsmrtnému tvůrčímu vzepětí; teprve po chvíli si uvědomíme, že to Mozartova manželka se pod tlakem výčitek svědomí vrací k opuštěnému muži. Dorazí však pozdě: krátce po jejím příjezdu Mozart umírá.

Pod kouzlem dojmu z Formanova filmu, znásobeného jemnou, podmanivou hudbou z Mozartova klavírního koncertu v podání Ivana Moravce při závěrečných titulcích zůstalo obecenstvo, navzdory běžnému zvyku drát se co nejdříve k východu, sedět na místech do úplného konce. Po představení si uvaděčky a uklízečky pískaly útržky Mozartových melodií. Bylo to trochu, jako když si před dvěma sty lety v Praze tovaryši a řemeslníci po ulicích prozpěvovali árie z právě uvedené Figarovy svatby...

-k-

Poznámka po uzávěrce: 25. března 1985 obdržel film Amadeus mimořádný počet – osm – výročních cen Filmové akademie v Los Angeles, tzv. Oscarů: za nejlepší film roku, režii, herecký výkon, využití nefilmové předlohy, výpravu, kostýmy, líčení a zvuk.

«JEDNOU NA KU-DAMM A ZPÁTKY»

Titul tohoto nového západoněmeckého filmu, který běží s velkým úspěchem v jednom velkém premiérovém kině na Kurfürstendammu (po berlínsku Ku-Dammu) je titulem malé komedie s tragickým koncem. Jedná se o jakousi Love Story v rozděleném městě. Mladý a pohledný Švýcar, povoláním kuchař na švýcarském vyslanectví ve východním Berlíně, se zakouká do neméně pohledné dělnice z NDR. A protože udělá, co jí vidí na očích, strčil ji jednoho dne do kufru svého mercedesa s diplomatickým číslem a proveze je bez obtíží kontrolou u «mírového valu», jak poněkud eufemicky nazývá svou zeď hanby avantgarda reálného socialismu. Oba posedí v kavárně u Kranzlera, kde, jak dívka zjistí, platí i na toaletě pouze tvrdá valuta. Nejedná se o útěk z komunistického pekla, spíše o malý rozmar na truc všem spojeneckým smlouvám a usnesením ústředních výborů. Nakonec všechno přirozeně špatně skončí. Nešťastný Helvet se zaplete na cestě zpátky do dopravní nehody, dívka je v kufru zraněna a musí do nemocnice. Všechno se provalí a kuchař musí na kobereček k vel-vyslanci. Vznikne vážná mezinárodní zápletka a kádrově zatím solidní tatínek dívky musí na státní bezpečnost. Dostane zde povolení si zraněnou dceru vy-

zvednout. Na závěr filmu ji odváží zpět do reálného socialismu. Milenci, kteří byli od sebe tak brutálně odtrženi, se tragicky minou, a tak Švýcar marně křičí za sanitkou a zraněnou dívku v ní polévají slzy.

Jednou na Ku-Damm a zpátky – výstižný filmový titul, který paradoxním způsobem charakterizuje i situaci, do jaké se každým rokem dostávají československé filmy, díky pražským funkcionářům, kteří je vybírají, schvalují a posílají do západního Berlína na mezinárodní filmový festival.

Západní Berlín dbá již vzhledem ke své nevýhodné geografické poloze na svou prestiž západoevropské metropole. Kulturní život tohoto města je toho důkazem. Během roku se pořádají nejrůznější výstavy, koncerty, sportovní události či festivaly. Jednou z nejdůležitějších událostí roku je mezinárodní filmový festival, který se v druhé polovině února konal letos již po pětatřicáté.

Československo se již několik let festivalu v Berlíně zúčastňovalo, a s nemalými úspěchy. V minulosti se podařilo několika krátkým filmům získat i nejvyšší cenu, Zlatého medvěda. V sekci filmů pro děti, která se těší stále vzrůstající pozornosti, si české dětské filmy získaly dobrou pověst. Především v NSR je dobře známo, že v Československu existuje vyspělý filmový průmysl a dostatek lidí, kteří svému řemeslu rozumějí. Vždyť v Československu, v Praze i na Slovensku, točí ne jeden známý německý či americký filmový režisér. Počet různých koprodukcí nebo produkcí používajících československých ateliérů, techniky a leckdy i herců rok od roku vzrůstá. Západoněmecká televize točí v Československu celé seriály.

O to větší bylo zklamání, které Československo letos divákům v Berlíně připravilo. Z celé řady cen a čestných uznání, které byly během festivalu uděleny, nezískalo Československo ani jednu. V hlavní sekci festivalu se ucházelo o Zlatého medvěda «dílem» Václava Matějky, Noc smaragdového měsíce. Film propadl jak u diváků tak u kritiky. Na tiskové konferenci, kde normálně není k hnutí, se objevilo asi třicet novinářů. Nejzajímavější otázka, která byla «tvůrci» položena, se týkala originality příběhu, který mnohým připomínal jeden italský film Francesca Rosiho. Spolutvůrce scénáře se vymluvil na autora předlohy Jiřího Křenka, a na nesmělou a přezdvouřilou otázku novináře argumentoval trochu nelogicky tím, že předloha v Československu získala na jakési soutěži o nejlepší filmový námět druhou cenu. Tím asi mělo být řečeno, že jedná-li se skutečně o plagiát, ať si to vypije ta komise, co mu tu cenu dala. Jinak se tvůrce filmu o svém díle vyjadřoval v nic neříkajících povrchních frázích o «niterném jádru» svých hrdinů, jejichž směšnost naštěstí poněkud zmírňovali překladatelé svou dovedností.

Pan profesor, vědec a bojovník proti rakovině (hraný v rámci daných možností dobře Radoslavem Brzobohatým) se sejde při úmrtí matky se svými dvěma bratry, kteří to nedotáhli tak daleko jako on. V ponuré zasněžené dědině rekapituluje v dlouhých retrospektivách svůj dosavadní život. Dětství v moravské vsi, nouze, hrůzy války, partyzáni, Vítězný únor, smrt dělnického otce v kamenolomu, studia ve městě. Odluka od první ženy a dospívajícího syna, hádky s mnohem mladší druhou ženou (Magda

Vašáryová). To vše v kontrastu k rádobě syrové skutečnosti dneška. Konflikty s oběma bratry, z nichž jeden se stal maloburžoazním sobcem, kterému jde pouze o chalupu po matce, a druhý kriminálníkem, který přijel na pohřeb matky na propustku z vězení. Samozřejmě, že sedí za to, že někomu ve rvačce rozbil hlavu. To se dozví divák jen tak na okraji, aby do postavy kriminálního, bůh chraň, nevkládal něco jiného. Konflikty i shrobníky, kterým se zde říká «smrtáči», kteří na jedné straně odmítnou bratrům vykopat hrob pro matku, ale na druhé straně umožní režisérovi Matějkovi inscenovat efektní scénu na zimním nočním hřbitově, v které se však víc diskutuje, než kope hrob. Bratři přiloží sami ruku k dílu, jako by to i v té moravské vsi nespravilo pár stokorun.

Až směšně působí film ve své permanentní snaze o autenticitu a životní pravdivost. A protože skutečný život je jiný, než jak ho líčí náměty na scénáře vyznamenané v soutěžích, uchyluje se tvůrce k vnějším výrazovým prostředkům, které mají u diváka pocit autenticity zvyšovat. Jedním z těchto triků, které se ostatně staly typickými pro velkou část dnešní československé filmové tvorby zabývající se tematikou současnosti, je časté užívání hovorové mluvy, ba jejích vulgárních forem. Ale životní pravda Noci smaragdového měsíce se neprokáže tím, že se jeho hrdinové bez jakékoliv obavy před cenzurou navzájem posílají do prdele.

Formálně se film vyznačuje zcela tradiční dramaturgií retrospektiv, přičemž «tvůrce» čas od času divákovi po lopatě vysvětluje (bud pomocí zpomaleného filmu, či solarizací negativu), že se jedná o vzpomínku a ne o současnost. Dalším výrazným rysem filmu je jakýsi pokus o šerosvit, který má vyjadřovat ponuru náladu. U diváků to vyvolávalo spíše podezření, že byla z Prahy nedopatřením přivezena špatně vyvolaná kopie. Této obrazové chudobě odpovídala bohužel i chudoba psychologického zázemí jednotlivých postav. Společným jmenovatelem všech kritik na oficiální příspěvek československé kinematografie na 35. Mezinárodním filmovém festivalu v Berlíně bylo jediné slovo – nuda.

Přitom by filmová veřejnost v Berlíně asi s povděkem přijala i dílo jen trochu náročnější. Vždyť se již stalo téměř tradicí, že hlavní sekce festivalu (soutěž o Zlatého medvěda) v posledních letech neoplývá právě nabídkou vysoce kvalitních prací. V roce 1985 se o tuto trofej dělí dva snímky. Je to anglický film Davida Harea Wetherby a východoněmecký film Reintera Simona Žena a cizinec, což jsou oba sice snímky dobré, ale podle mého názoru ne vynikající.

V druhé hlavní sekci festivalu, v tzv. Mezinárodním fóru mladého filmu, je situace tradičně lepší. Podle směrnic této sekce nemusí být filmy zde předváděné zcela nové, tzn. mimo zem svého původu ještě nikdy nedistribuované, jako v sekci hlavní. Československá kinematografie zde ale ztroskotala již na výběrové komisi. Film Julia Matuly Kariéra je v Československu zajímavý asi jen pro zodpovědné činitele dělající si starosti s životním pocitem mladých lidí, kteří jim kašlou na socialismus. Neměl šanci ani proti filmům z jiných socialistických zemí, jako je Polsko či Maďarsko, natož proti filmům

americkým, francouzským a japonským, vyrobeným většinou malými produkcemi a sršícím formálními inovacemi, vtipem a lehkostí. Tyto filmy, natočené většinou na základě minimálního rozpočtu, každým rokem ve Fóru mladého filmu znovu dokazují, jak filmovému umění prospívá svoboda a nesvázanost, a také trochu zdravé drzosti vůči etablovanému filmovému průmyslu.

Kvalita československých filmů šedesátých let zde v Berlíně sice stále ještě doznívá, přesto tu ale nikdo nechápe, proč československý Filmexport neposílá do soutěže to nejlepší, co má.

V této souvislosti je třeba se zmínit ještě o jedné části západoberlínského filmového festivalu. Jedná se o takzvaný Filmový trh, probíhající současně s festivalem, ke kterému ale nemá přístup veřejnost, s výjimkou novinářů a zástupců filmových a distribučních firem. Československo se v posledních letech zúčastňuje trhu řadou dlouhometrážních a krátkometrážních filmů běžné produkce. A tak se pravidelně stává, že skutečně kvalitní filmy vyrobené v Československu běží pouze zde, skryty zrakům diváků. Bohužel ale atraktivitě těchto filmů neprospívá, že je možno je většinou zhlédnout pouze z videových kopií, a že je překlad po technické stránce většinou nekvalitní. Původní text je totiž jednoduše hlasitě přemlouván překladatelem. Člověk se neubrání dojmu, že se odpovědní činitelé zde uchýlili k taktice, kterou uplatňují v distribuci některých filmů i v Československu. Filmy, o jejichž «politické vyspělosti» nejsou přesvědčení, jejichž umělecké kvality však těžce mohou popřít, začnou před divákem schovávat. V Československu do malých a odlehlých kin, v Berlíně do promítaček určených pouze pro vybrané odborníky, kteří většinou ani nepřijdou. Snad distributoři dokonce doufají, že si některých filmů nikdo nevšimne.

Přesto se v Berlíně v posledních letech proslechlo, že dobré filmy z Československa neběží v soutěžích, ale na Filmovém trhu. Běžely tu např. v posledních letech všechny filmy Věry Chytilové vyrobené v Československu. Asi před rokem převzala západoněmecká televize do svého programu Panel story a bude letos v létě vysílat Kalamitu. Faunovo příliš pozdní odpoledne běželo na berlínském Filmovém trhu letos. Přitom se jedná o film, který by výběrová komise pro Fórum mladého filmu s největší pravděpodobností vybrala. Kritériem pro tuto soutěž není ani tak stáří či známost filmového tvůrce, ale především mladost formální a obsahová. Svědčí o tom ostatně řada filmů, které letos v Berlíně běžely. (Na příklad výborný film gruzínského režiséra Otara Iosselianiho Les favoris de la lune, který byl natočen roku 1984 ve Francii).

Chytilová ve Faunově příliš pozdním odpoledni důsledně rozvíjí svůj vypravěčský styl použitý již v Kalamitě a především v Panel story. Její neklidná, dalo by se říci rozevlátá kamera není pro diváka právě pohodlná. V jejím «nadměrném» používání transformátoru a rychlých, téměř trhavých švenků je možno spatřovat ironický tón filmové řeči, který formálně odpovídá i jejímu přístupu k vyprávěnému tématu. Historiky erotomana kolem padesátky, jeho neustálou snahu okouzlovat a nechat se okouzlovat mládím,

částečnou směšnost a dojemnost jeho počinání, to vše vidí Chytilová na výrazném filosofickém pozadí. Na jedné straně jsou muži pro Chytilovou směšní ve své neschopnosti zacházet s časem a jeho neodvratností, na druhé straně takřka donkichotovsky dojemní tváří v tvář zubaté, která si pro ně nakonec přijíždí osobním autem, berouc přitom na sebe neúprosně podobu ženské vrstevnice, kolegyně z práce. Muži jsou směšní, protože neumějí stárnout. Podle Chytilové jsou na tom o to hůř.

Příběhy tohoto druhu, které jako by se před našima očima vylupovaly z každodennosti, se asi jinak, než to dělá Chytilová, vyprávět nedají. V okamžiku totiž, kdy se osoby začnou na filmovém plátně chovat skutečně realisticky (podle mého názoru se zde nejedná o žádný naturalismus), čili přestanou hrát své role, začnou se také zcela autenticky i «každodenně» ironizovat. Snad je tento výrazný lidský rys zároveň rysem typicky českým (srovnejme jen náš národní charakter třeba s polským), snad je typický pouze pro současný politický systém v Československu. Ale důležité je, že Chytilová jasně cítí, do jaké míry je tento «český» postoj jejích figur nebezpečný pro její filmy, do jaké míry se on může ve filmovém díle osamostatnit, tzn. sám převzít režii a tím do jisté míry zfalšovat i výpověď celého filmu. (Dnes, s odstupem, je třeba podle mého názoru v tomto světle vidět i některé dřívější filmy Miloše Formana).

Myslím si, že právě vzhledem k tomuto nebezpečí je hledání nové výrazové formy pro Chytilovou tak důležité. Ironizování filmové řeči, především jejích vizuálních prvků, v době vše pohlcujících televizních seriálů (jak na Západě, tak na Východě) jí umožňuje důsledně udržet linii celého příběhu, vyrůstajícího před našima očima ne organicky, ale kaleidoskopicky. Na první pohled se dnes zdá realita člověka chaotická. Její pouhé zobrazování ale Chytilové nikdy nestačilo. A na patřičné odpovědi ve smyslu «angažovaných» děl současného československého filmu měla Věra Chytilová vždy příliš dobrý vkus. V době a atmosféře lživých ideologií se každé přímé, či určitější, tvrzení mění ve svůj protiklad, totiž ve své popření. A na «pravdy» televizních seriálů dnes snad nevěřil nikdo ani v Americe. Ironizace vlastních výrazových prostředků se u Chytilové stává metodou poznání. Umožňuje jí dopracovávat se přes všechna úskalí relativity současného světa k výpovědím, o jejichž důležitosti a platnosti je vši své umělecké a životní zkušenosti navzdory tak sympatickým způsobem stále ještě přesvědčena.

Berlín, březen 1985

ŠTĚPÁN BENDA

Máte už 10. číslo magazínu

**150 000 SLOV —
TEXTY ODJINUD ?**

Vyšlo v nakladatelství INDEX,
Postfach 410511, 5 KÖLN 41, NSR.

POKLES ROZUMU

(fejeton)

Tak toho Petra Sgalla, strojního lingvistu, vyhodili z pravopisné komise! To je typické: jaký výsledek chtějí, takovou sestaví komisi. Ne že by, mladý člověče, nechali lidi rozdílných názorů posoudit věc v celé její povaze, oni jí musí vnutit svou povahu! Pravopisná reforma tedy zatím, zdá se, padla, měli bychom být rádi, ale nemůžeme, protože věc nebyla podstatně projednána, nýbrž znásilněna okolnostmi. Ty jsou dvojí: politické a hospodářské. Úřad poznal, že zatím ještě příliš mnoho lidí v národě umí a chce kulturní pravopis, a bojí se popuzovat je navíc. Dále si spočetl, že změnit například jenom všechny RYBY na RIBI stálo by moc peněz. Vesměs tedy pohnutky nízké, ve srovnání s pravopisem. Zřejmě jim o jazyk a jeho psaní zas tak moc nešlo. Sgallovi šlo: ten o něm nejmíň třicet let smýšlel stejně.

Nevím však dnes, šlo-li o pravopis Janu Chloupkovi: toho z komise nevyhodili, ačkoli jako její předseda měl by na to první právo. Jak jsem slíbil v říjnu, napsal jsem jazykový rozbor jeho článku a poslal jej do časopisu «Věda a život» a několika dalším institucím či osobám. Protože jsem znalcem poměrů, poznamenal jsem v průvodních dopisech, že odpověď nečekám. Mé slovo všichni dodrželi.

Ten rozbor, když jsem si jej hotově přečetl, zdál se mi k děkanu Chloupkovi dost krutý. A napadlo mi, zda není i nespravedlivý, když jsem pak dostal do ruky jeho «Knížku o češtině» (Odeon, 1974): ta je napsaná pěkně, zajímavě a vtipně, však vyšla ve 40.000 výtisků! Autor se v ní jeví jako člověk sympatický, obratný, spjatý s jihovýchodní Moravou. Nepřekvapil mě potom už jeho příspěvek v monografii o primáši Jožkovi Kubíkovi (Supraphon, 1984). V «Knížce o češtině» na straně 295 píše: «S porozuměním a vzděláním roste tolerance a smysl pro druhé». Napjatě jsem ovšem hledal, co tu říká o pravopise, a nic! Prošel jsem věcný rejstřík od «pražské galérky» po «prozodický protiklad», ale «pravopis» tu není!

Před deseti lety neviděl tedy Jan Chloupek v pravopise nejen nic problematického, ale ani zajímavého pro 40.000. Co ho to náhle popadlo? Znalec se dovítí: dostal politický úkol. A plnil ho špatně, možná nerad, vizme jeho jazykový projev. Úkol teď zrušili a odvolali Sgalla, jenž se Chloupek v 9. čísle časopisu Novinář ještě zastával proti vtipkování jedné vtipné novinářky v čísle 6. Neudělali vlastně ze svého děkana svého blázna? Co teď Chloupek učiní? Bejvávalo, mladý člověče, že v případech nedůvěry, nevděku, podrazu či neúspěchu předsedové výborů, komisí, správních rad, ba i vlád — odstoupili!

Kdoví kolik lidí v tomto roce, jenž brzo skončí, se k pravopisu ozvalo. Chtěl bych, ale nepotřebuju, číst jejich důvody. Jistě jsou mezi nimi i mé drobnější důvody, ale ten hlavní musím přednést sám. Pravopis a jeho příští podoba nejsou při tom ani to hlavní. «Z taniera slopali kačky a husi», píše Vincent Šikula a je pravděpodobné, že když si zvykli husi, tanier a Slováci, zvykli bychom si i my.

První «lingvistický» zážitek jsem měl, když nám pan učitel vysvětlil, proč slovo rozum je třeba dělit takto: roz-um. Je jasné, že v tomto roz-umu zůstalo jakési vědění, kdežto dnešní ro-zum je prázdný. Jazykovědec by uvedl další příklady a dávnější ztráty vědění, jazykovědec já jsem ovšem mizivý. Jazykovědci jsou taky protichůdní: přes to, co o jazyce vědí, jaká zkušenost je v něm uložena a jaký vývoj zapsán, dívají se na něj někteří jenom jako na nástroj přítomného dorozumívání, ačkoli roste otázka, zda hodnota a poučení z toho, co bylo, není větší než z toho, co si provozně blekotáme dneska. Jsou jako lidé, kteří «nevědí, co činí»: když ve svém funkcionalistickém zaujetí pomáhají k tomu, aby člověk plný přítomnosti a prázdný minulosti fungoval jen jako biologický stroj.

Když si dnešní škola objednává pro chytré i hloupé žáčky pravopis na jedničku, jedná podle své povahy: dávno to není škola vzdělávající! Její žáci nemají být přivedeni k rozrušenému vývoji svých osobností, nýbrž k výměnné použitelnosti ve výrobě a administrativě. Poslyšme školský argument: zjednodušení pravopisu by uvolnilo síly a čas, aby si žáci osvojili důležitější vědomosti, jichž s rozvojem vědy a techniky přibývá. . . Jak dlouho chce škola udýchaně supět za tryskem této možná odsouzené civilizace? Nezhrouť se nakonec a nebude se muset pokorně vrátit k nějakému triviu, od něhož začne znovu vzdělávat pracovitost, charakter a myšlení mladých lidí, s čímž pak pomoz si v tom světě každý sám?

Rezervujte mi jednu třídu průměrných žáků: prvních pět let nevnucujte jim žádný pravopis, jen jim ho případ od případu vysvětlíte a řekněte jim, co je správné. V češtině dál uče gramatické, větě, logice, klasifikujte jen pravdivost každé výpovědi, upřímnost soudu a kulturu jeho vyjádření. Ukazujte estetické hodnoty literárních děl. A v šestém ročníku mi tu třídu na čtyři půldny půjčte: naučím je závaznému pravopisu. Ale u většiny z nich nebude to už nutné, protože pravopis dostavil se k nim mezitím sám. Pro přiměřeně dospělou hlavu je náš pravopis přeci tak jednoduchý!

Jaké to všelijaké pravopisy, pro Čecha krkolomné, nosí dnešní Evropa, a jejich důvod je zapsán v nich. Napovrch nesrozumitelně, ale kdo se zeptá, doví se, a zeptat se může každý, to je první, nižší svoboda. Ochrana pravopisu před těmi, kdo se nikdy na nic neptají, v tom je svoboda druhá, vyšší. Pravopis je vždycky kulturní dílo svého druhu, a že je někdo nedovede reprodukovat, není důvod k jeho zrušení. Náš letošní strach o historický pravopis je strach o jednu svobodu a o kulturní paměť. Pokles od roz-umu k ro-zumu je v jazykové kultuře totéž, co v hmotné kultuře pokles od kovu a dřeva k plastickým hmotám, to vy necítíte, reformátoři?

A kdo se pravopisu nemůže naučit, ať beztréstně holt píše, jak umí. Obléká, chová se a baví taky každý podle svého vzdělání a vkusu. Říkáme pak: Byl to člověk vybraných způsobů.

(Prosinec 1984)

(Otištěno bez vědomí autora.)

Bondyho

Dějiny filosofie

(nevědecká recenze)

Dílo Egon Bondyho, jež on sám nazývá ze skromnosti pouze Poznámkami k dějinám filosofie, má podle mého odhadu zatím rozsah asi jednoho tisíce stran strojopisného textu. Určuje se to těžko, protože dílo obíhá mezi čtenáři v nejrůznějších podobách, počínaje xerokopii blešího formátu a konče strojovými opisy v nejrůznější hustotě řádků, a také bohužel s mnoha chybami a nepřesnostmi. V knižní podobě by možná zaplnilo dva až tři tlusté svazky. Možná, že je na světě i další svazek, já mluvím jen o tom, co jsem četl. V této chvíli už samozřejmě doma nic nepřechovávám, půjčil jsem všechno dál. Jde o soustavný výklad dějin evropského filosofického myšlení od předsokratiků až po začátek 13. století, provázený obsáhlým přehledem dějin čínské, indické, islámské a židovské filosofie. Skromnost v názvu trochu klame, dílo nemá mezery a zabývá se všemi podstatnými autory a všemi fázemi filosofického bádání.

Na několika úvodních stránkách vysvětluje čtyřiapadesátiletý Egon Bondy motivy, které ho k práci vedly. Přijmeme je s upřímností, s jakou jsou zřejmě míněny. Autor se pustil do této práce proto, aby studenti i nestudenti (zvláště pak ti mladí lidé, kteří se na vysoké školy nedostali) měli při zájmu o filosofii po ruce i něco jiného než nudné, ideologizující a suchopárné kompiláty, jako třeba filosofický slovník. Stačí ke všem zkouškám. V hlavách studentů, jak si ještě pamatuji, vzniká po studiu neosobních kolektivních učebnic dějin filosofie neodbytný dojem, že rozvoj lidského myšlení probíhal jako obskurní, tisíce let trvající, fotbalový zápas dvou mužstev, materialistů v červených dresech a idealistů v dresech bílých nebo tmářů v černých sutanách. Nedali si to vymluvit, schéma zápasu bylo nejlíp zapamatovatelné.

Méně důvěřiví budeme asi k prohlášení, v němž se Bondy vydává za vědce a jímž jako by omlouval odhodlání psát tak, «jako by vedl rozhovor sám se sebou». Takový způsob psaní nepotřebuje omluvu, je to jediný lidský způsob psaní. «Vědec» se stane čtenáři podezřelý už po prvních stránkách díla; na místech, kde živě líčí problémy s tlumočením sanskrtských pojmů, si pak čtenář nutně položí otázku, co tedy dnes věda je. Jestli je to především zaměstnanecký poměr ve vědeckých ústavech a na univerzitách nebo spíše vědění. Ve filosofii vědění a umění, přinejmenším umění sdělit jiným myšlenku jasně, přístupně a bezpochyby i poutavě, Bondy přesvědčuje jak vědění tak uměním. Čtenář s ním družně přemítá nad metafyzikou a když nic jiného, porozumí aspoň nádherné vlastnosti lidského ducha vést myšlenku bludištěm niterných a přírodních záhad, i když z toho není bezprostřední užitek.

Od knih, které jsou k dostání v knihkupectvích, se Bondyho Dějiny filosofie liší ve dvou ohledech. Za

prvé nevytvářejí dojem, že dosavadní filosofování bylo jen anamnézou filosofického systému, o kterém se předstírá, že slouží jako nástroj k řízení státu a společnosti. Za druhé pak poutají ryze osobní «samomluvou», která se ostře liší od odpuzujícího chladu vědeckých příruček, které neúspěšně vnucují filosofii převlek objektivní vědy, spolehlivé tvořitelky řádu a přehlednosti světa a div ne návodu k neomylnému a úspěšnému životu. Proto se u Bondyho téměř nesetkáme se lhostejným záznamem toho, co kdo kdy řekl nebo napsal. Bondy vykládá dějiny filosofie vědomě jako sdělení o vlastní intelektuální zkušenosti se starými mysliteli. Proto je jeho dílo také pozoruhodně poutavým čtením, dokonce i zábavným v tom nejlepší slova smyslu. Bondy často vybočuje z klidného toku vyprávění a vede s filosofy vzrušeně vtipnou debatu. Uvádím jen jeden příklad, i když nevím, jestli je právě nejtypičtější. Po analýze Aristotelovy metafyziky Bondy praví:

«Když Aristoteles mluví o bohu, je to jako kázání v nedělní škole. Před očima nám taje jako svíčka. Má dokonce tolik neomalenosti, že hovoří o jeho nepředstavitelné blaženosti, kterou zakouší ze svého myšlení, čeho i filosof jen těžko dosahuje. . .

Jestliže bůh je, pak je spíš než tohle radši dobrodruhem, hazardérem, věčným hledačem a je bytostí citu, lásky, pokory, hanby a utrpení – je spíš Job než řecký filosof. Že se kdy křesťanská víra ve středověku mohla zhlídnout v Aristotelově prvním hybateli, je jen vysvědčením toho, jak ztrácela sebepochopení a trest na ni přikvačil v zápětí v podobě stejně blbého pseudomaterialistického pozitivismu a konsumentské teosofie našeho věku.»

Pasáž by mohla budit zdání netolerantnosti, ale skutečně jen zdání, protože Bondyho dílo je ve skutečnosti hluboce tolerantní, nepředpojaté a vášnivě nakloněno především kráse a hledačství v myšlenkovém vývoji lidstva. Přirozeně dává některým myšlenkám přednost před jinými, mohl bych asi Bondyho filosofickou náklonnost i pojmenovat nějakou opatrně volenou konstrukcí z tradičních filosofických pojmů. Bondy nezapírá někdejšího autora Útěchy z ontologie, Zbyňka Fišera. To však není důležité. Důležité je, že jeho Dějiny filosofie poskytují čtenářům naději, že myslet není marné, že myšlení je celkem důstojným údělem člověka. Zvláště mladým lidem může prospět, když se s Bondym naučí jásat nad tím, jak se nějaký irský mnich ve středověku prodral až na sám práh myšlenky směřující se svým poselství až sem k nám, nebo když se naučí držet palec chytrému kladení otázek a také postát v pokoře před hloubkami vod, do kterých se člověk se svým ojedinelým nadáním noří.

Já pak, také jako vědec, který však přece jen přečetl několik knih na toto téma, cítím nad Bondyho dílem úctu k odvaze a pracovitosti, které stály na začátku a musely být vždy znovu obnovovány. Protože to není kniha jak jiná, které se jen kompilují, to se pozná, je to výsledek přímého studia pramenů, originálů a překladů, originálů jazykově značně exkluzivních. Hodnotu díla spíše zvýrazňují než stírají díky, které Bondy vyjadřuje druhým, kteří nechtějí být jmenováni. Pomáhali při jazykové spolupráci a při shánění literatury.

Vzpomínám si matně, že před lety mluvil vysoký činitel v televizi s pochybnostmi o vážnosti spisovatelů, kteří prý nesmějí publikovat. Jako zvlášť vhod-

ný příklad uvedl jméno jakéhosi Egon Bondyho. Jakýsi Egon Bondy napsal mezitím dílo, na které se třicet let nezmohly ústavy přeplněné vědeckými kádery. To ovšem nepřekvapuje. Bondyho Dějiny filosofie jsou však anomálií i v celoevropských souvislostech. Tímto způsobem se už nepracuje. Jen podivně dvojnásobně československé kulturní poměry mohly způsobit, že invalidní důchodce píše v jednopokojovém bytě na Malé Straně dějiny filosofie, jež jsou podle mého soudu osobitější a zajímavější než třeba slavné Dějiny západního myšlení od Bertranda Russella, které vycházejí po celém světě v tiskářských provedeních, nad kterými zrak přechází. V naší zemi se člověk setká s kulturními fenomény k neuvěření.

MILAN ŠIMEČKA

(Otištěno bez vědomí autora.)

VZPOMÍNKY H. KOŽELUHOVÉ NA BRATRY ČAPKY

Novou edicí vzpomínkové knížky Heleny Koželuhové «Čapkové očima rodiny» zachránili spoluvydavatelé, kolínský Index a frankfurtský Dialog, cenný rukopis před osudem prací přístupných jenom majitelům několika málo výtisků a jejich přátelům. Dvacet let je dlouhá doba a o «Sklizni», která tehdy spisek uvedla, už málokdo ví. Publikací v Indexu se ale povídání o Čapcích ocitlo v terénu, který se literárně historicky mapuje — zde se dá líp vzdorovat času. A třebaže se dvorní literární historici zase budou tvářit, že o ničem nevědí, je to dobré: Koželuhová řekla totiž pravdu, že je autentické čapkovské literatury pomálu.

Autorka, povědomá starším generacím z Obzorů a z Lidové demokracie, politicky činná v předúnorové lidové straně, dokonce, tuším, její poslankyně, odešla ve čtyřicátém osmém roce za hranice a zemřela rok před Pražským jarem v americkém Bostonu. Přežila tak jenom o šest let svou matku Helenu Čapkovou, sestru obou Čapků. Její vyprávění je tedy vzpomínáním neteře na strýčky, a tím se hodně vysvětluje: vzpomínky, třeba usilují o nezaujatost, jsou osobně zabarvené a nemohou ani být jiné. Literární dějiny neúprosně postaví Karla nad Josefa. Neteř ovšem může chovat jednoho ve vážnosti, a druhého mít ráda. Ostatně, každý pohled zvenčí objevuje na člověku jinou individualitu. To už přiměřeně s lidským houcem, co ho každou chvíli vede někdo jiný a přece dohromady dávají jednu osobnost, nejlíp vyjádřil právě Karel Čapek; Koželuhová to někde opakuje. Potřebovali jsme tedy ještě jiný, nový pohled na Čapky a zde ho máme: budeme Helenu Koželuhovou posuzovat právě podle toho, co říká jinak a navíc.

Knížka má 204 strany a je rozdělena do tří oddílů: dětství a mládí obou bratrů až po konec jejich spo-

lečné tvorby, Josefův i Karlův životní a tvůrčí střed; konečně pak Karlovo manželství, zařizování Strže a smrt obou Čapků. Od beletrisanějšího rozpominání Heleny Čapkové «Moji milí bratři» se práce Heleny Koželuhové liší nejen úzkostlivou snahou odložit sentiment a zůstat nad věcí, nýbrž i sklonem k filozofickým epištolkám, které s Čapky jenom souvisí a které bychom oželeli.

Velmi barvitě je opět dětství, a zde jsou zřetelnější než kde jinde Josefovy nesnadné začátky. Jako by bratři měli dohromady jenom jedno štěstí, a tomu se zalíbilo u Karla: dařilo se mu všechno, na co sáhl, kdežto Josef málem propadal. Jeho ze začátku nepochopená záliba v malování ho přivedla do konfliktů s otcem, s budoucí tchyní a vlastně kde s kým; vyšel taky z kubismu, a v Čechách byl předěl mezi tradicí a modernou vřdycky přikrý: myslím, že se jeho malířské vidění světa rodině těžko zamlouvalo. Měl to nejen celkově nesnadnější, ale musel si také — jak nám Koželuhová objevuje — na chleba vydělávat psaním, kdežto plátno a barvy odkazovat do role koníčku — ačkoli bylo jeho jedinou platnou vášní. Když slyšíme jeho jméno dnes, vzpomeneme si nejdřív na jeho obrazy, na životní sílu, kterou zachytily a spoutaly na malou plochu. Pěkné jsou řádky o Josefově ženě Jarmile a o jejich manželství — bez nich naší představě o Josefu Čapkově něco chybělo. Právě tak loajální zůstává Koželuhová k Olze Scheinpflugové; vůbec jsou portréty a podobenky silnou stránkou těchto vzpomínek a těžíme z nich víc, než z literárně kritických výletů, kde se nedostatek kompetence nezapře: za všechny jmenuju opakované odsudky Karlových utopických románů.

Jako příklad textu nezvolím trpce zaujatou pasáž o Josefu Palivcovi a Strži, nýbrž poznámku o vzniku «Hovorů s TGM». «Masaryk už nepsal», čteme v kapitole «Karel Čapek a veřejný život», «když ho Karel poznal. Říkal, že už ve svých spisech vyjádřil všechno a že nemá, co by k tomu dodal. Karel soudil, že sice to možná tak je, ale že při vši úctě k Masarykovi se jen málokdo přinutí, aby přečetl všechna jeho díla. To věru nebylo čtení pro každého. A přece by každý měl znát duši a myšlení našeho prvního presidenta a vychovatele. A tak pomalu a zpolehoučku přesvědčil Masaryka, aby mu dovolil přetlumočit ho do zábavné a srozumitelné formy. Toť se ví, že si Masaryk vyhradil, že mu Karel svou práci předloží, aby mohl přezkoumat a případně opravit formulace svých myšlenek. Byl to pochopitelný a správný nárok, ale Karlovi přinesl hromadu soužení. Tak pěkně napsal, jak to Masaryk řekl a teď mu to on pokazil. Dal tam kus nemotorné a nevýrazné vědecké hantýrky a už to ztratilo svěžest a srozumitelnost. A tak Karel musel znovu uctivě přemlouvat, zda by se to přece jen nedalo říci jinak. Dohodli se nakonec na nějakém kompromisu, ale byla to pěkná fuška. To, co dnes víme o Masarykovi a že ho vidíme před sebou jako živého, je takřka jedině zásluhou Karla Čapka. Jejich přátelství nepoznalo stínů a vydrželo až do Masarykovy smrti. Karel jí byl zdrcený a říkal, že doslovně cítí, jak s ním skonává a brzy snad zajde i naše republika. Masaryk pak zemřel v době, kdy se už mraky těžce stahovaly, naštěstí si to už plně neuvědomil.»

ČESTMÍR VEJDĚLEK

OBSAH č. 2/1985

Stagnace končí Zdeněk Mlynář	1
Mír, výročí Jalty, Berlín	2
«Kdo s koho?» kresba Josef Čapek	3
Pražská výzva Dokument Charty 77 č. 7/85	3
Co je štěstí J.S.	4
Cesty k «překonání Jalty» Adolf Müller	5
Jalta: Dělení světa nebo legenda? Ivan Pfaff	7
Podkarpatsko: Bylo, nebylo... Ivo Ducháček	14
Jak se opakují dějiny? Dalimil	17
O čem Rudé právo nepíše Z.H.	18
A o čem Rudé právo píše J.S.	20
Pohled do Afghánistánu zadními dveřmi Milan Horáček	20
Reálný vývoj produktivity a spotřeby Ota Šik	22
Čína na cestě k tržnímu socialismu? Jiří Kosta	27
Můj stůl v Belvederu Ludvík Vaculík	33
Kolik lidí se smí sejít? Dokument Charty 77 č. 6/85	34
Odsouzení D. Kucha a J. Vandy Sdělení VONS č. 419	34
O skulinách – kolem propasti Iva Kotrlá	35
K situaci řeholí Dok. Charty 77 č. 21/84 a materiál	37
Básníky nevedeme	42
Puškinův pomník v Moskvě Jaroslav Seifert s kresbou Františka Bidla	43
Příjem (hra) Jiří Dienstbier	44
Poezie a politika Jindřich Chaloupecký	56
O vydávání a nevydávání Seiferta František Janouch	64
Zcenzurovaný život Vlasta Chramostová	65
Miloš Forman: Amadeus -k-	72
«Jednou na Ku-Damm a zpátky» Štěpán Benda	73
Pokles rozumu Ludvík Vaculík	76
Bondyho dějiny filosofie Milan Šimečka	77
Vzpomínky H. Koželuhové na bratry Čapky Čestmír Vejdělek	78
Jugoslávský ohlas práce českého historika	79
Tři věnování	79
Společenská rubrika	80

TŘI VĚNOVÁNÍ

*Okno do světa se dá zakrýt
i novinami.*

Stanisław Lec

Věnováno Rudému právu

*Nikdo neuvěří, jak těžké bývá
proměnit čin v myšlenku.*

Karl Kraus

Věnováno znormalizované KSČ

*Čas je
to, co ukazují hodiny.*

Albert Einstein

Věnováno těm, kdo něj spoléhají

Jugoslávský ohlas práce českého historika

Časopis Svazu komunistů Chorvátska «Naše teme» uveřejnil ve 3. čísle ročníku 1984 pětadvacetistránkový rozhovor s prof. Michalem Reimannem, členem redakčního kruhu Listů. Rozhovor je nadepsán «Stalinismus jako sociální kontrarevoluce». Podnět k němu poskytla Reimannova kniha «Zrození stalinismu», vydaná r. 1979 ve Frankfurtu n.M. nakladatelstvím E.V.A. (Europäische Verlagsanstalt). Dotazy záhřebského listu se vztahovaly převážně na podstatu a zdroje stalinismu, a dále na aktuální otázky vývoje v Polsku a Maďarsku.

L79

SPOLEČENSKÁ RUBRIKA

Zpráva ze záhrobní fronty

Vlna úmrtí sovětských státníků (SUSLOV, BREŽNĚV, ANDROPOV, USTINOV, ŠELEST, ČERNĚNKO...) i přesto trvající převaha osmdesátníků v moskevském politbyru vyvolaly v redakci francouzské agentury AFP hřbitovní psychózu. Tím se snad vysvětluje její zpráva vydaná čtyři dny po skonu Černěnkově, že zemřel teprve 73letý ministr obrany SSSR SOKOLOV.

Zprávu AFP převzal mj. západoněmecký rozhlas, s odvoláním na «dobře informovaný sovětský pramen». Opětovně dotazovaná agentura TASS zprávu sice nevyvrátila, zřejmě aby nemusela tvrzení o Sokolově smrti opakovat, ale sáhla k diplomatickému triku: oznámila, že ministr Sokolov zve k návštěvě Moskvy svého československého kolegu, nedávno nastoupivšího místo zesnulého generála DZÚRA.

Bude třeba sledovat, zda se tento trik nevžije jako metoda: zda si nebudou sovětské představitelé nadále kolegy z ČSSR zvat proto, aby svět věděl, že jsou ještě naživu.

Obrodný proces v Šumperku?

Město Šumperk leží v údolí Desné v líbezném předhoří severomoravských Jeseníků. To je však nečiní turistickou pozoruhodností, neboť takovými naše vlast oplývá. Jeho zvláštnosti jsou dvě. Jednak posádka střední skupiny armád, dočasně (od roku 1968) tam umístěná. A dále pomník IOSIFA VISSARIONOVIČE STALINA, jediná památnost toho druhu západně od spojnice řek Němenu, Bugu a Dněstru.

Podle našich informací byl na tento zvláštní jev upozorněn ONV v Šumperku dopisem občana VLADIMÍRA HAJNÉHO z 28. prosince 1984. Občan Hajný zřejmě považuje pomník za anachronismus, zvláště tři desítky let od výbuchů na Letné, které rozmetaly gigantický monument pražský.

Obáváme se však, že starostlivý Šumperčan bude zklamán, a že jím doporučovaná destalinizace města se možná protáhne tak dlouho, jak potrvá dočasné umístění oslavencových krajanů. Na důkaz, že vůbec nejde o anachronismus, ale o horkou aktualitu.

Nezapomínáme!

Že si republiku předstíraným zájmem o její velké básníky rozvracet nedáme, dokázaly v prosinci 1984 čs. úřady. S příkladnou rozhodností odmítly vstupní vízum švédskému televiznímu týmu, který chtěl natočit rozhovor s národním umělcem JAROSLAVEM SEIFERTEM, laureátem Nobelovy ceny za literaturu. Ohlásila to z Malmö francouzská agentura AFP, která zřejmě jen z nedostatku znalostí českých dějin zapomněla poznamenat, že jde o zaslouženou odvetu za švédský vpád do Prahy za třicetileté války.

Chtěl překonat Jaltu

Do vzpomínkových aktů k únorovému 40. výročí Jaltské konference a na ně navazující diskuse o rozdělení Německa se podle zpráv západního tisku zapojil i mladistvý západoberlínský kokršpaněl jménem COCKY. Dík svým specifickým schopnostem vyčenichal, na rozdíl od světových politiků, mezeru v neslavně proslulé berlínské zdi a demonstrativně pronikl na půdu Německé demokratické republiky. Jelikož mu zjevně chyběly příslušné doklady, avšak nezdál se podezřelý z rozvratných úmyslů, pohraničníci dělnicko-rolnického státu ho pouze zadrželi a poslali zpět přes hranici, aniž po něm stříleli (jak se houfně stává jeho dvounohým současníkům). Cocky se svým odvážným činem zařadil jako první živoucí pes po bok oněch dvou anekdotických, kteří se prý potkali na těšínském mostě; jeden se běžel z Polska do ČSSR nažrat a druhý opačným směrem vyštěkat.

LISTY řídí Jiří Pelikán s redakčním kruhem (Dušan Havlíček, Zdenek Hejzlar, Milan Horáček, Vladimír Horský, František Janouch, Cyril John, Karel Kaplan, Jiří Kosta, Karel Kyncl, A. J. Liehm, Artur London, Zdeněk Mlynář, Adolf Müller, Josef Pokštefl, Michal Reiman, Milan Schulz, Radoslav Selucký, Lubomír Sochor, Ota Šik, Vladimír Tosek, Ruth Tosková). **LISTY** jsou dvouměsíčník určený především čtenářům v Československu. Přečtete a předejte známým!

V ZAHRANICÍ je roční předplatné

DM 25. - (nebo ekvivalent v jiné valuti) pro Evropu;

DM 30. - pro USA, Kanadu, Izrael a další zámořské země (letecky);

DM 35. - pro Austrálii, N. Zéland, Jižní Afriku a Latinskou Ameriku (letecky).

PŘEDPLATNÉ a **PRÍSPĚVKY** na tiskový fond (nikoli objednávky!) posílejte pouze na: **LISTY**, Postscheckamt München 112 76-802.

OBJEDNÁVKY časopisu a ostatní korespondenci (nikoli peníze!) posílejte pouze na adresu redakce: **LISTY**, Vicolo della Guardiola 22, 00186 Roma.